

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

IRMA FERLINC GUZELJ

KMEČKE ŽENSKE IZ SLOVENSKIH GORIC NEKOČ IN DANES

MAGISTRSKO DELO

MENTORICA: DOC.DR. ZDENKA ŠADL

Ljubljana, 2010

*Za strokovno pomoč in predloge pri izdelavi magistrskega dela se iskreno zahvaljujem mentorici,
doc.dr. Zdenki Šadl.*

*Hvala kmečkim ženskam iz Slovenskih goric za prijazen sprejem na njihovih domovih in
sodelovanje v intervjujih.*

*Še posebej se zahvaljujem mami, možu Dejanu in sinu Domnu za vso pomoč, zaupanje in
vzpodbudo pri delu.*

IZJAVA O AVTORSTVU magistrskega dela

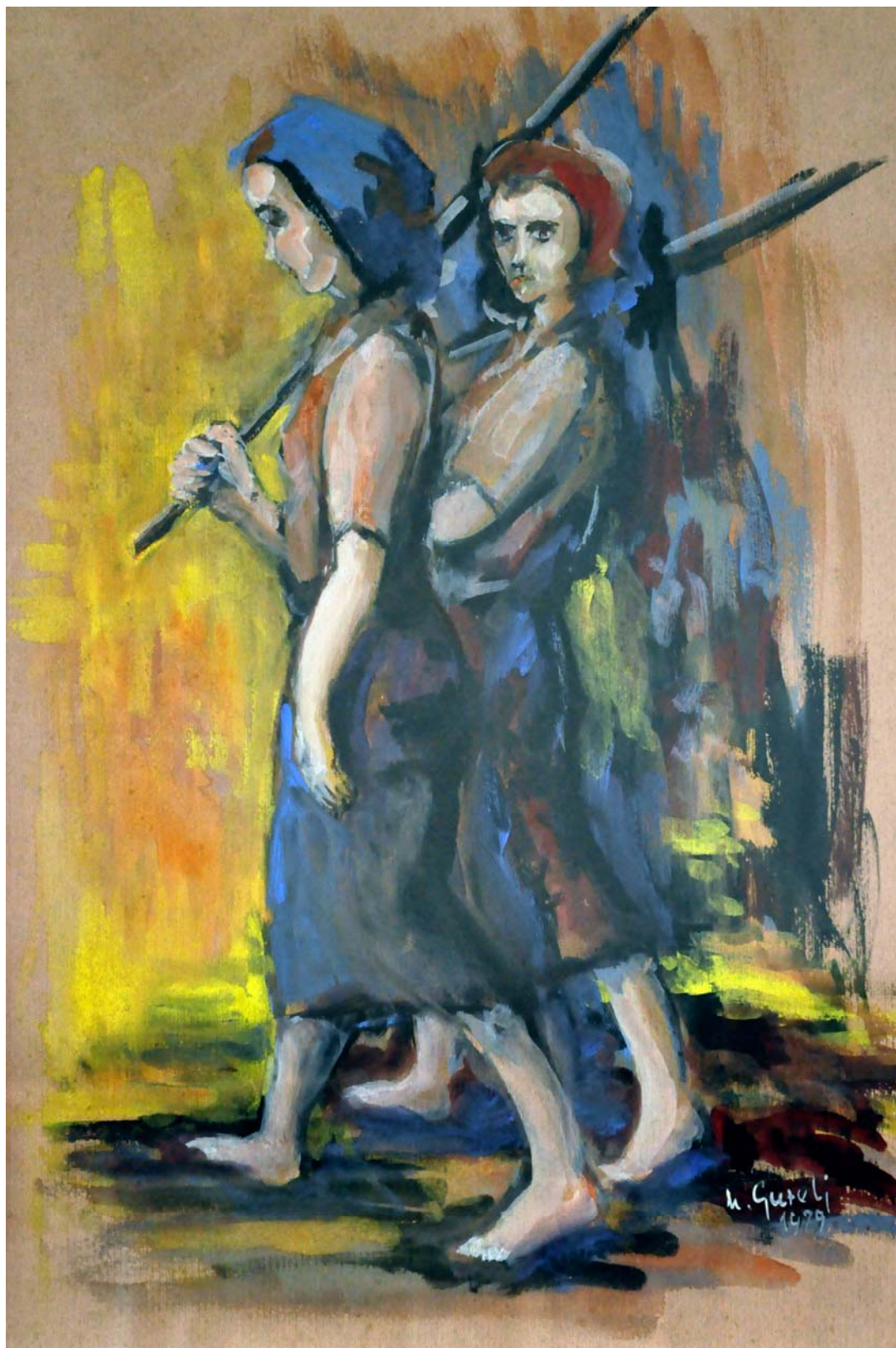
Podpisani/-a Irma Ferlinc Guzelj, z vpisno številko 21061090, sem avtor/-ica magistrskega dela z naslovom: Kmečke ženske iz Slovenskih goric nekoč in danes.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo magistrskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 1. junij 2010

Podpis avtorja/-ice:

Kmečke ženske – gvaš, avtor : Miran Guzelj

(PRILOGA B)

KMEČKE ŽENSKÉ IZ SLOVENSkih GORIC NEKOČ IN DANES

V predmodernih in klasičnih družbah je prevladovala moškosrediščna kultura, katere temeljna značilnost je bila delitev vlog med spoloma in ustvarjanje hierarhičnega odnosa med njihovimi nosilci. Oblast v družini in širši družbi je bila dodeljena moškim, ženskam pa je bila predpisana podrejena vloga znotraj različnih sfer delovanja. Čeprav v postmoderni slabijo tradicionalne omejitve in prisile, ostaja spolna diferenciacija ena izmed osnovnih družbenih diferenciacij. Proces individualizacije, ki se je razširil tudi na kmečke ženske jim prinaša več svobode, vendar tudi nova tveganja in negotovosti. Magistrsko delo primerjalno analizira družbeni in ekonomski položaj in vlogo kmečkih žensk v družini, na kmetiji in v širši družbi v prvi polovici 20. stoletja in v današnjem času. Individualne pripovedi starejših in mlajših kmečkih žensk iz Slovenskih goric ter sociološke analize in interpretacije njihovih življenjskih izkušenj pokažejo, da je kakovost življenja kmečkih žensk v današnjem času veliko boljša kot v preteklosti, napredek na družbenem področju pa ni tolikšen kot bi želeli. Kmečke ženske so izključene iz političnega in javnega življenja; preobremenjene so z delom, ki je spolno določeno; tudi ekonomska neodvisnost ostaja še vedno nedosežen cilj kmečkih žensk. Tradicionalni vzorci so se sicer razrahljali, androcentrizem pa je še vedno prisoten v vsakdanjem življenju kmečkih žensk.

Ključne besede: kmečke ženske, Slovenske gorice, tradicionalnost, moškosrediščnost, individualizacija

RURAL WOMEN FROM SLOVENSKE GORICE IN THE PAST AND PRESENT

In traditionally and classic modern society was predominant androcentric culture, with division of roles between males and females and thus hierarchical relations between them. Due to gender division men were dominant in the family and society, while women had subordinate position in all spheres of their activities. Gender division still remains in rural society despite the tendency of equal valuing of the roles of women and men in the postmodern world. On the one hand the process of individualization gives women a certain degree of freedom, on the other hand it brings them new risks and insecurity. The research compares social and economic role of rural women in the family, on farm and society in the first half of the 20th century and present. Interviews with elderly and young rural women from Slovenske gorice, sociological analyses and interpretations of their life experiences show that the quality of their lifestyle has improved, whereas the improvement on social level is not yet as we would expect it to be. Rural women are eliminate from political and public life; they are overladen with work which is gender defines; economic independence stays matchless aim of rural women. It is obvious that androcentric culture is still present in everyday life of rural women despite the fact that traditonal patterns have been brokendown.

Key words: rural women, Slovenske gorice, tradition, androcentrism, individualization

UVOD.....	11
------------------	-----------

1. TEORETIČNI DEL.....	15
-------------------------------	-----------

2.1. KMEČKE ŽENSKÉ IN KMEČKE DRUŽINE V SOCIOLOŠKI IN FEMINISTIČNI TEORIJI.....	15
---	-----------

2.2. KMEČKA DRUŽINA.....	19
---------------------------------	-----------

2.2.1. ZGODOVINA KMEČKE DRUŽINE.....	19
---	-----------

2.2.1.1. RAZMERJA MOČI V ZAKONSKI ZVEZI.....	21
--	----

2.2.1.2. IZBIRA ZAKONKEGA PARTNERJA – POROKA.....	23
---	----

2.2.1.3. STAROST.....	23
-----------------------	----

2.2.2. MESTO KMEČKE ŽENSKÉ V TRADICIONALNI DRUŽINI.....	24
--	-----------

2.2.3. KMEČKA DRUŽINA ZASEBNO IN JAVNO.....	27
--	-----------

2.2.4. MESTO KMEČKE ŽENSKÉ V POSTMODERNI DRUŽINI.....	28
--	-----------

2.2.5. TIPI SLOVENSКИH KMEČKIH DRUŽIN.....	31
---	-----------

2.3. KMEČKE ŽENSKÉ V PRVI POLOVICI 20.STOLETJA.....	33
--	-----------

2.3.1. PODOBA KMEČKE ŽENSKÉ.....	33
----------------------------------	----

2.3.2. KAKOVOST ŽIVLJENJA KMEČKE ŽENSKÉ.....	35
--	----

2.3.3. KMEČKA ŽENSKA KOT ŽENA IN MATI.....	37
--	----

2.3.4. KMEČKA ŽENSKA IN DELO.....	43
-----------------------------------	----

2.3.5. EKONOMSKI IN SOCIALNI POLOŽAJ KMEČKIH ŽENSK.....	45
---	----

2.3.6. KMEČKE ŽENSKÉ IZ SLOVENSКИH GORIC.....	46
---	----

2.4. KMEČKA ŽENSKA V MODERNI IN POSTMODERNI DRUŽBI.....	52
--	-----------

2.4.1. PODOBA KMEČKE ŽENSKÉ.....	52
----------------------------------	----

2.4.2. KAKOVOST ŽIVLJENJA KMEČKE ŽENSKÉ.....	53
--	----

2.4.3. KMEČKA ŽENSKA KOT MATI.....	57
2.4.4. KMEČKA ŽENSKA IN DELO.....	58
2.4.5. EKONOMSKI POLOŽAJ KMEČKIH ŽENSK.....	67
2.4.6. POKLICNI IN SOCIALNI STATUS KMETIC.....	72
2. EMPIRIČNI DEL.....	75
2.1. METODOLOGIJA.....	75
2.1.1. POGLOBLJENI NESTRUKTURIRAN INTERVJU.....	77
2.1.2. ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ.....	78
2.1.3. ETNOGRAFSKA ANALIZA.....	79
2.1.4. KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA.....	80
2.2. ANALIZA EMPIRIČNIH PODATKOV.....	83
2.2.1. OPIS TERENSKÉ FAZE.....	83
2.2.2. KMEČKE ŽENSKÉ IZ SLOVENSКИH GORIC V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA.....	85
2.2.2.1. KMETIJA KOT PROIZVODNA ENOTA.....	85
<i>(»Kupovali so zgolj malenkosti«)</i>	
2.2.2.2. PATRIARHALNA DRUŽINA IZ SLOVENSКИH GORIC.....	85
<i>(»Ti pa si niše«)</i>	
2.2.2.3. KMEČKE ŽENSKÉ JAVNO IN ZASEBNO.....	88
<i>(»Na občino je pa kar ata hodil«)</i>	
2.2.2.4. KMEČKE ŽENSKÉ IN KATOLIŠKA CERKEV.....	90
<i>(»Bila sem tak versko vzgojena, da sem znala vse potrpeti«)</i>	
2.2.2.5. ODLOČANJE NA KMETIJI.....	91
<i>(»Zmatran je, naj le gre brat, ona pa je vzela koso in šla kositi«)</i>	
2.2.2.6. SPOLNA DELITEV DELA.....	93
<i>(»To pa naš oča nikoli niso delali«)</i>	
2.2.2.7. EKONOMSKA ODVISNOST KMEČKIH ŽENSK.....	94
<i>(»Ata pa niso hteli dati dnara za melo«)</i>	
2.2.2.8. VODENJE GOSPODINJSTVA.....	96
<i>(»Joj, da se samo ne spomnim pranja«)</i>	
2.2.2.9. SKRIB ZA OTROKE IN OSTARELE ČLANE DRUŽINE.....	98
<i>(»Hkrati je imela otroke, pa stare, pa še delo na kmetiji«)</i>	
2.2.2.10. SPOLNO DOZOREVANJE.....	100
<i>(»Jezus Kristus, meni neka kri teče«)</i>	

2.2.2.11.	DEDOVANJE.....	101
	<i>(»Ime mora na kmetiji ostati«)</i>	
2.2.2.12.	MNENJE KMEČKIH ŽENSK O ŽIVLJENJU NA KMETIJI.....	103
	<i>(»Odvisno je blo, kakega moža je imela«)</i>	
3.2.3.	KMEČKE ŽENSKÉ IZ SLOVENSКИH GORIC DANES.....	106
3.2.3.1.	KMETIJA NI VEČ PROIZVODNA ENOTA.....	106
	<i>(» Ni delovne, niti ekonomske računice, da bi hrano pridelovali vso doma«)</i>	
3.2.3.2.	VODENJE KMETIJE IN ODLOČANJE V NUKLEARNI DRUŽINI.....	107
	<i>(»Več besede je imela mama«)</i>	
3.2.3.3.	ODLOČANJE NA KMETIJI V DANAŠNJEM ČASU.....	107
	<i>(»Glavno besedo ima on«)</i>	
3.2.3.4.	SPOLNA DELITEV DELA.....	109
	<i>(»Skoraj vse, kar dela mož, delam tudi jaz«)</i>	
3.2.3.5.	VODENJE GOSPODINJSTVA.....	111
	<i>(»Gospodinjstvo je pa moje področje«)</i>	
3.2.3.6.	SKRIB ZA OTROKE IN OSTARELE, VZGOJA OTROK.....	111
	<i>(»Otroke sem vzgajala sama«)</i>	
3.2.3.7.	ADMINISTRATIVNA DELA NA KMETIJI.....	113
3.2.3.8.	DELOVNE OBREMENITVE KMEČKIH ŽENSK.....	114
	<i>(»Od jutra do večera«)</i>	
3.2.3.9.	EKONOMSKA ODVISNOST KMEČKIH ŽENSK.....	115
	<i>(»Potrebno je svoje potrebe prilagoditi potrebam kmetije«)</i>	
3.2.3.10.	POKOJNINSKO IN ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE KMEČKIH ŽENSK.....	116
	<i>(»Ko bom starost dopolnila, se bom lahko upokojila«)</i>	
3.2.3.11.	KMEČKE ŽENSKÉ JAVNO IN ZASEBNO.....	118
	<i>(»Premalo dosežemo«)</i>	
3.2.3.12.	IZOBRAŽEVANJE KMEČKIH ŽENSK.....	119
	<i>(»Jaz sem želela biti frizerka«)</i>	
3.2.3.13.	KATOLIŠKA CERKEV IN KMEČKE ŽENSKÉ.....	121
	<i>(»Vsako nedeljo ne gremo k maši«)</i>	
3.2.3.14.	KAKOVOST ŽIVLJENJA KMEČKIH ŽENSK.....	122
3.2.3.15.	PROSTI ČAS KMEČKIH ŽENSK.....	124
	<i>(»Če si ga vzameš ga imaš, če si ga ne vzameš, ga nimaš«)</i>	
3.2.3.16.	PREDNOSTI IN SLABOSTI ŽIVLJENJA NA KMETIJI.....	127
	<i>(»Način življenja na kmetiji se je spremenil«)</i>	

3.2.4.	ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ KMEČKIH ŽENSK IZ SLOVENSKIH GORIC.....	130
3.2.4.1.	ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ STAREJŠIH KMEČKIH ŽENSK.....	130
3.2.4.2.	ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ MLAJŠIH KMEČKIH ŽENSK.....	134
3.2.5.	ETNOGRAFSKA ANALIZA ŽIVLJENJSKIH IZKUŠENJ KMEČKIH ŽENSK IZ SLOVENSKIH GORIC.....	136
3.2.6.	REPREZENTACIJA KMEČKIH ŽENSK V ČASOPISU <i>KMEČKI GLAS</i>	142
4.	SKLEPNE UGOTOVITVE.....	148
5.	LITERATURA.....	156
6.	INTERNETNI VIRI.....	174
7.	PRILOGA.....	180

1. UVOD

Eno izmed najpomembnejših vlog pri ustvarjanju odnosov nadrejenosti in podrejenosti v družbi je imela in še ima delitev med spoloma. Obstoj spolnega dimorfizma in identifikacija s pripisanim spolom sta temelj številnih kulturnih konstruktov. Spol je vpliven dejavnik družbenega življenja, ki močno zaznamuje posameznika/co, interakcijsko in institucionalno raven družbe. Družbene neenakosti po spolu je zelo težko spreminjati in odpravljati, saj jih podpirajo tudi družbene institucije. Sodobne družbe so še vedno v veliki meri določene z avtoriteto moških, ženske še vedno zasedajo nižji status in imajo slabše vrednotene vloge.

V predmodernih družbah so bile vloge žensk družbeno pripisane, svoje poslanstvo so torej izpolnjevale po strogih pravilih tedanjih družbenih institucij. V začetku 20. stoletja je imela osrednji položaj v tradicionalni, agrarni družbeni organizaciji družina, ki je bila hkrati produkcijska enota in enota porabe (Boh, 1986: 130). V patriarhalni družini je bil oče poglavar družine, bila mu je dodeljena instrumentalna vloga, saj je moral zagotoviti materialni obstoj in varnost družine. Mati je bila očetu podrejena, v družini je prevzela ekspresivno - emocionalno funkcijo (Parsons, 1954, v Čačinovič - Vogrinčič, 1998: 52).

Oblast očeta in moža ter podrejenost žene sta bili v teku zgodovine vzdrževani z vsemi razpoložljivimi sredstvi družbenega nadzora in prisile. Poveličevanje družine in doma ter sklicevanje na 'tradicijo' so bili neločljivi elementi ohranjanja marginalnega družbenega položaja žensk (Jogan, 2001: 9). V tradicionalni kmečki družini je bila ženska brez civilnih in političnih pravic, njen družbeni status je bil zelo nizek. Vlogi matere in gospodinje sta bili samoumevni in neločljivo povezani z vlogo kmetice, ki je predstavljala pomembno delovno moč na kmetiji. Kljub njihovem delu in ekonomskemu prispevku, ki sta bila nepogrešljiva za kmetijo in družino in s tem za individualno, generacijsko in družbeno reprodukcijo, so kmečke ženske, v primerjavi z moškimi, imele podrejen družbeni in ekonomski položaj, tako v kmečki družini, kot v širši družbi. Kmečke ženske, njihovo delo, znanje in izkušnje so v kontekstu patriarhalno hierarhičnih družbenih odnosov in strukturnih ter institucionalnih ureditev ostali nepriznani, finančno neovrednoteni, necenjeni in nevidni. Kulturne zahteve in pričakovanja glede na spol še danes kmečkim ženskam povzročajo težave pri prizadevanjih za doseg tistih možnosti in položajev, ki so samoumevni za moške. Zato ostaja socializiranje za tradicionalno žensko vlogo za kmečke ženske v glavnem nujnost, ne izbira (Zaviršek, 1994: 18).

Na podrejen položaj žensk pa je skozi stoletja močno vplivala tudi religija oziroma krščanska ideologija. Po ugotovitvah Joganove (2001: 123 - 124), je bila cerkev, kot jedrna institucija družbenega urejanja, skozi stoletja ključni dejavnik ohranjanja seksistične tradicije. Krščanstvo je

izpostavljalo dve ženski podobi, neubogljivo Evo in čaščeno Marijo. Zaradi Evine neubogljivosti naj bi bog človeštvo izgnal iz raja in ga obsodil na težko življenje. Ženskam je, kot odkupnino za prvi greh, naložil materinstvo, vernost in brezpogojno ubogljivost do moža in cerkve (Jogan, 1986: 18 - 22). Podobo grešnice, ki ji je bog za kazen naložil večno podrejenost možu, je patriarhalna družba prenašala na vse ženske in jo skozi stoletja utrjevala. Nasprotje Evi je lik Marije, ki je brezmadežno spočela Jezusa. Marija je kot simbol čistosti in predanosti predstavljala podobo Cerkve. Skozi zgodovino je njena podoba pomagala oblikovati vrednote ljudi in jih odvrčati od 'zla'. Katoliška Cerkev tudi v sodobnem svetu določa vlogo žensk s pomočjo podobe Marije kot edine nosilke prave moralnosti. V tej vlogi je pravno moralno ženskam dopusten poseben način življenja, po katerem še naprej vdano sprejemajo vzorce življenja, predvsem po meri moških (Jogan, 2005: 600).

Razvoj industrije v drugi polovici 20. stoletja je imel močan vpliv na družbene in strukturne spremembe v kmetijstvu. Te so v nekaterih evropskih državah pripeljale do maskulinizacije, v drugih pa do feminizacije kmetijstva. Predvsem v skandinavskih državah, kot so Norveška, Švedska in Finska je prišlo do maskulinizacije kmetijstva. Kmetije v teh državah so se specializirale, usmerile k intenzivni tržni proizvodnji in se opremile s strojno mehanizacijo, ki so jo v glavnem upravljali moški člani družin (Haugen, 1992). Istočasno so se odprle številne možnosti zaposlovanja za ženske zunaj kmetijskega področja. Takšna razmerja so postavila pod vprašaj tradicionalne odnose znotraj kmečkih družin. Prva in najbolj očitna sprememba je bil padec rojstev v kmečkih družinah. Za številne ženske, ki so se poročile na kmetijo ni več samoumevno, da so se 'poročile s kmetijo'. Njihove meje gibanja in delovanja so se razširile zunaj meja kmetije in zasebnega doma. Po drugi strani pa ženske v skandinavskih državah še danes ne dosegajo popolne ekonomske svobode, saj pogosto ves svoj zaslužek investirajo v kmetijsko gospodarstvo in gospodinjstvo. Po njihovih besedah jih ne moti, da zaslužek prispevajo v družinski proračun, zelo veliko pa jim pomeni dejstvo, da imajo svoj poklic in jim s poroko ni samodejno dodeljeno mesto moževe pomočnice na kmetiji (Persson, Weatholm, 1994).

V drugi polovici 20. stoletju so si kmečki moški v južni in srednji Evropi, predvsem tisti z manjših kmetij, pogosto poiskali zaslužek v nekmetijskih dejavnostih. Delo v sferi doma in na kmetiji so prevzele ženske, kar je vplivalo na oblikovanje novih delovnih odnosov in razmerij (Inhetveen, Blasche, 1983: 11). Na takšnih kmetijah se je delovni vložek žensk zelo povečal, delo moških na kmetiji pa se je zmanjšalo. V tej povezavi govorimo o feminizaciji kmetijstva (Dax et al., 1995: 109).

Tudi v Sloveniji so se sredi 20. stoletja, zaradi hitrega razvoja industrije v mestih, moškimi odprle številne možnosti zaposlitev zunaj kmetij. Predvsem na mešanih kmetijah so odgovornost za kmetovanje prevzele ženske; prevzele so več nižje kvalificiranega dela, ki je prinašalo nižji zaslužek, dodeljen jim je bil nižji družbeni status (Barbič, 2000: 98). Moški, ki so bili kot delovni migranti

zaposleni v mestih so domov prinašali dohodek, ki je izboljšal družinski proračun kmetije. Iz mest pa so prinašali tudi nove vrednote, življenjske sloge in informacije, ki so postopno razgrajevali tradicionalno podeželsko družino.

Družbene spremembe v moderni družbi so potekale in še potekajo v smeri razpadanja tradicionalnih oblik znanj in komunikacije. V pomoderni družbi so socialna in kulturna negotovost, moralna in vrednotna protislovja, predvsem velika negotovost glede prihodnosti zajeli tudi podeželje. Prihodnost je na podeželju postala večdimenzionalna, učinki pa kažejo v dve smeri - v smeri povečevanja svobode (avtonomije) in v smeri pomenskih praznin (anomije) (internetni vir 1). Razvijajo se nove prioritete, samoorganizacija, samoodgovornost, samorealizacija, ki na novo razdelijo odgovornost. Uletova (internetni vir 1) opozarja, da življenje otežujejo nove oblike svobode, ne pa kriza vrednot. Od individua, kmeta oziroma kmetice je odvisna odločitev, kako si bo v konkurenci zagotovil/a omejena sredstva; za njihovo pridobitev si mora vsak sam aktivno prizadevati, vlagati napor, čas, energijo. Ob tem se zaveda, da so sprejete odločitve lahko tudi napačne in ga/jo lahko privedejo do poloma. Individualizacija omogoča odločitve, izbire vendar zahteva aktivno sodelovanje individua, ki mora biti sposoben dolgoročno načrtovati, improvizirati, premagovati prepreke, sprejemati poraze in vedno znova poskušati (Beck, 2002).

V obdobju tradicionalne družine so ženske živele 'za druge', danes pa govorimo o vmesnem stanju, ki ga zaznamuje ujetost žensk v procesu individualizacije. Stare omejitve se počasi umikajo, pojavljajo pa se novi načini odvisnosti, prisile, tveganosti in negotovosti. Ženske so si v procesu individualizacije pridobile nekaj neodvisnosti in svobode, so nekje na vmesni poti do cilja. Pričakovanja žensk so tako sicer bolj odprta, so pa manj zaščitene kot prej (Beck, 2002: 56).

Kmečke ženske se ne bodo mogle izogniti procesu individualizacije, saj se življenjski stili in vzorci nezadržno širijo iz urbanega v ruralno okolje. Glede na to, da so ženske v svoji individualizaciji šele na pol poti, pa bo vzpostavljanje novih struktur kmečke družine in novih stilov kmečkih žensk stvar prihodnjega prizadevanja in delovanja žensk ter drugih, tudi kolektivnih akterjev.

Okolje, v katerem so živele slovenske kmečke ženske v prvi polovici 20. stoletja se je do danes zelo spremenilo. Spremembe opazamo na demografskem, okoljskem, ekonomskem in socialnem področju. Kmetijstvo, kot prevladujočo gospodarsko panogo na podeželju, je skozi desetletja izpodrivala industrija, ki se je počasi, a vztrajno selila tudi v podeželski prostor. Statistični podatki kažejo, da se je število slovenskih kmetij v zadnjih dveh desetletjih zmanjšalo za 22,9% (Statistični letopis 2001: 304). Vsako leto je tako nehalo delovati 2846 kmetij ali sedem do osem na dan. Na podlagi popisa prebivalstva iz leta 1991 in raziskovalnih projektov o razvojnih ambicijah kmetij (Kovačič, Udovič, 2003: 297-311) strokovnjaki ocenjujejo, da je v Sloveniji še okoli 40% kmetij, ki naj bi kot

proizvodne enote odmrle z iztekom sedanje generacije. Do leta 2010 naj bi se število s 112 000 (1991), zmanjšalo na okoli 67 000 kmetij (Kovačič, Udovič, 2003: 297-311).

Čeprav so razlike med mestom in podeželjem vse manjše, podeželje obravnavamo kot svojevrsten subjekt razvoja s posebnimi pogledi, interesi in potrebami. V podeželskem okolju ima kmetijstvo, ki je bilo v preteklih družbenih oblikah edina gospodarska panoga, še vedno vpliv na družbeni razvoj, saj prispeva k zagotavljanju socialnega in prostorskega ravnotežja (Černič - Istenič, 2002).

V Sloveniji se s kmetijstvom ukvarja le 3,6% populacije, ob tem pa skoraj polovica slovenske populacije živi na podeželju (Verbole, 1997). Med temi, ki živijo na podeželju je kmečka populacija v manjšini, saj predstavlja le 7,6% podeželskega prebivalstva, od tega 50,4% žensk in 49,6% moških (Statistični letopis, 1992: 384). Kmečka populacija v zadnjih desetletjih postaja starejša, saj si mladi povečini zaposlitev poiščejo izven kmetijstva. Na demografsko stanje na podeželju in starostno strukturo prebivalstva je gotovo vplivalo nepoznavanje kulturnih značilnosti tega prostora in zanemarjanje razvojnih potencialov, ki se v tem okolju niso mogli razvijati tako kot v urbanem prostoru (Černič Istenič, 2002: 2).

V Sloveniji je v zadnjih desetletjih zelo upadel tudi ugled kmeta v družbi. Po raziskavi javnega mnenja o družbenem ugledu poklicev (Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji, 2006) je kmet, med dvaindvajsetimi poklici, dosegel 20. mesto. Nasprotno spada v Nemčiji poklic kmeta med tri najbolj cenjene poklice. Anketa (internetni vir 2), s katero so v Nemčiji državljane spraševali, katere poklice bi uvrstili med družbeno pomembne, je pokazala, da so se kmetje z 48% uvrstili za zdravniki (63%) in učitelji (50%). Na vprašanje, zakaj so kmetje pomembni za družbo, so vprašani izpostavili pomen oskrbe s hrano, obdelanost krajine in ekološke teme. Švicarska televizija je leta 2006 gledalce spraševala, katere institucije so po njihovem mnenju za državo najpomembnejše. Švicarji so kmetijstvo in gospodarstvo uvrstili na prvo mesto (4,9 točk), pred pošto (4,8 točk), železnicami (4,8 točk), sledile so še Zvezni svet, javna televizija, parlament in industrija ur. V nobeni od navedenih raziskav niso raziskovali posameznih poklicev ločeno po spolu, zato podatkov o tem, kakšen je ugled kmetice v družbi nimamo. Glede na to, da so bile znotraj kmečke družine in širše družbe kmetice od vselej v podrejeni vlogi, predvidevamo, da je njihov ugled v družbi še nižji, kakor ugled kmeta.

Številne domače in tuje raziskave, na primer Barbič (2005), Černič Istenič (2002), *Assuring the future of rural Europe (Zajamčena prihodnost kmetijske Evrope)*(internetni vir 16), *Gender and Rural Community Development I (Spol in napredek v kmečkem okolju)* (internetni vir 19), *Fao Focus: Women and Food Security (Žarišče Organizacije za hrano in kmetijstvo: Ženske in prehrabena varnost)* (internetni vir 18) kažejo, da spolne neenakosti v sodobnih družbah veljajo v enaki ali celo večji meri tudi za kmečke ženske. Položaj kmečkih žensk se do danes ni spremenil toliko, kot se je

okolje v katerem živijo. Sistem družbenih spolov, ki različno obravnava ženske in moške in jim dodeljuje različne, neenake položaje in vloge, ostaja še vedno ena izmed osnovnih diferenciacij v podeželskem okolju.

Status kmečkih žensk je bil zgodovinsko gledano vselej bolj ali manj nizek. V družbi so bile obravnavane izključno kot delovna in reprodukcijska sila. Priznavali jim niso ne civilnih - ne političnih pravic. Delovne naloge kmečke ženske (mati, gospodinja, vzgojiteljica, delo na kmetiji, skrb za ostarele) znotraj kmečke družine so bile samoumevne, o njih niso govorili, pa tudi njihovega dela niso primerno ovrednotili. Ostale so kulturno nevidne, prispevek kmečkih žensk k razvoju družine in družbe je tako ostal zamolčan.

Kmečke ženske imajo le redko priložnost, da spregovorijo o svojih življenjskih razmerah, izkušnjah in vrednotah z lastnega zornega kota, tako kot jih vidijo in doživljajo same. Z namenom, da bi zapolnila praznino, ki prevladuje na tem raziskovalnem področju pri nas (z izjemo del, ki jih navajam v teoretičnem delu naloge), bom sociološko analizirala in interpretirala vlogo kmečkih žensk, s poudarkom na kmečkih ženskah iz Slovenskih goric pred drugo svetovno vojno in danes. Zanimanje za položaj in vlogo žensk bom usmerila na sodobne razmere in pogoje in jih primerjala s tistimi, ki so (so)določali položaj in vlogo žensk pred pol stoletja in več. Pri proučevanju kmečkih žensk iz Slovenskih goric se bom oprla na njihove lastne pripovedi, ki sem jih zbrala s poglobljenimi intervjuji starejše in mlajše generacije kmečkih žensk. S tem bom odprla prostor njihovem glasu, pogledom, stališčem in ocenam njihovega lastnega položaja in izkustev. Glede na to, da sem kot metodo zbiranja podatkov, v katerih so živele in delale kmečke ženske v prvi polovici 20. stoletja, uporabila intervju, bodo v pisni obliki ohranjene tudi vrednote, življenjske norme in način življenja naših prednikov. Obenem bo primerjava z današnjimi generacijami kmečkih žensk pokazala, na katerih področjih je napredek v smislu doseganja spolne enakopravnosti največji, kje pa se še vedno ohranjata tradicionalnost in konzervativnost.

Nekateri zapisi in ustno izročilo nakazujejo, da so ženske iz Slovenskih goric pred pol stoletja in več izstopale od pričakovanih, splošno sprejetih in družbeno zaželenih vzorcev obnašanja. Zato bom v raziskavi preverila opisana razmerja med spoloma in druge dimenzije njihovega vsakdanjega načina življenja in dela v obravnavanem obdobju. Zanimalo me bo ali so bila 'dejansko' prisotna nekatera odstopanja v tradicionalnem obnašanju pri kmečkih ženskah iz Slovenskih goric, če da, katera, kako in zakaj je do njih prihajalo.

Z magistrsko nalogo bom sociološko osvetlila družbene in ekonomske vloge kmečkih žensk v družini, na kmetiji in v širši družbi, saj so v družbeni sedanosti te vloge še vedno podcenjene in premalo raziskane. V osnovi individualnih pripovedi in sociološke analize ter interpretacije

življenjskih izkustev kmečkih žensk bom, podala tudi predloge za potrebne ekonomske in socialne ukrepe za izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev in možnosti te populacije. Predvsem pa želim z nalogo prispevati k povečani občutljivosti za spol, ki predstavlja eno temeljnih določilnic družbenega življenja, ne le na teoretski, temveč tudi na praktični ravni.

Magistrska naloga je sestavljena iz dveh delov. V prvem, teoretskem delu sem na osnovi podatkov in ugotovitev iz literature, dosegljivih domačih in tujih raziskav, statističnih podatkov in virov orisala in analizirala položaj in vlogo kmečke ženske v prvi polovici 20. stoletja in ju primerjala s položajem in vlogo v družbeni sedanosti, s poudarkom na Sloveniji. V empiričnem delu bom raziskala, kakšna je bila in kakšna je danes vloga kmečkih žensk iz Slovenskih goric. Zanimalo me bo, ali se (in, če da, kako se) sodobne kmečke ženske razlikujejo od podobe slovenske kmečke ženske in posebej kmečke ženske iz Slovenskih goric v prvi polovici 20. stoletja. Na osnovi pridobljenih podatkov in njihove analize bom ugotavljala prisotnost sprememb oziroma vztrajanje tradicionalnih pogledov ter družbenih in kulturnih praks.

Izhajala bom iz naslednjih hipotez:

1. V kmečkih družinah v prvi polovici 20. stoletja so prevladovala patriarhalna razmerja in odnosi med člani družine.
2. V družbeni sedanosti so se tradicionalni vzorci odnosov v kmečkih družinah in v širši družbi razrahljali, vendar pa so še vedno prisotni.
 - 2.a Kmečke ženske so še vedno izključene iz javnega in političnega življenja.
 - 2.b Kmečki ženski, ki vodi kmetijo in opravlja večino del na kmetiji, je le redko priznana vloga gospodarice; v družini in družbi ji niso priznane pravice, ki izhajajo iz njenega dela.
 - 2.c Kmečke ženske so pogosto ekonomsko odvisne od zakonskih partnerjev.
 - 2.d V kmečkih družinah je še vedno izrazito prisotna spolna delitev dela.
 - 2.e Kmečke ženske so preobremenjene z gospodinjskim, skrbstvenim in kmečkim delom.
3. Kakovost življenja kmečkih žensk se je v današnjem času izboljšala.
4. Odnosi v okviru kmečkega gospodinjstva se demokratizirajo hitreje, kot odnosi znotraj kmečkega gospodarstva.

2. TEORETIČNI DEL

2.1. KMEČKE ŽENSKÉ IN KMEČKE DRUŽINE V SOCIOLOŠKI IN FEMINISTIČNI TEORIJI

Ruralna sociologija, kot posebna sociološka veja, se je izdvojila iz okvira obče sociologije, v ZDA ob koncu 19. stoletja, v Evropi pa po drugi svetovni vojni. Ruralni sociologi so pozornost namenjali predvsem kmečki družini, kot primarni družbeni skupini. Proučevali so v glavnem kmečko gospodarstvo, člane družine so obravnavali le kot delovno silo na kmetiji, vire njihovih dohodkov pa kot merilo za delitev kmetij na čiste, mešane in dopolnilne. O neproizvodnih vidikih življenja kmečke družine in njenih članov je bilo opravljenih zelo malo raziskav (Černič Istenič, 2002).

Prispevek žensk k produkciji (delovni prispevek k tržno usmerjeni pridelavi) in reprodukciji (prispevek k družinski ekonomiji z družinskim delom, *op.1*) na kmetijah so dolgo časa zanemarjali. Vzroki za takšno zanemarjanje so v zahodno evropskih državah povezani s pretežno kapitalistično - tržno usmerjenim proučevanjem kmetij, pri katerem so izpostavljali predvsem produkcijo na kmetijah. Prve ženske študije so opozarjale na neenakopraven položaj žensk v kmečkih družinah (Riedmuller, 1988: 33). Opisovale so predvsem njihove dejavnosti na kmetiji in v gospodinjstvu, opozarjale pa so tudi na zaprtost kmečkih žensk za domačimi zidovi. Tudi feministične marksistične študije so bile sprva usmerjene predvsem na analize dela in delitev dela na kmetijah ter področje produkcije, medtem, ko so področje reprodukcije na kmetijah v tem obdobju popolnoma zapostavile. Razporeditev družbene moči med posameznimi družinskimi člani na kmetiji raziskovalcev ni zanimala.

V drugi polovici 20. stoletja so feministične študije pričele v ospredje vse bolj postavljati probleme, ki se na kmetiji pojavljajo zaradi neenakopravnega spolnega ločevanja.

Obravnavale so vlogo žensk v produkciji in reprodukciji ter opozarjale na neenakosti kmetic in kmetov na kmetiji in v kmečki družini. Z rezultati raziskav so opozorile na velik delež ženskega dela na kmetiji in v gospodinjstvu, ki ima zelo pomembno vlogo v delovanju kmečkega gospodarstva in gospodinjstva. Feministične študije so izpostavile spolno neenakost kot osnovno kategorijo družbenih

op.1

Razliko med domačim, družinskim in gospodinjstvom delom je v spremni besedi v knjigi *Gospodinja* (Oakley, 2000: 279 - 298) pojasnila Tanja Rener. **Domače delo** je opredelila kot vse neplačano zasebno delo. **Družinsko delo** je vse neplačano (žensko delo) v družinski sferi. **Gospodinjstvo delo** pa je tisti del družinskega in domačega dela, ki zagotavlja materialno preživetje in obnavljanje delovne sile. Razliko med družinskim in gospodinjstvom delom lahko po mnenju avtorice določimo tudi glede na 'radius gibanja'. Družinsko delo poteka v nujni interakciji z družbenimi institucijami, gospodinjstvo delo pa poteka na domu/v gospodinjstvu.

neenakosti na kmetijah. Prelomnico na tem področju predstavljajo šestdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so članice novih ženskih gibanj začele javno opozarjati na žensko delo na kmetijah na produktivnem in reproduktivnem področju (Riedmuller, 1988: 32). Opozorile so tudi na šibkost programov za pomoč državam 'tretjega sveta', ki so delo in razmere, v katerih so v kmetijstvu delale ženske popolnoma zanemarjali (Darque in Gasson, 1991: 1; Werlhof, 1978).

Feministke so nizek družbeni status kmečkih žensk v tedanji družbi videle kot posledico družbenih struktur, pri katerih spolna pripadnost odloča o tem kakšno mesto bodo na hierarhični lestvici zasedali moški in kakšno ženske. Po mnenju Adorna, sta ženski značaj in vzorčni ideal ženskosti plod moškega razumevanja in obravnavanja družbe. Podoba idealne ženske narave nastaja z moškim izkrivljanjem podobe resničnih žensk; izkrivljena moška podoba ženske ponižuje, tudi, če jo same sprejemajo (Adorno v O'Neill, 2002: 21). Glede na spolno pripadnost je bila porazdeljena tudi družbena moč posameznikov in posameznic (Bruck et al. 1992: 66).

Feministične kritike raziskav na nemško govorečem in anglo - ameriškem območju so opozorile na enostransko proučevanje kmetij in na velik delovni vložek žensk na kmetijah in v kmečki družini. Fridmannova je obravnavala družinska kmetijska gospodarstva zgolj kot mesto kmetijske produkcije in primerjala majhna kmetijska gospodarstva z večjimi kmetijskimi podjetji. Menila je, da majhno kmetijsko gospodarstvo za svoj obstoj ne potrebuje velikega dobička pri pridelavi in da je veliko bolj fleksibilno, kot večja kmetijska podjetja. Whatmoreva, ki je kritizirala Fridmannovo je naredila korak naprej. Zanj ima majhno kmetijsko gospodarstvo ob kmetijski produkciji tudi socialno dinamiko v procesu dnevne in generativne reprodukcije. Poudarila je odvisnost kmetijskih produkcijskih procesov od reprodukcije delovne sile in produkcijskih odnosov (Whatmore, 1991: 20). Kmečko gospodarstvo je definirala kot gospodinjstvo in majhno podjetje, ki deluje na osnovi patriarhalnih razmerij in spolnih neenakosti. Patriarhat oblikuje posebno obliko spolnih razmerij, patriarhalna spolna razmerja pa oblikujejo socialen proces, ki ustvarja podrejenost žensk preko socialnih praks in moških institucij (Whatmore, 1991).

Prebujanje nove politične zavesti žensk je bilo v šestdesetih letih 20. stoletja povezano z naraščajočo družbeno občutljivostjo za spol in vsesplošnim nezadovoljstvom žensk z obstoječimi razmerami. Millettova (1970) je poudarila potrebo po razvoju filozofije odnosov moči, ki bo presegala enostavne pojmovne okvirje, ki jih je zagotavljala obstoječa tradicionalna politika. Poudarila je tudi, da razlike med spoloma ne izvirajo iz biologije, ampak iz kulture (Millett, 1999: 24). Friedanovna je ujetost belih žensk srednjega razreda v prostor zasebnega doma opredelila kot 'udobno koncentracijsko taborišče' (Friedan v Gamble, 2004: 230).

V sedemdesetih letih 20. stoletja so avtorice Sarah Whatmore, Carolyn Sachs, Veronika Bennholdt - Thompsen, Maria Mies in Claudia Werlhof še močneje začele opozarjati na delež ženskega dela na

kmetijskih gospodarstvih. Ženski delež se je dotlej izgubljal v statistikah, ki so prikazovale le moški delež opravljenega dela na kmetijah. To 'sivo liso', kot so jo poimenoval avtorice, so v številnih konceptih, teorijah in programih odkrivale študije opravljene v sedemdesetih letih 20. stoletja. Ob tradicionalnih kvantitativnih empiričnih metodah so v tem času začeli uporabljati tudi kvalitativne metode, ki so natančneje prikazovale specifične probleme žensk na podeželju (Gamble, 2004).

2.2. KMEČKA DRUŽINA

2.2.1. ZGODOVINA KMEČKE DRUŽINE

Po mnenju Siederja (1998) smo v zadnjih 100 letih izoblikovali veliko stereotipov o kmečki družini in življenju kmetov. Do tega naj bi prišlo zaradi pomanjkljivega zgodovinskega in sociološkega znanja, ki ni odsevalo resnične slike kmečkega življenja in vaške skupnosti, ampak ga je velikokrat idealiziralo in kazalo v preveč romantični luči. Skozi stoletja smo ohranjali tudi stereotip, da v preteklosti na podeželju niso poznali razrednih konfliktov in razslojevanja. Vpogled v obdobje med 16. in 18. stoletjem nam razkrije nasprotna dejstva. Rast prebivalstva v tem obdobju je bila veliko hitrejša, kot rast gospodarstva. Predvsem tam, kjer so se posesti zelo razlikovale po velikosti (zahodna in srednja Evropa) je prihajalo do nastanka podkmečkih skupin prebivalstva (kajzarji, gostači, delavci na domu). Ti so oblikovali posestniške razrede z jasno načrtanim ženitnim krogom.

»Dedujoči kmečki otroci so se v glavnem poročali med seboj (socialna endogamija). Ker pa so nededujoči kmečki otroci (odpravljene dediči) vedno znova zdrsnili med podkmečke sloje in se morebiti – večinoma s primerno poroko – spet lahko povzpeli v sloj kmetov, se je kazala gospodarska razslojenost vaške družbe sicer kot dokaj statična in stabilna, vendar pa je bila družbena razslojenost razmeroma 'prepustna'. (Sieder, 1998: 11)

Tudi na podeželju obdonavskih in alpskih dežel je v 18. stoletju močna rast prebivalstva, ob obstoječem številu kmetij, privedla do porasta podkmečkih slojev. Ob srednjih in malih kmetih, ki so se v manjšem obsegu ukvarjali z živinorejo in poljedelstvom, so na podeželju živeli tudi t.i. kočarji, bajtari, želarji ali barakarji, ki so ob majhni hiši obdelovali peščico zemlje. Tiste, ki so ostali brez vse zemlje so poimenovali gostači, dninarji, nočevalci, osebje ali letošnjiki. Preživljali so se z dnino in ročnim delom. Nasproti tem nizkim slojem se je oblikoval tudi sloj velikih kmetov, ki so se po načinu gospodarjenja in po življenjskem slogu močno razlikovali od srednjih in malih kmetov. Srednje in večje kmetije so se ohranjale predvsem na območjih, kjer so spoštovali načelo nedeljivosti kmetij pri dedovanju. Vendar pa podnebje in kakovost tal nista vedno vplivala na velikost posesti. Tako so bila posestva na Štajerskem in Gradiščanskem, kljub ugodnim pogojem za vinogradništvo in pridelavo zelenjave, le redko velika (Sieder, 1998).

Kmečka družina je bila v zgodovini vedno tesno povezana z ekonomsko platjo kmečkega gospodarstva, predvsem pa s proizvodnimi odnosi. Družinski člani (mož, žena, otroci, včasih sorodniki ali tudi osebe, ki niso bile v sorodstvenih vezeh) so živeli in delali na kmetiji ter tako oblikovali neke vrste 'družinsko naravnano' samooskrbno organizacijo dela. »Kmečko gospodarstvo vse do 19. stoletja ni bilo usmerjeno na dobiček, ampak na zagotavljanje lastnega obstoja« (Sieder, 1998: 15). V 19. stoletju je kmetijska pridelava postajala intenzivnejša, vse več kmetijskih del je bilo možno opraviti tudi s pomočjo mehanizacije. Intenziviranje kmetijske proizvodnje se je nadaljevalo v 20. stoletju. Z rastočo produktivnostjo je delež kmetijskega prebivalstva vse bolj padal.

»Če se je od visokega srednjega veka pa do iztekajočega se 18. stoletja ukvarjal s kmetijstvom približno nespremenjen delež prebivalstva zahodne in srednje Evrope, ki je znašal okoli 80%, je znašal ta delež okoli leta 1900 le še približno 40%. Leta 1970 je bilo v zahodnih in srednjeevropskih deželah dejavnih v kmetijstvu le še okoli 10% ljudi.« (Schlotte v Sieder, 1998: 16).

Proti koncu 19. stoletja in v 20. stoletju se je kmečka družina iz hišne skupnosti, v kateri so živeli in delali tudi pomočniki, ki niso bili v krvnem sorodu, vse bolj ožila le na družinske člane - starše in otroke, ki so bili v krvnem sorodstvu. Družinsko življenje na kmečkem gospodarstvu je bilo vedno odvisno od naravnih danosti in proizvodnje, s katero se je družina ukvarjala, pojasnjuje Sieder (1998).

Predvsem poljedelstvo je bilo od nekdaj močno povezano z naravnimi razmerami, ki so določale obdobja intenzivnega dela in s tem tudi potrebo po sezonski delovni sili na kmetiji. Kmečka gospodarstva brez mezdnih delavcev so obdobja 'mrtve sezone' izkoristila za pripravo in izdelavo delovnih pripomočkov, pripravo surovin ipd. Pri kmečkih gospodarstvih, kjer so imeli mezdne delavce pa je prihajalo do vse večje sezonske nezaposlenosti teh delavcev, zato so si delo začeli iskati na drugih gospodarskih področjih. Na poljedelsko usmerjenih gospodarstvih si niso mogli predstavljati, da bi lahko žetev in mlatev opravili brez dodatne delovne moči. Ponekod so sezonske potrebe po delovni sili reševali z delavci, ki so se med glavno delovno sezono priselili in po opravljenem delu iskali nove priložnosti drugje. V večji meri pa so poskušali shajati z delovno silo podkmečkih slojev, ki so prihajali z domače pokrajine. Kmet jim je velikokrat nudil stanovanje v kmečki hiši ali stranskih poslopjih, namesto najemnine pa je pričakoval pomoč pri delu na kmetiji. Razvoj kmetijske mehanizacije, tržnih mrež po vsem svetu in večjega vpletanja državne kmetijske politike z zaščitnimi carinami in subvencijami so privedli do vse večjih razlik med kmečkimi družinami, ki so se kazale na socialnem, kulturnem in materialnem področju (Sieder, 1998: 18).

Že v visokem srednjem veku so se kmetije na nekaterih območjih srednje Evrope specializirale za vzrejo živali in izkoriščanje živalskih proizvodov (Sieder, 1998: 19). V nasprotju s poljedelskimi, je bila delovna intenzivnost na takšnih kmetijah čez vse leto razmeroma enakomerno razporejena. Čim več glav živine je redilo kmečko gospodarstvo, tem več dela zmožnih ljudi je zaobsegalo (Sieder, 1998: 19). Oskrbovanje živali je potekalo v dnevnem cikličnem ritmu od krmljenja, molže ter čiščenja

hleva in nastiljanja, vse dni v tednu. Delovne premore na živinorejskih kmetijah so izkoriščali za poljedelsko pridelavo in obrt. Šele v 19. stoletju so žito za živali začeli kupovati, njive pa so povečini preobrazili v travnike, kar je omogočalo povečevanje črede. V predelih, kjer je prevladovala usmeritev kmetij v živinorejo, je živel običajno veliko bolj reven podkmečki sloj prebivalstva, kot na poljedelsko usmerjenih območjih. V vaških skupnostih so običajno najeli skupnega pastirja, ki je poskrbel za živino, živel pa je v vaški kajži (Sieder, 1998: 19 - 20).

Vinogradniška kmečka gospodarstva so bila običajno denarno razvita, saj je kultura vinske trte dajala višjo donosnost kot poljedelstvo. Vinogradniki so bili prisiljeni svoj pridelek prodajati, zato je bila ta kmetijska panoga od nekdaj vezana na trg in izvoz. Vinogradništvo ni bilo delovno intenzivno skozi vse leto, zato so na teh kmetijah imeli malo služinčadi. Običajno so jim pri delu pomagali dninarji in gostujoči delavci, vendar ne skozi vse leto, temveč v najbolj intenzivnih delovnih obdobjih. Sieder opozarja tudi na posebnost vinogradništva, ki je kot prva kmetijska panoga postalo prežeto s temeljnim kapitalističnim načelom maksimiranja dobička, zemljiške rente, ipd. Vinograde so namreč ob viničarjih, ki so jih obdelovali imeli v lasti tudi duhovni in svetni zemljiški gospodje, ki so razvili sistem tretinjskega zakupa. V tem sistemu je lastnik vinograda viničarju prepustil dve tretjini prigosodarjenega pridelka kot dnino (Sieder, 1998: 23). Neenakomerna obremenitev viničarjev je v mnogih predelih pripeljala do 'dvojne ekonomije', ob obdelovanju vinogradov so razvili še kakšno obrt. V nasprotju s poljedelstvom in živinorejo, vinogradništvo ni poznalo izrazite spolno določene delitve dela (Sieder, 1998: 24). Starši in odrasli otroci pa so pogosto živeli v ločenih gospodinjstvih. Od 19. stoletja naprej so otroci pogosto iskali zaslužek v bližnji industriji, kot mezdni delavci, staršem pa so pomagali v vinogradih med delovno konico.

2.2.1.1. RAZMERJE MOČI V ZAKONSKI ZVEZI

Na čelu kmečkega gospodarstva je praviloma stal poročen kmečki par. Kmet je bil najvišja stopnja oblasti za vse njemu podrejene moške delovne moči, od sinov do hlapcev in dninarjev. Vse ženske delovne moči pa so bile podložne kmetici. Načeloma so morale vse delovne moči, ki so veljale za odrasle, obvladati vsa, svojemu spolu dodeljena opravila. Moškim so bila dodeljena opravila, ki so bila povezana z njihovo oddaljitvijo od hiše, z večjim tveganjem in večjo tržno močjo (njive, travniki, gozd in vprežne živali). Od moških so pričakovali: moč, spretnost in pogum, v ospredju pa je bila predvsem moč, saj je bila za nekatera kmečka opravila potrebna izjemna fizična moč, da so jih lahko opravili (Mitternauer, 1992: 143).

Kmetica je bila pristojna za kuho, mlado živino in svinje, za mlekarstvo, perutnino, vrt, okopavine, peka kruha, pranje, konzerviranje in predelavo živil. V tradicionalnih podeželskih družinah je za eno izmed osnovnih, spolno določenih delovnih nalog ženske, veljalo kuhanje in priprava hrane za

družino. Moški niso nikoli kuhali. Kvaliteta ponujene hrane je prinašala ugled kmečki družini, predvsem pa gospodinji. V družinah, za katere je veljalo, da gospodinja slabo kuha, so zelo težko dobili dekline in hlapce. Osrednje in najpomembnejše opravilo pri pripravi hrane je predstavljala peka kruha (Mitternauer, 1992: 61 - 64). Ženske so bile prisotne tudi pri delu na travnikih in njivah, kjer so rahljale grude za plugom, ruvale plevel, kosile svežo krmo, grabile seno in pomagale pri spravilu, torej pri opravilih, ki niso veljala za tipično ženska. Moški pa so nasprotno le redko opravljali tipična ženska opravila. *»Delitev dela med možem in ženo sta po eni strani določali merili bližine domu in družbene ureditve nege majhnih otrok, po drugi strani pa gospodarski pomen nekega delovnega opravila in razmerje moči med moškim in žensko.«* (Sieder, 1998: 27 - 28).

Segalenova, ki je v 19. stoletju proučevala kmečke družine v Franciji, je opozorila na javni diskurz kmečke družbe v južni Franciji, v kateri so prevladovali moški. Moški so v prevladujočem diskurzu sami sebe predstavljali kot neomejene gospodarje. Moškost so povezovali z zmožnostjo gospodovanja zakonski ženi, kar nazorno pokažejo tudi nekateri pregovori, razširjeni v tistem obdobju: *»Moški ni vreden svojega spola, če ni gospodar svoje žene«* ali *»Klobuk naj poveljuje avbi«*. Segalenova opozarja, da so s takšnimi diskurzivnimi praksami kolektivno potlačili globoko zasidran strah moških pred napadalnimi in prodornimi ženskami (Segalen v Sieder, 1998: 29). Slednje niso nadzirale samo žensko delovno silo v kmečki družini; njihova oblast se je simbolno izražala tudi v gospodinjstvih znotraj hiše, ki so bila za kmečko družino eksistenčnega pomena. Med naloge kmečke ženske je pogosto sodilo tudi varovanje in nadziranje zalog žita, ponekod je imela edino kmetica dovoljen vstop v žitno kaščo.

V tradicionalni kmečki družini je ženska upravljala s čistim dohodkom od prodaje mlečnih izdelkov, jajc in perutnine. Denar je uporabljala za potrošne in uporabne dobrine v gospodinjstvu, za lastne potrebe in potrebe otrok. Pot na trg je kmečko žensko vodila izven meja njenega rodnega kraja. Preko trga pa je tudi prišla v stik z mestno kulturo (Sieder, 1998: 30). Moški so prodajali žita zemljiškemu gospodu, mlinarju ali trgovcu, živino pa so gnali na sejem ali je trgovec prišel na dom. Moški so tako ostali vedno med sebi enakimi, ob trgovanju ni prihajalo do soočenja mesta in vasi (Sieder, 1998: 31). Živinski trg je bil kraj, ki je odločal o ugledu kmečke družine v vaški družbi. Da se je nekdo obdržal na živinskem trgu, je moral imeti izkušnje, pogajalske spretnosti in potrpljenje. Uspeh kmeta na trgu je imel veliko težo. Dejstvo, da so bile ženske pogosto izključene iz pomembnejših kupcij in iz družabnosti moških je bilo po vsem sodeč eno najpomembnejših vozlišč gospodarskih in kulturnih določilnic kmečkega patriarhata v katerem je globoko zakoreninjeno nezaupanje kmečkega moža do vsakršnih vplivov na njegovo ženo, ki so se izmikali njegovemu znanju in nadzoru (Sieder, 1998: 31 - 32).

2.2.1.2. IZBIRA ZAKONSKEGA PARTNERJA - POROKA

Kmečke družine brez kmeta ali kmetice si praviloma ni bilo mogoče zamisliti. Glede na to, da je bila umrljivost žensk zaradi številnih porodov velika, je pogosto prihajalo do situacije, da se je kmet dvakrat ali trikrat poročil. Starostne razlike med zakoncema so bile v takih primerih velike, predvsem so starejši moški poročali veliko mlajše ženske. O poročnih obetih moških in žensk so odločali zemljiška posest staršev kot predmet dedovanja, telesna moč in zdravje, brez česar ni bilo možno premagovati velikih delovnih naporov in dota, na katero so računali samo starši. Zaželeno je bila tudi telesna privlačnost, ki pa ni bila odločilnega pomena pri sklepanju zakonske skupnosti v kmečki družini. Ker se je izbira partnerja dotikala usode celotne gospodinske skupnosti od staršev, bratov in sester in tudi služinčadi, je bilo zelo koristno, če je o izbiri zakonskega partnerja soodločal kolektivni interes hišne skupnosti. To je v skrajnem primeru privedlo do tega, da je sklenitev zakonske zveze uredil posrednik (Sieder, 1998: 55).

»Nobenega stanu na svetu ni, ki bi po svoji stanovski (ne individualni) etiki in navadah tako preziral individualne osebne užitke kakor kmečki . / . . / Kmečki človek, kadar se ženi, ne išče »življenjske družice«, temveč »mater svojih otrok«. / . . / Izbiro neveste mu narekuje ozir na domačijo in domačo rodbino, dasi morda pri tem njegov osebni okus in nagnjenje ne pride prav nič do veljave. / . . / Kmečki človek navadno ne doživlja svoje individualne vrednosti ali nevrednosti, ampak le družinsko; in obratno tudi cela družina zaradi enega samega člana nikjer ni tako prizadeta v svoji časti ali nečasti kakor ravno kmečka družina (Trstenjak, 1987: 236 - 237).

Sistemske prisile, ki jim je bil izpostavljen posameznik so se razlikovale glede na prevladujoča pravila dedovanja. Vendar se tem prisilam spričo vse življenje potekajočega skladiščenja interpretativnih vzorcev v večini ni upiral (Sieder, 1998: 55).

2.2.1.3. STAROST

Star kmet ali kmetica, včasih pa tudi njuni nepreskrbljeni otroci so ostali pod okriljem domače hiše. Preselili so se v majhno sobico (štibelc) ali v majhno preužitkarsko hišico. Ureditev odnosov med generacijami v kmečki hiši je bila različna. Zgodovinski nastanek preužitka sega v zgodnji srednji vek, ko so zemljiški gospodje zamenjali kmete, ki zaradi starosti ali bolezni niso zmogli polnih delovnih obveznosti. Najbolj se je pritisk na kmete povečal v 19. stoletju, ko so zaradi naraščanja pričakovane življenjske dobe, domnevni dediči priganjali k temu, da prevzamejo kmetijo in se lahko poročijo. Tako je prišlo pogosto do tega, da so pod isto streho živele tri generacije družine, mladi prevzemnik kmetije pa je nase prevzel tudi vse pristojnosti hišnega glavarja.

Najbolj očitno je bilo znižanje družbenega statusa prejšnjega gospodarja. Zaradi tega je pogosto prihajalo do konfliktov med generacijami na kmetiji, urejanje preužitka pa je postajalo vse bolj

konfliktno področje. Ker so imeli starejši ob predaji kmetije velike strahove, kako bodo preživljali starost, so bile pogodbe za preužitek zelo natančno napisane. Vsebovale so natančne količine hrane, ki jih preužitkar mora dobiti, tudi podatke o tem, pri katerem vходу lahko vstopa v hišo, ipd. Predvsem na revnejših kmetijah je preužitek predstavljal tudi gospodarsko obremenitev kmetije, ki jo je težko zmogla. Iz takšnih razmerij so se vedno znova porajali konflikti, ki so lahko vodili celo do očetomora (Sieder, 1998: 62). V pogodbi o predaji kmetije so bili običajno urejeni tudi zahtevki sodedičev. Vrednost kmetije je bila ocenjena čim nižje, da bi bila izplačila dedičem čim nižja, kar pa je bilo v nasprotju z načeli rimskega prava, ki so ga v 19. stoletju začeli vse bolj upoštevati. Preužitki in izplačila dedičem pa so v veliki meri povečala zadolženost kmetij v 19. stoletju po vsej Evropi. Vedno več mladih kmetov je bilo prisiljenih jemati kredite, da so lahko izplačali odpravnine sodedičem (Sieder, 1998: 65). Zato so ponekod po Evropi (Danska, Švedska, Avstrija) stare generacije otrokom kmetije prodajale, ne pa predajale.

Uvedba kmečkih pokojnin, ki so jih v večini evropskih držav uvedli po drugi svetovni vojni je skrb za starejše prenesla na solidarnostno skupnost vseh kmetov in davkoplačevalcev. To je precej zmanjšalo medgeneracijske napetosti v kmečkih gospodarstvih, popolnoma odpravilo pa jih ni (Sieder, 1998: 65).

2.2.2. MESTO KMEČKE ŽENSKÉ V PATRIARHALNI DRUŽINI

Ule in Renner (1991) sta družino opredelili kot institucijo zasebnega življenja, kjer se oblikuje večina za ljudi pomembnih družbenih odnosov. Od drugih družbenih skupin se družina loči po tem, da nas stalno poziva k temu, da se odzivamo nanjo in na potrebe njenih članov. Je socialna skupina, ki temelji na prostorski in časovni povezanosti in pripadnosti njenih članov. Po eni strani je primarna skupina, katere člani so sorodstveno, čustveno in solidarnostno povezani, po drugi strani pa je socialna institucija, predvsem v odnosu do drugih družbenih skupin in institucij, ki ji nalagajo določene norme in pričakovanja glede vedenja in življenja njenih članov.

Predvsem v strukturi in v medsebojnih odnosih članov je družina v preteklosti doživela številne spremembe. V preteklosti je bil družinski član neločljivo povezan z družinsko skupnostjo, predvsem ženske so bile popolnoma vpete v družinsko življenje, omejene na vlogo gospodinje, matere, v kmečkih družinah pa še delavke na kmetiji. Po mnenju Vodetove (1999), je ženina usoda z družino povezana z mnogo močnejšimi vezmi kot moževa usoda, saj je bila od nekdaj središče ženinega življenja, pogosto izvor njene sreče ali tragike. V začetku 20. stoletja je bila patriarhalna skupnost središče dela in ekonomije, v okviru katere je bila družina kmečkim ženskam njihovo edino delovno mesto. Kmečka družina je družinskim članom dajala zaposlitev, hkrati pa je ustvarjala premoženje

družine in s tem zagotavljala njen obstoj (Kovačič, 2001). V kmečki družini so živeli in delali kmet in kmetica, njuni otroci in posli, ki so razmerja moči znotraj družine upoštevali po principu in načelih tradicionalnega reda:

» . . . Nadoblast, očeta, moža. . . ni bila le zapovedana v naši kulturi v vsej preteklosti do sredine prejšnjega stoletja, temveč je bila z vsemi razpoložljivimi sredstvi družinskega nadzora in prisile stalno praktično vzdrževana. . . Prav tako se je z vsemi sredstvi obnavljala ženska »prava narava«, h kateri je sodilo zlasti to, da je ženska krotka, ponižna, disciplinirana, molčeča, potrpežljiva, vdana v usodo, itd.« (Jogan, 1990: 7 - 8)

V slovenskem prostoru si je prizadeval za ohranjanje očetovega gospodovanja v družini, kot temelja vseh vrst gospodovanja, tudi Krek (1901: 112), ki je zapisal:

»Kjer ni očetne oblasti, ne more biti tudi kraljeve ali cesarske. Vse naravno, kulturno, politiško in gospodarsko življenje ima svoj izvor v rodbinskem.«

O identiteti slovenskega očeta v tradicionalni družbi je pisala Puharjeva, ki opozarja, da njen opis temelji delno na ugibanjih. Opisuje ga kot očeta, ki ne kaže čustev, ne pozna šibkosti, se ne boji udariti in s tem dokazuje kdo je gospodar v hiši. Kot 'pravi možki' potrebuje moško družbo in se z 'babjimi' posli ne ukvarja. Pri otrocih se omejuje na grozečo odsotnost, ki včasih izbruhne v nasilje. Obnaša se po vzorcu, ki ga je dobil od lastnega očeta (Puhar, 1982). Ženske iz nižjih plasti, med katere se uvršča tudi večina kmečkih žensk, so bile v takšni družini nemočne, podvržene prisili, prostor svobodnega odločanja pa je bil pri njih izredno majhen. Na to so jih navajali že kot dekleta, ki naj bi bila predvsem ponižna in podredljiva, zanje pa je predvsem pomembno, da so krotke in pohlevne (Puhar, 1982: 106). Ženske so morale omogočiti tudi reproduciranje socialne in spolne hierarhije. Represijo, ki so jo tako možki, kot ženske izvajali nad otroki, se je kazala predvsem v zatiranju čustev pri obeh spolih, razlagali pa so jo kot izraz ljubezni do otrok.

»Model razumsko/čustveno glede na moški/ženski spol je v zahodni civilizaciji simbolno prekrival dejansko povezanost obeh dimenzij, tako pri moških kot pri ženskah. Ovire pri izražanju čustev so delovale izbirno po spolu in socialnem položaju ter skladno s potrebami moškega gospodovanja. Npr. gospodarju je bilo dovoljeno, da se jezi, odvisni pa so morali zelo pazljivo in skladno z gospodarjevimi pričakovanji svojo jezo obvladati in gospodarja predvsem ljubiti. Čustvo ljubezni je bilo zapovedano za odvisne in podrejene« (Jogan, 2001: 193).

Patriarhalna struktura družine oz. zakonske zveze, opozarja Južnič (1993: 53) je imela trajne posledice za razlikovanje med moškimi in ženskami. V patriarhalni ureditvi sta v družini vedno vzpostavljena nadrejeni položaj moškega in podrejeni položaj ženske. Zaželeno je rojstvo dečka, rojstvo deklice pa pogosto velja za nesrečo. Družina je prvo okolje, v katerem se otrok razvija v družbeno bitje, dobi prva napotila in se uči pravil življenja. Odnosi med spoloma sodijo med kulturne obrazce, ki si jih otrok pridobi v najbolj zgodnji mladosti. Občutek pripadanja enemu izmed spolov naj bi se pri otroku razvil že pri petem letu. Prvi vzor so mu/ji odnosi med očetom in materjo, preko teh vzorov pa deček in deklica v tradicionalni družbi udejanita svojo spolno identiteto. Dečkom je

vzor oče, deklice pa se identifikacijsko zavežejo svojemu spolu s posnemanjem matere. Tradicionalnih odnosov med spoloma pa ne utrjuje le družina, ampak vsi socializacijski dejavniki, ki v otrokovem razvoju vplivajo na družino (Boh, 1986: 73).

Patriarhat zelo enostavno pojasni naslednja definicija:

»Sistem socialnih struktur in praks, v katerih so moški dominantni, zatira in izkorišča ženske« (Walby v Morgan, 1996: 86). Morgan (1996) je s Hartmanovo definicijo, ki je po njegovem mnenju največkrat uporabljena definicija patriarhata, opozoril še na en vidik patriarhata:

»Patriarhat razumem kot niz socialnih odnosov, ki temeljijo na materialni osnovi, kar preko hierarhičnih odnosov med moškimi in solidarnostjo med njimi, omogoča kontrolo žensk. Patriarhat je torej sistem moškega zatiranja žensk.« (Hartman v Morgan, 1996: 86)

Po mnenju Morgana ta definicija bremeni sistemsko razumevanje moške dominantnosti in njihove materialnosti, saj ob izpostavljanju moškega zatiranja žensk vključuje tudi relacije med moškimi. Pri patriarhatu torej ne gre samo za moško izkoriščanje in zatiranje žensk, ampak morajo tudi moški med seboj sodelovati ter vzpostaviti določene socialne in ekonomske sisteme, da do tega lahko pride (Morgan, 1996: 86).

V tradicionalnih okoljih je bil gospodar družine edina vez z zunanjim svetom. To je skladno z naturalizacijsko razlago razlik med spoloma, ki pojasnjuje, da je narava moškega namenila javnemu, žensko pa zasebnemu življenju. To pomeni, da moškega njegove sposobnosti in pričakovanja usmerjajo na družbeno, žensko pa na zasebno produkcijo.

Pričakovanja, ki so povezana s spolno vlogo se sicer spreminjajo s spremembami v družbi, vendar se spreminjajo počasi. Opisana ustaljena podoba ženske vloge je namreč vedno prisotna v vseh tradicijah, kar nedvomno vpliva na utrjevanje posamične spolne identitete, meni Tomorijeva (1989: 98). Uletova (1993) pa opozori, da je spolna pripadnost za posameznega člana družine osrednjega pomena za definiranje njegovega položaja v skupnosti. Izredno pomembno je, kako se v družini, ki je večspolna skupnost, interpretirajo spolne vloge in kako so za družino pomembne spolne razlike (Ule, 1993: 195). Spolna razlika namreč začne prav v družini delovati kot socialna razlika skozi hierarhijo vrednot, moči in odgovornosti (Rener, 1995: 4). »Šibkost žensk« lahko pojasnimo s strogo vzgojo staršev, ki pritiska deklice k tlom in jih uči suženjskega podrejanja staršem, s čimer jih pripravlja na suženjstvo v zakonski zvezi (Wollstonecraft, 1993: 173). Stara podoba družine je slonela na patriarhalnem pojmovanju, po katerem je bila zakonska zveza dejansko kletka v kateri je imel oče zaprto ženo in mater svojih otrok, kot gospodinjo in služkinjo; že zaradi pričakovanj okolja pa je bil nasilen (Trstenjak, 1994).

» . . . Koliko je bilo samozatajevanje in premagovanje njegovo; kajti rad jo je imel, a jo je moral vseeno nabiti! In koliko je bilo truda, da so se mati potolažili, da se je dosegla sprava in je hud kovač stopil v zakonski stan svoje Minice. . . « (Golar, 1914,8: 193).

V patriarhalni družini je najboljšo hrano dobil oče, ki so mu tudi najprej postregli. Prednost je imel tudi pri porabi dohodka. Opravljal je najpomembnejša in najbolj cenjena dela, ki si jih je sam izbral. Nasprotje temu je bila tiha, ponižna, poslušna žena, ki je velikokrat ponazorjena tudi v slovenskih literarnih delih. Nekatera navaja Hladnik (internetni vir 4):

»Od življenja ni zahtevala mnogo, še v težjih urah ni bila razočarana. Nikoli se ni pritoževala.«
(Bevk, *Veliki Tomaž*, 1932)

»Njegova žena je bila pohlevna ženska/. . ./se ni silila naprej. Bila je kakor zemlja, ki rodi vsako leto, ne da bi vedela zakaj.« (Miško Kranjec, *Os življenja*, 1935)

Hladnik (internetni vir 5), ki je analiziral slovenski ženski roman ter kmečke in zgodovinske povesti meni, da ta dela dokazujejo patriarhalne odnose tudi znotraj literature prejšnjega stoletja. Npr. med 86 avtorji kmečke povesti so bile pred letom 1945 samo tri ženske. Zato je bila literatura, po Hladnikovem mnenju, pripovedovanje moških o sebi in svojih problemih, ženski bralki ali drugače: moška zgodba iz moških ust za ženska ušesa.

Čeprav se v današnjem obdobju razmere in razmerja znotraj družin spreminjajo, pa vpliv nekaterih ideologij še vedno pomaga ohranjati neenakomerne odnose znotraj družin. V zadnjem času lahko zasledimo različna cerkvena gibanja, ki moške sicer opogumljajo k večjemu vključevanju v družinsko življenje ter k prevzemanju gospodinjskih in starševskih odgovornosti. Še vedno pa jih nagovarjajo k ohranjanju vodilne moške vloge v družini, kjer so pravice moških še vedno postavljene nad pravicami žensk in pravice staršev nad pravicami otrok (Evans v Rose, 2001: 11).

2.2.3. KMEČKA DRUŽINA ZASEBNO IN JAVNO

Barbičeva je v svojih raziskavah velikokrat poudarila, da je razmišljanje o kmečki družini nujno umestiti v odnos med javnim in zasebnim. Predvsem za kmečko družino ugotavlja, da je bila skozi zgodovino vedno sestavni del politične, gospodarske in kulturne javnosti. Imela je lastnosti javne institucije, v kateri so se družbena in politična razmerja pogosto oblikovala po sorodstvenih razmerjih, tako na globalni kot na lokalni ravni (Barbič, 2005: 270 - 271). Avtorica opozori na kmečke gospodarje, ki so na lokalni ravni običajno obvladovali predvsem gospodarska in politična, v manjši meri pa socialna in kulturna razmerja. Slednja naj bi pripadala šoli in cerkvi. Cerkev je bila pomembna družbena avtoriteta, ki je določala tudi hierarhijo med spoloma, v korist moških (Jogan, 1990; Jogan 1986 v Barbič, 2005: 271).

Že Vodetova (1938) je opozarjala na pomen javnega delovanja žensk na sploh, ko je zapisala:

»Vsi, ki hočejo, da ostane ženska usoda za večne čase usoda podrejenega bitja, bodisi v odnosu do moža ali do družbe, so mnenja, da bi se morala prava ženska izogibati vsega, kar je v zvezi z javnimi vprašanji. To mnenje utemeljujejo na razne načine, češ, da ženska nima sposobnosti za razumevanje

in reševanje javnih vprašanj; če jo pa taka vprašanja vendarle zanimajo, gotovo ni pristna ženska, ampak je navadno izgubljena za ljubezen, zakon in družino. Kdor enači javno delo s politiko, običajno še pristavi, da je to umazana zadeva s katero se nežno bitje, kot je ženska, ne sme oblatiti, če noče izgubiti pristne ženskosti in ljubkosti, ki da sta jedro ženskega bistva in zakonske sreče.» (Vode, 1999: 200)

Kljub napredku, Barbičeva ugotavlja, da odnosi znotraj kmečke družine še vedno ostajajo zasebna zadeva kmečke družine in njenih članov, slednji se morda nekoliko odprejo le v kriznih situacijah, pa še to le strokovnim službam in cerkvi. Neko obliko javnega nadzora nad družinskimi dogajanjem v zaprtih, podeželskih okoljih omogoča zgolj neformalno poznavanje razmerij znotraj posameznih družin in pogovarjanje vaščanov ob skupnih opravilih in družabnih dogodkih. Takšna transparentnost odnosov znotraj vaše skupnosti zagotavlja nekakšen javni nadzor, s čimer vnaša v družino element javnosti, ter jo postavlja iz področja zasebne na področje javne sfere (Barbič, 2005: 170 - 171). Znotraj kmečke družine pa ostaja nevidna tudi kmetica kot izredno pomembna delovna moč na kmetiji. To prispeva k ohranjanju kmečke družine kot sfere zasebnosti in tradicionalnih odnosov, opredeljenih z vodilno vlogo moža/gospodarja. Tradicionalnost očitno ni več prevladujoča oblika odnosov v sodobni kmečki družini, je pa po mnenju Barbičeve, še vedno toliko prisotna, da predstavlja resno oviro pri emancipaciji kmečkih žensk (2005: 172).

2.2.4. MESTO KMEČKE ŽENSKÉ V POSTMODERNI DRUŽINI

V preteklosti je živeti v družini za večino pomenilo podrediti se zahtevam, pravilom, prisilam (Čačinovič Vogrinčič, 1998: 237). Do danes so se kmečke družine spremenile. Švabova (2001: 69 - 70) opozarja, da pri spremembah, ki jih doživljajo sodobne družine igrajo pomembno vlogo življenjski stili ter povzema Giddensa: *»bolj kot tradicija izgublja na pomenu in bolj ko se vsakdanje življenje rekonstruira v dialektičnih medsebojnih vplivih lokalnega in globalnega, bolj so posamezniki prisiljeni v izpogajanje izbir življenjskih stilov v raznolikosti opcij«*. Giddens (1995: 75) pojasnjuje, da je sebstvo refleksiven projekt, za katerega je odgovoren vsak posameznik sam (smo to, kar iz sebe naredimo). Ker so posledice posameznikovega delovanja negotove, je potrebno sprejeti tudi tveganost oziroma nedoločno verjetnost negativnih učinkov, ki nastopijo neodvisno od posameznikovega hotenja. Po Švabovi (2001: 83) je proces družinske pluralizacije tisti, ki omogoča ohranjanje družine kot totalnega družbenega fenomena v postmoderni. Družini v postmoderni je pluralizacija na nek način dovoljena, da bi tako lahko delovala funkcionalno in ne bi izgubila tiste osnove zaradi katere je sploh nastala in obstajala. Rennerjeva pa opozori, da je posebnost moderne družine ravno v tem, da se nikoli ni modernizirala in da ohranja skupnostne, predmoderne značilnosti (reproduktivne in terapevtske funkcije) (Renner, 1992: 124). Giddens (1995: 176) družinsko pluralizacijo in spremembe, ki se odvijajo v zasebnosti razume kot dokaz za obstoj čistih razmerij oz. rušenje tistega, čemur pravi

tradicionalni družinski vzorci. Temu oporeka Švabova, ki dodaja, da Giddens s tem prezre bistveni element interpretacije družbenih sprememb v pozni modernosti - družbeno funkcionalnost zasebnosti oz. tiste mehanizme, ki ontološko varnost in zaupanje sploh omogočajo (Švab, 2001: 85, 86).

Kljub pluralizaciji družin in individualizaciji v postmoderni, ki počasi prodirajo tudi na podeželje, pa Barbičeva (2005: 271 - 272) meni, da odnosi znotraj kmečke družine še vedno ostajajo zadeva družine in njenih članov. Tradicionalnost odnosov se kaže v tem, da ženske še vedno predvsem delajo, moški pa odločajo. Na slovenskih kmetijah vloga gospodarja pripada moškemu, neodvisno od lastništva kmetije. Najbolj izrazita znotraj kmečke družine pa je tradicionalna delitev dela, kjer se tako gospodinjska dela, kot dela na kmetiji še vedno delijo na tipična moška, ženska in skupna. Gospodinjstvo je na večini slovenskih kmetij še vedno žensko breme, v zadnjih letih pa se pri opravilih in skrbi za otroke nekoliko vključujejo tudi moški (Barbič, 2005). Iz podatkov o dolžini delovnega dne (Barbič, 2005: 215 - 216) je razvidno, da so ženske na kmetijah preobremenjene z delom, ki je manj vredno v primerjavi z delom, ki ga opravi moški. Še vedno je velik delež kmečkih žensk, ki so se v korist moških odrekle pokojninskemu zavarovanju, zlasti v primeru, če kmetija ni zmogla stroškov za oba. Med kmečkimi ženskami v Sloveniji jih je kar tri četrtine, ki imajo formalno status gospodinje in upokojenke. Med tistimi, ki so stare pod 45 let je slaba tretjina gospodinje, slaba petina pa je brezposelnih. Tako v družini, kot v družbi kmečka ženska nima enakopravnega položaja v primerjavi z moškimi in tudi ženskami v drugih poklicih. Beck meni, da se ženske, ki niso zaposlene zunaj doma, pogosto počutijo »odrezane od življenja« (2002: 64).

Hotgerjeva (internetni vir 6), ki je raziskovala kmečke družine v Nemčiji, je opozorila na spremembe, ki jih doživljajo kmečke družine v sedanjem času. Avtorica ugotavlja, da se duh postmoderne širi tudi v ruralno okolje, čeprav se mu še vedno zoperstavlja dinamika podeželske družine, ki je tesno povezana s kmetijo in nosi dediščino preteklosti. Razmišljanje o družini je danes povezano z brezpogojno svobodo, partnerstvom in moderno družinsko podobo. Še posebej kmečke družine, ki so bile pred dvesto leti bolj povezane, družinski člani pa bolj soodvisni, kot v mestnih družinah, so danes izpostavljene spremembam in propadanju. Hotgerjeva (internetni vir 6) poudarja, da »najbolj neumni kmetje že dolgo ne pridelujejo več najbolj debelega krompirja«. Z gospodarsko razvojnega stališča je danes kmet izobražen, moderen podjetnik s profesionalno razvitim poslovanjem. Tudi kmečke družine se vse bolj prilagajajo modernim družinskim vzorcem. Že moderna je na prehodu iz predindustrijskega obdobja podeželski družbi prinesla veliko svobode, tudi v partnerskih odnosih, kar je vse bolj izpodrivalo stare vloge in prisile. To se je kazalo tudi v tem, da so kmečki otroci lahko sami odločali, kakšen poklic bodo opravljali v svojem življenju. Kmečka dekleta so si lahko bolj svobodno izbirala partnerje. V današnjem času pa si kmečka dekleta lahko pridobijo izobrazbo in opravljajo svoj poklic, ki ni nujno povezan s kmetijsko dejavnostjo. Že dolgo pa večina tudi ne opravlja več težkega fizičnega dela v kmetijstvu. Združenja kmečkih žensk si

prizadevajo, da bi kmečke ženske predstavljale kot poslovne ženske, ki neodvisno od moža, uspešno vodijo svoj posel (Hotger, internetni vir 6).

Vse več je tudi mladih kmetov, ki bi jih lahko uvrstili v kategorijo t.i. »novih očetov«, ki se vključujejo v delo z otroci in gospodinjska opravila. Na ta način postmoderna vstopa tudi v kmečke družine, seveda pa še ne moremo govoriti, da so se te popolnoma prilagodile novostim, ki jih prinaša (Hotger, internetni vir 6). Poglejmo področje dedovanja. Čeprav kmečka družina na področju dedovanja nakazuje novo dinamiko, ki prinaša več svobode, pa na tem področju še vedno ohranja precej tradicionalnosti. Ob tem je bolj kot materialna pomembna kulturna dediščina, ki jo ponotranjijo in na potomce prenašajo kmečki ljudje. To področje je pri kmečkih družinah raziskoval Bourdieu (1997), ki ga je zanimal habitus kmečkih ljudi. Menil je, da pri kmečkih ljudeh zelo pomembno vlogo odigra habitus, skozi katerega se kulturna in socialna dediščina manifestira v ljudeh. Za socializacijo in oblikovanje socialnih okvirjev je po avtorjevem mnenju zelo relevantno, kje se oseba v otroštvu nahaja, kje opazuje določene prakse, kakšni okusi so mu privzgojeni, kje se šola, idr. Omenjene dispozicije, ki jih ponotranji, ga pričvrstijo na dodeljeno mesto v družbi; kmet in kmetica pridobita svoj habitus v okviru kmečke družine, ponotranjita družbeno zavest v obliki dispozicij. To pomeni, da sta orientirana v kmetijo in obstoj kmetije. Vse ostalo, npr. želje in interesi posameznih članov družine in družinska razmerja so podrejeni in podcenjeni. Glede na to, da zemlja tradicionalno predstavlja osnovno proizvodno sredstvo kmetije, so kmetje in kmetice še vedno tesno povezani z njo in z identiteto kmečkega okolja. Moški in ženska zato na kmetiji predstavljata predvsem delovno silo, najbolj cenjena vrednota v tem okolju pa je še vedno delo, ki je tudi najpomembnejši del kmečkega habitusa. S habitusom je povezana tudi dinamika materialnega dedovanja na kmetijah. Starši si že v otroštvu prizadevajo, da otrok ponotranji odgovornost do materialne dediščine, ki jo bo prevzel, saj dediščina vsej družini prinaša ekonomski in socialni obstoj. (Bourdieu, 1997: 616). Ženske, ki se poročijo na kmetijo pogosto zasedejo pozicijo svoje tašče. Z možem morajo biti solidarne in se truditi, da ohranijo kmetijo, brez nasprotovanja pravilom in normam. Lojalno morajo ohranjati družinsko tradicijo, skrbeti za starejše, neodvisno od lastne volje in želje. Brez trenj je to možno le pri zelo podobnih habitusih, ki jih mož in žena prineseta v zakonsko zvezo in zato morata želene dispozicije ponotranjiti že v družini iz katere izhajata (Bourdieu , 1997: 616 - 617).

2.2.5. TIPI SLOVENSКИH KMEČKIH DRUŽIN

Leta 1991 je bila v Sloveniji opravljena raziskava *Tipologija kmečkih družin v Sloveniji*, ki je zajela 780 kmečkih družin. Raziskava je pokazala, da kmečka družina v Sloveniji ni enotna kategorija in da obstajajo trije tipi kmečkih družin (Barbič, 2005: 275).

1. TIP PROPADAJOČE TRADICIONALNE KMEČKE DRUŽINE

Med 780 kmetijami se jih je kar 25,5% uvrstilo v tip propadajoče tradicionalne kmečke družine. Po mnenju raziskovalcev (Barbič, 2005: 277) to nakazuje na zmanjševanje števila družinskih kmetij v Sloveniji. V takšnih družinah običajno živi manjše število družinskih članov, ki pripadajo isti generaciji. Če imajo majhne otroke, ti praviloma ne obiskujejo vrtca, o njihovi vzgoji pa odločajo vsi, kar v praksi pomeni, da ne odloča nihče (Barbič, 2005: 277). Otroci iz teh družin med svojim 15. in 19. letom, praviloma ne obiskujejo srednjih šol. Med gospodaricami in gospodarji prevladujejo osebe, ki nimajo lastnih dohodkov ali prejemajo pokojnino. O investicijah praviloma odloča mož/gospodar.

2. TIP VITALNE TRADICIONALNE KMEČKE DRUŽINE

V ta tip vitalne tradicionalne družine se je med proučevanimi družinami uvrstilo 36,8% družin. Za te družine je značilno, da njeni člani pripadajo več generacijam. Predšolski otroci pravilo obiskujejo vrtec. Vsaj del gospodaric/žena ima lastni dohodek. Kmetija je dobro opremljena s strojno mehanizacijo. Na tradicionalnost družine opozarja dejstvo, da otroci niso vključeni v višje ali visoke šole ter odločanje na kmetiji, ki je v glavnem prepuščeno gospodarju/možu. Tudi opravki izven hiše so praviloma njegova obveznost (Barbič, 2005: 277).

3. TIP VITALNE DEMOKRATIČNE KMEČKE DRUŽINE

V tip vitalne demokratične družine se je med proučevanimi družinami uvrstilo 37,7% družin. V tem tipu družine odločitve najpogosteje sprejemata mož in žena ali se pred odločitvijo dogovarjajo vsi družinski člani. Tudi opravke zunaj hiše si mož in žena razdelita, glede na razpoložljivi čas. V tem tipu so otroci praviloma vključeni v izobraževanje v srednjih, višjih ali visokih šolah (Barbič, 2005: 279).

Strokovnjaki, ki so opravili raziskavo, so po analiziranju podatkov opozorili na podobnosti med vitalno tradicionalno in vitalno demokratično družino ter na bistveno drugačno podobo tradicionalne propadajoče družine. Vitalna tipa družin družni socialna vitalnost kmečke družine, opredeljena z večjim številom članov, pestro generacijsko strukturo, gospodinjstva so dobro opremljena s predmeti trajne potrošnje. Po omenjenih obeležjih se tip propadajoče tradicionalne družine razlikuje od obeh vitalnih tipov (Barbič, 2005:280). Raziskava je tudi pokazala, da se družine na samotnih, bolj

oddaljenih hribovskih območjih povečini uvrščajo v tip vitalne demokratične družine. Vitalne družine s tradicionalnimi vzorci pa so razmeroma blizu krajev s pomembnimi socialnimi in ekonomskimi dejavnostmi, po navadi so to kmetije z najvišjimi dohodki od kmetijskih pridelkov. V propadajočih tradicionalnih družinah je med gospodarji/gospodaricami največ ovdovelih ali samskih (Barbič, 2005: 280). Po mnenju Barbičeve imajo zelo majhne možnosti, da se bodo tradicionalni hierarhični odnosi, v katerih ima glavno besedo lastnik/gospodar, obdržali tudi v prihodnje. Čeprav je dandanes del kmečkih žensk še pripravljenih pristajati na podrejen položaj v družini, pa nanj gotovo ne bodo pristajali mladi, ki zahtevajo vse bolj enakopraven ekonomski in socialni položaj znotraj družine. Dekleta se preprosto ne bodo poročala na kmetije, če njihova pričakovanja ne bodo uresničena (Barbič, 2005: 290).

2.3. KMEČKE ŽENSKE V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

2.3.1 PODOBA KMEČKE ŽENSKE

»Slovenska kmetica, še vedno te premalo spoštujemo! Podobna si muli, ki ogarana in odrgnjena vozari po andaluškem skalovju! Pridna si pri delu, vedno si v skrbeh, da bi se ne podrl kak vogal hiše, da bi mož preveč v pivnico ne znosil, da bi se otroci ne spridili. Malo imaš od življenja, uboga ti mučenica! A tvoja je vendar zasluga, da je tlačena in raztrgana slovenska domovina skupaj ostala. Te domovine prvi steber si ti, slovenska kmetica, ki spiš navadno na slami in pod raztrgano odejo ter ješ kar možu in otrokom ostane.« (Tavčar, 1950: 41).

Takole se je glasil Tavčarjev opis slovenske kmetice, ki ga je zapisal v romanu *Cvetje v jeseni*, daljnega leta 1917. Ko prebiramo njegove besede nas zbode, za današnje čase, zelo grob opis delovne, potrpežljive kmečke ženske, ki se je vse življenje žrtvovala za družino in kmetijo. Nosilci družbenega reda v tistem času so opravičevali ideologijo enega hranilca družine, poveličevali dom in družino kot naravni prostor delovanja moškim podrejenih žensk, ki se morajo vdati v svojo težko usodo in izkazovati »prave vrline«, kot so molčečnost, poslušnost, ponižnost, pobožnost in ubogljivost (Jogan, 2001). To potrjuje tudi odlomek iz knjige *Med ljudmi*, ki je izšla v *Mohorjevi zbirki* leta 1954, v katerem so lahko mladi prebrali nasvete za dosego zakonske sreče:

»Na splošno pa bo veljalo in to želim poudariti, da povprečna, dobra žena, ki ni razvajena, razume svojega moža, se zna zanj žrtvovati in vse zanj stori. More vsakdan stokrat - če je treba - njemu na ljubo umolkniti in storiti stvari, ki ji niso prav nič lahke, zase pa v povračilo za vse to ne zahteva, da bi se moral mož prav tako zanjo žrtvovati in nji na ljubo opuščati svoje mnenje in voljo, pač pa pričakuje eno samo stvar in z njo se povsem zadovolji, v nji najde popolno uteho, zadoščenje in srečo. Namreč: zavest, da zna mož njene žrtve ceniti, kar ji pokaže s tem, da je do nje obziren, da ni trd in robot. . . da je zaradi nje in samo ob nji srečen.« (Trstenjak, 1954: 126).

Po drugi strani v slovenskih ženskih časopisih v začetku 20. stoletja že zasledimo tudi članke zagovornikov ženskega gibanja, s katerimi so opozarjali na pomen emancipacije žensk za razvoj naroda:

»Ogromen mrtev kapital naroda je zakopan v rokah in glavah žen. Treba je, da se te vzdramijo, da se jim da svoboda razvoja, privedi jih je treba na isto stopnjo družbene vrednosti, kakor jo imajo moški, da se bo mogel ves narod zdravo in sorazmerno razvijati. Kaka ovira vsakega napredka so ravno neizobražene, neplemenite, nazadnjaške ženske! Kake vzgojiteljice so to svojih otrok, ki so nada naroda?!« (Slovenska gospodinja, 1907, 7: 50)

Med kmečko populacijo, ki je bila izrazito tradicionalna, takšna opozorila predstavnikov ženskih gibanj niso prinašala rezultatov za ženske. Tudi dobro desetletje in pol kasneje je bila namreč kmečka

ženska vrednotena izključno kot delovna in reprodukcijska sila. To nam potrjuje tudi zapis iz ljudskega zborovanja, ki je potekalo 5. avgusta 1920 leta v Velikovcu na Koroškem.

»Ženske so namreč spraševale: »Ali kmečki ženski res ni potrebna izobrazba?« Takratna oblast pa je odgovarjala: »Kmečki ženi ni treba izobrazbe. Čemu naj bi bile njej knjige, čemu časniki, čemu vsa druga znanost? Pomembno je, da zna prijeti za vsako delo na polju, v hlevu in kuhinji. Vse drugo je odveč.« . . . » Same so odgovorile: »Zato ker nismo izobražene, možje ne iščejo naših nasvetov. Tudi otrokom ne moremo pomagati pri učenju, saj mnoge ne znamo brati, ne pisati. Le delovna sila smo . . . ««(Žiberna, 1998: 53).

Vloga matere, gospodinje in delavke na kmetiji je bila od nekdanj samoumevna in navzven nevidna. Kot poudarja Barbičeva pa je prav ta nevidnost kmečke žene pripomogla k ohranjanju tradicionalnih odnosov, znotraj katerih je bila delovna zmožnost vedno pomembnejša od telesne lepote. Da bi kmečke ženske zmogle delovne napore in pogosto rojevanje otrok, sta bili moč in zdravje najbolj zaželeni vrline mladih deklet. V Slovenskih goricah izraza 'lepa ženska' skorajda niso poznali. Rekli so 'jaka deklica'. 'Jak' je pomenilo 'močan, moč'. Lepoto so torej istovetili z močjo (Trstenjak, 1954: 78). Ženska lepota je ponazarjala tisto, kar je sijoče, široko, rejeno, zdravo, medtem, ko so bile estetske lastnosti manj pomembne (Segalen, 1983: 17).

Najpomembnejši družbeni obred v življenju deklet pa je bila vsekakor poroka, saj so šele s poroko dobile status žene in bodoče matere, zagotovljena pa jim je bila tudi eksistenčna varnost (Segalen, 1988: 110). Prihodnost neveste je bila v veliki meri odvisna od dote, ki jo je prinesla v zakonsko zvezo. Čim večja je bila dota, večje je bilo povpraševanje po nevesti. Zato je bila poroka v začetku 20. stoletja bolj ekonomski dogovor med očeti mladoporočencev, katerega osnovni namen je bil okrepitev družinskega premoženja. Opozorila so se glasila:

»Najlepša ljubezen se lahko v revščini in pomanjkanju razbije. Na to mnogi premalo pomislijo. Človek ne živi samo od ljubezni, ampak tudi od kruha. Tako bi zaklical mlademu človeku, ki še ni dovolj odprl oči. Starejšim, v življenju izkušenim se zdi celo premalo: »Tudi od kruha«, ti bi rekli: »Samo od kruha.« (Trstenjak, 1954: 82).

Glede na to, da kmečke družine ni mogoče obravnavati ločeno od kmečke ekonomije, so tudi medsebojna čustva težko ločevali od gospodarskih pogojev. Kmečka družina je bila za vse družinske člane, tudi tiste, ki so bili delovno manj sposobni, temelj preživetja, česar se je moral zavedati vsak, ki je izbiral zakonskega partnerja/ico. Pri izbiri so nezavedno upoštevali ekonomske zahteve, z izbiro partnerja/ice pa niso ogrožali, ampak so utrjevali produkcijski in reprodukcijski ritem kmetije (Destovnik, 2002). Ženska je bila v kmečki družbi uvrščena v togo 'pozicijsko' strukturo vasi in hišne skupnosti, štelo pa je samo to, kako je izpolnjevala svoje mesto v sistemu podeželske družbe. Spoštovati je morala t.i. 'naravni red', ki ji ni dovoljeval prevzemanja aktivne ali celo gospodovalne vloge v družini, saj bi ta kazala tudi na nesposobnost moža. Slabi vzgledi so običajno povzročali glasno neodobravanje skupnosti (Segalen, 1983: 47).

Moža, kakor tudi celoten družbeni red pa je ogrožala tudi ženska naravna moč povezana s spolnostjo (Jogan, 1990). Razglasili so jo za uničujočo in jo poskušali usmeriti v 'pravi družbeni tok'. V tradicionalnih kmečkih družbah je bilo namreč telo objekt, s katerim so delali in človek je bil vreden toliko, kolikor je lahko s svojim telesom naredil (Domej v Destovnik, 2001: 22). Morala katoliške družbe je temeljila na zatiranju spolnosti, zato so se ženske naučile zavračati svoje telesne občutke, tako reproduktivne, kot seksualne (Domej, v Destovnik, 2001: 22). V obdobju, ko je bila tako moška kot ženska delovna sila nenadomestljiva, družbeno zaželeno žensko telo, ki ga je moralno nadzirala Cerkev, ni moglo biti fizično šibko žensko telo. Prevladujoči družbeni diskurz je kot eno največjih vrednot poudarjal delavnost ženske in njeno pripravljenost delati za druge (Destovnik, 2002).

Dekleta so bila z vsem, kar je bilo povezano z njihovimi telesi, slabo poučena. Prvi znak spolne zrelosti deklic, menstruacijo, so zamolčali. Ženska je v odnosu do drugih smela imeti le dve vlogi, lahko je bila bodisi devica ali mati, nikakor pa ni smela biti samostojno spolno bitje (Destovnik, 2002:185). Seksualno vzdržnost Cerkev ni postavljala kot ideal le samskim ženskam, ampak tudi poročenim. Seksualni odnos znotraj zakonske zveze naj bi bil žrtev, namenjena rojevanju otrok, s čimer so nadzor nad ženskami izvajali predvsem z nadziranjem njihove spolnosti (Accati, 2001). Tradicionalne moralne vrednote so iz generacije v generacijo prenašali z vzorom in posnemanjem.

2.3.2 KAKOVOST ŽIVLJENJA KMEČKE ŽENSKE

Ko govorimo o kakovosti življenja, imamo v mislih standard, ki ga dosega neka oseba. Ta standard pa je lahko materialen, duševni (počutiti se dobro), socialni (pripadati nekomu), kulturni (nekaj od sveta prejemati in mu tudi dajati), duhovni (živeti za nekoga), ipd. (Ramovš, 1995: 229). S kakovostjo življenja se je ukvarjal tudi Allardt (1993). Izpostavil je tri skupine potreb, ki zagotavljajo obstoj in razvoj človeka, nanje se navezujejo pogoji, ki jih merimo s subjektivnimi in objektivnimi kazalci. Potrebe, ki jih je izpostavil so: **imeti** (bivalne razmere, gmotne vire, delovne razmere, zdravje, izobrazba, zaposlitev), **ljubiti** (stiki z drugimi ljudmi, odnosi v družini in sorodstvu, v lokalni skupnosti, oblikovanje družbene identitete, prijateljstva), **biti** (potreba po skladnem življenju z naravo in vključenostjo v družbo) (Allardt v Novak, 1996: 19 - 20). Za kakovostno življenje torej ni pomembno samo razpolaganje z materialnimi dobrinami, zelo pomembna je tudi aktivnost osebe v odnosu do drugih in skupaj z drugimi ljudmi.

Vsekakor pa je način zadovoljevanja potreb odvisen od obdobja, v katerem oseba živi in od tega kateri socialni skupini pripada. Kakovost življenja ženske je v tem stoletju določal njen družbeni položaj, v katerem se kažejo vrednote in kultura ter politične in družbeno - gospodarske okoliščine. Kmečke ženske so imele in še imajo v različnih zgodovinskih obdobjih, družbenih redih in kulturah točno določeno mesto, ki je sooblikovalo tudi kakovost njihovega življenja. V začetku 20. stoletja to

mesto ni predstavljalo visoke kakovosti življenja kmečke ženske. Tedanji družbeni sistem je bil namreč naravnani v smeri, ki je opominjala, da je zasebno namenjeno ženskam, javno pa moškim. Zasebno je bilo definirano kot potreba posameznice, da se zaradi dejavnosti, ki jih zadržujejo doma, za določeno obdobje oddaljijo od drugih (Sciama, 1993). Ženska je imela možnost, da se uveljavi doma kot žena, mati, gospodinja in delavka na kmetiji. Imela je zelo nizek družbeni status, kot že večkrat omenjajo je bila vrednotena le kot delovna in reprodukcijska sila. Imela ni ne civilnih ne političnih pravic. Javni prostor je pripadal moškim, na kar kaže tudi podatek, da so si ženske volilno pravico pri nas priborile šele po drugi svetovni vojni. Na nadvlado moških v javnem prostoru so že na prelomu iz 19. v 20. stoletje opozarjale v ženskih časopisih tudi slovenske predstavnice. Tako je opozarjala Anžičeva (1900):

»Sploh ima ženska pri moških veljavo le v toliko, kolikor izvršuje svoj »naravni poklic«. Kar leži izven mej tega »naravnega poklica«, to leži po njihovih mislih tudi izven mej ženskih pravic in ženskih interesov. Ženske so proglasili inferiornim bitjem, ki v vsakem oziru potrebuje varoštva, kuratorstva. Seveda so kuratorstvo prevzeli sami, izključili ženo iz javnega življenja ter potem kovali postave sami mej seboj, ne da bi se vprašali, ne delajo li krivice enemu delu človeštva. Tako so nastali in obstoje deloma še zakoni, ki so žaljivi in poniževalni za žensko.« (Slovenka, 1900, 4: 87)

Močan vpliv na družinsko omejevanje žensk je v tem obdobju še vedno imela Cerkev, ki je žensko vedno postavljala v podrejeni položaj. Destovnikova to pojasnjuje s tem, da so njihove življenjske norme oblikovali samski moški znotraj katoliške Cerkve (Destovnik, 2002: 155). Ženska je morala biti vedno 'gibčna, nikdar trudna', 'krotka, ponižna služabnica' z milo, pobožno in požrtvovalno voljo (Koledar Družbe sv. Mohorja, 1927: 102). Kot pravi Joganova so zaradi samoumevnosti obče družbene hierarhije ženske vedno usmerjali v podrejene domestificirane pozicije in jim dodeljevali posebno vlogo pri 'izreji', rojevanju in oblikovanju ljudi ter oživljanju edinega pozitivnega lika Device Marije (Jogan, 2004: 303). Avtorica dodaja, da je bila ženska od druge polovice 19. stol. v toliko domestificirana, da je bila priznana kot koristna, vendar je bila vrednost njene koristnosti v vsakdanjem življenju pogosto pod koristnostjo živali. Ta odnos nam lepo ponazori besedilo ob karikaturi v časopisu *Novice* (1852):

»Kmetič razlaga »dohtarju«, ki je prišel domov na obisk: »Za bolno ženo in telico sem vas naprosil, gospod, da mi kaj svetujete. Narpoprej pa prosim kaj za telico gospod.« (Novice, 1852 v Jogan, 2004: 303).

Ženska je bila osmišljena v razmerju do moža in idealna je bila taka, kot jo je leta 1909 opisal Zbašnik:

»Marijana, Antonova žena, je imela vse lastnosti, ki jih mora imeti ženska, da osreči moža. Bila je tiha, potrpežljiva, pridna in neskončno vdana svojemu možu. Skrbela je noč in dan za hišo in nikoli si ni privoščila miru / . . . / »Bodi svojemu možu pokorna!« To povelje je dano ženi in ona se ga je vedno zavedala, vedno se je ravnala po njem.« (Zbašnik, 1909: 19).

Pri materialnih dobrinah so se kmečke ženske morale podrežati potrebam kmečkega gospodarstva. Tudi dota, ki so jo prinesle k hiši, je bila izključno namenjena ekonomski utrditvi kmetije. Kot je opisal Kač v romanu *Grunt*, je bila ženska velikokrat le nujno zlo ob doti, s katero je po poroki seveda upravljal moški - gospodar kmetije:

»H gruntu gre le grunt in komaj še denar s pridnimi rokam! Sama boka, nedrija in ljubezen ne pridejo na vago pri gruntu. Komaj za privago je ženska gruntu.« (Kač, 1932: 8).

Preživeti so morali v glavnem s pridelki, ki so jih pridelali doma. Na voljo so imeli zelo skromna finančna sredstva, zato je bila ena izmed glavnih značilnosti ljudi v kmečkem gospodarstvu varčevanje. Kupovali so samo tisto, kar so najbolj nujno potrebovali. Varčevali so tudi s hrano, saj so si jedi pripravljali v glavnem iz domačih pridelkov. Preživetje družine v času kmečkega načina gospodarjenja je bilo najbolj odvisno od spretnosti in strategij posameznih žensk, da so znale zniževati tiste stroške, ki so bili nujni zaradi reprodukcije v najširšem pomenu besede. V času, ko je bil denar v družinski ekonomiji nekaj bolj ali manj neobičajnega, je bilo potrebno s čim manj stroški poskrbeti za potrebe posameznih družinskih članov v zvezi s prehrano, obleko, bivanjem, zdravjem in šolanjem (Destovnik, 2002: 57). Ženske so bile v glavnem ekonomsko popolnoma odvisne in so vse svoje potrebe prilagajale potrebam kmetijskega gospodarstva in družine. Ob ekonomski odvisnosti, kakor tudi zaradi pomanjkljive participacije v procesih odločanja in neenakih možnosti v primerjavi z drugimi skupinami takratne družbe ter zaradi 'nevidnosti' na političnem področju, so bile kmečke ženske slabo vpete v takratno družbo in v glavnem socialno izključene. Na to je v svojih delih zelo jasno in odločno opozarjala tudi Vodetova (1938: 67):

»Nadvse važna naloga, ki jo je ženski določila narava sama, ne sme nikakor služiti kot pretveza, da se radi tega omalovažuje njen pomen v družbi ter, da se ji prav zato dokazuje mesto manjvrednega človeka in državljana. Takšno vrednotenje mora okrniti žensko duševnost, a to ne oškoduje samo nje, temveč vse človeštvo, saj vrši ženska kot mati važno nalogo z vzgojo novih rodov. Že zato, če ne zavoljo nje same, bi bilo treba pri oblikovanju družbe in države določiti ženski enakovredno mesto v skupnosti. Samo s tem se bo zmanjšal za žensko pomen usodnosti njenega spola.«

2.3.3. KMEČKA ŽENSKA KOT ŽENA IN MATI

»Zgodovina zakona je zgodovina ženine usode: kakršen je bil njen zakon, tako je bilo njeno življenje, njena usoda«. (Vode, 1938: 182)

Kot smo že omenili v predhodnem poglavju, je bila poroka za ženske bolj gospodarska kupčija, kot pa čustvena zveza. Kljub temu pa je bila poroka najpomembnejša institucija v njenem življenju (Opitz v Škrabar, 2007), saj je šele s poroko lahko vstopila v svet odraslih in si pridobila status kmetice. Način izbire partnerja, ki je bil zaradi pogostejše smrtnosti med ženskami, velikokrat tudi precej

starejši, je številna dekleta pahnil v nesrečno zakonsko zvezo. To pa so, vdane v usodo žene prikrivale, kolikor so lahko:

»Mana, njegova žena, se je vrnila od sosedu. Stopila je v hišo in mu sledila s pogledi, ki so bili radovedni in polni mržnje. Močna ženska je bila in ne brez lepote. Njeno lice je razbrazdal čas, ali ostala je na njem zdrava rdečica. / . . / Mana se je zasmejala. Začutila je, kakor že večkrat, stud in tajno sovraštvo do moža, ki mu je obljubila večno zvestobo.« (internetni vir 7)

Interes kmečkega gospodarstva je bil pred osebnim interesom. Tak primer je opisal tudi Plestenjak v povesti *Mlinar Bogataj* iz leta 1942, v kateri se domača hči Agata vda staremu ženinu Bogataju, da bi starše rešila velike zadolženosti na kmetiji:

»Agati se je zdelo, da je kot priklenjena; bila je topa in gluha za vse, kar se je godilo okoli nje. Bila je pripravljena na vse, saj se je že zdavnaj odločila, sedaj je vse poravnano, dom je rešen, oče in mati bosta spet mirno spala. / . . / Bogataj je zapičil svoje oči v Agato, da je kar vztrepetala, a misli so ji bile trudne.

»No, Agata, kako si se odločila?« je vprašal nežno, da so besede kar božale. Njegov obraz je bil raznežen, prečudno mehak in dober, da je še Nežo ganilo.

»Če je očetu in materi prav, je meni tudi!« je zastokala Agata, vstala in zbežala iz hiše. Na pragu bi se skoraj zgrudila, zdelo se ji je, da se vse okoli nje podira in ruši in, da se pogreza v prepad (Plestenjak, 1942: 93).

Tudi, če zakonska zveza že v začetku ni imela tako nesrečnega izhodišča, pa sta nov dom in nova družina terjala od kmečke ženske veliko prilagodljivosti. Zapustiti je morala svojo prvotno družino, v novi družini pa je morala svoje življenje popolnoma prilagoditi in podrediti potrebam te družine. Ob prihodu v moževo družino je bilo pogosto najtežje vstopanje v hierarhične odnose z ostalimi ženskami v družini, odločilno besedo pa so ponavadi še vedno imeli moževi starši, ki so izvajali tudi avtoriteto nad mladoporočencema, predvsem tašča, vse dokler je bila pri moči (Manoukian, 1988: 50).

Ena od bistvenih lastnosti, ki so jo pričakovali od žensk po poroki je bilo tudi dobro obvladovanje gospodinjskih del, ki so jim v ženskem tisku pogosto dajali tudi narodnostni pomen. Od tega, kako vestno so ženske opravljale gospodinjska dela naj bi bila odvisna njihova zakonska zveza in priznanje družbe.

»Pregovor pravi, da gospodinja podpira pri hiši tri ogle. To velja pa v polni meri le za dobro gospodinja, ker slaba gospodinja niti enega ogla ne vzdržuje, ampak celo razruši najtrdnjšo stavbo. Od gospodinje je zavisen dobršen del domačega blagostanja, zadovoljstva, miru in sreče. Smelo lahko trdim, da bi bila naša domovina v marsikaterem oziru, zlasti v gospodarskem, veliko na boljšem, ako bi poklicani faktorji tudi na to stran ne bili zanemarili svoje dolžnosti.« (*Naša gospodinja*, 1911, 4: 26).

Kmečke ženske so gospodinjska dela velikokrat morale opravljati v večernih urah, po tem ko so pomagale pri kmečkih delih in poskrbele za otroke in ostarele. Da pa so ženske prenesle vse te delovne obremenitve in pogosto rojevanje otrok so morale biti močne in zdrave. V Slovenskih goricah

je veljalo, da se dekleta ne more poročiti, če ne tehtajo vsaj 65 kg (ustno izročilo iz intervjujev). V prvi polovici 20. stoletja so ženske v glavnem rojevale doma. Ob porodu so jim pomagale starejše sorodnice, ki so že rodile, kasneje pa tudi izšolane babice. Zapleti ob porodih so bili pogosti, tudi umrljivost kmečkih žensk ob rojevanju je bila precejšnja. O preprečevanju nosečnosti in urejanju rojstev niso kaj dosti vedeli. Destovnik se je pogovarjala s kmečkimi ženskami s Koroške, ki so rojevale v tridesetih in štiridesetih letih prejšnjega stoletja. Odgovore je strnila v nekaj tipičnih ugotovitvah:

»Nič nismo vedele. Z nobeno stvarjo si nismo pomagale. Kaj pa vem, koliko so ženske vedele o tem. O tem ni nihče razmišljal, če je otrok bil je pa bil.« (Destovnik, 2002: 183).

Kljub telesni moči marsikatera ženska naporov ni prenesla. Povprečna življenjska doba med kmetkami je bila nizka, na njihovo visoko umrljivost pa je vsekakor usodno vplivala tudi nevarnost ob porodih (Sieder, 1998: 54), ki je bila pogosto posledica pretiranega, napornega dela tako rekoč do poroda.

». . . Pri vsem tem napornem delu ni nobene zaščite za noseče žene. / . . / Povsod je znano, da kmečka mati dela do poroda in mnogokrat rodi kar na polju.« (Ženski svet, 1939, XV, št. 10: 224).

Visoka je bila tudi umrljivost dojenčkov, ki naj bi jo matere povečini, vsaj navzven, brezbrizno sprejemale (Shorter in Geburt v Sieder, 1998: 34). Po dolgem obdobju brezbriznosti in ravnodušnosti do otrok, naj bi šele 19. stoletje, tako kot še nobeno prej povzdignilo materinstvo v ideal in v 'pristno določilo' žensk (Badinter, 1980). Matere v tistem obdobju so čustva do otrok izražale, le »identiteta posameznika v kmečki družbi se je v celoti vzpostavljala preko simbolnih vedenjskih vzorcev njegove družbene skupine« (Destovnik, 2002: 212). Otroci niso dvomili o tem, da jih imajo starši radi, samo po sebi umevno pa je bilo, da so starši tudi zelo strogi. Položaj kmečkih otrok v družini se je v celoti razlikoval od otroštva v drugih socialnih slojih in drugih časih. Čeprav so bile osrednje naloge matere v tradicionalnih, kmečkih družinah oskrba, nadzorovanje in vzgoja otrok, je le redko vse te naloge lahko tudi dejansko opravila. Ker je bila kmetica zadolžena za številna opravila v hiši in na kmetiji je bila kot delovna moč tako pomembna, da je morala otroke prepustiti komu drugemu. To se je dogajalo na večjih kmetijah v Srednji Evropi. Če je bila pri hiši odrasla hčerka, neporočena sestra ali babica so za otroke poskrbele te. Zelo pogosto so v nemško govorečih državah in tudi pri nas (ustno izročilo iz intervjujev) za varuško vzeli t.i. Kinders - dirn ali deklo, ki je bila zadolžena za varovanje otrok. Stare so bile od 10 - 14 let, prihajale pa so iz revnih družin. V družini, kjer so služile, so običajno zavzemale najnižje mesto na hierarhični lestvici služničadi, kar so jim tudi pogosto in jasno vsi člani družine pokazali (Mitterauer, 1992). V kajžarskih ali viničarskih družinah si varuške niso mogli privoščiti. Kadar je morala mati delati je odložila dojenčka v kuhinji ali na robu njive, nemalokrat so ga varovali starejši bratje in sestre. Povijali so jih z dolgimi previjalnimi trakovi, da niso mogli premikati niti rok, niti nog, kar je imelo za posledico, da so otroci zelo počasi razvijali svoje motorične sposobnosti. Postopek previjanja je bil zelo dolgotrajen, zato so predvsem v delovnih konicah plenice redko menjavali, to pa je botrovalo številnim infekcijam in obolenjem pri dojenčkih.

Otrok je bodisi preživel ali umrl, smrt otroka pa so nekoliko 'izravnali' z rojstvom novega otroka. Ob tem so se predvsem bali za življenje matere, sploh, če je bilo v družini več otrok. Otroke so takoj ko so to zmogli začeli navajati na delo, kar jim je dajalo občutek lastne vrednosti, saj je njihov ugled znotraj družine določala delovna storilnost posameznega otroka ali mladostnika (Sieder, 1998: 35, 36).

Materinstvo so v tistem času pojmovali kot naravni poklic žensk:

»Prvi in glavni poklic vsake žene je poklic materinstva. Večna narava, ta neukrotljiva voditeljica vesoljnega človeštva in vsega živega stvarstva sploh, je pač v svoji nezmotljivosti darovala ženi vsa ona svojstva, vse one lastnosti, da se počuti le tedaj srečna v pravem pomenu besede, ko doseže svoj po naravi ji določeni poklic cilj svojega življenja materinstvo.« (Slovenska žena, 1912 (4 – 5): 141).

Čeprav naj bi bilo materinstvo 'naravni poklic' žensk, ženske niso imele nobenih materinskih pravic. Za otroke so lahko skrbele, jih negovale in vzgajale, oblast nad otroci pa so imeli moški. Če je mati umrla, je bil edini varuh otrok oče, obratno pa so materi po smrti moža sodno določili še skrbnika otrok.

Destovnikova (2002: 213) povzema mnenje Bock in Duden, da je bil potreben velikanski propagandni val, ki je razširil materinsko vlogo kot 'naravno poslanstvo' ženske. To je imelo za posledico, da družbeni diskurz pod materinstvom razume vse dejavnosti, ki so povezane z nego in vzgojo otrok. Če ženske otroke rodijo je povsem samoumevno, da opravijo tudi vse kar je povezano z njihovo socializacijo. Ob tem pa je običajno prezrto dejstvo, da imajo ženske kot matere samostojno, od otrok neodvisno osebnost. Švabova (2001: 96) pojasni, da je ženska tako preko materinske vloge subjekt, ujet med naravo in kulturo, katerega biološkost (reproduktivna funkcija) je družbeno definirana, družbenost (materinska vloga) pa biološko opredeljena. Podobno ugotavlja Kitzingerjeva:

»Tradicionalno je najpomembnejša vloga ženske ta, da skozi materinstvo posreduje kulturo. Poleg tega, da otroke rodi, je v glavnem odgovorna tudi za njihovo nego, ko so še dojenčki, včasih pa tudi mnogo dlje. Je prva in najvažnejša struga, po kateri k otroku pride kultura.« (Kitzinger, 1994: 22)

Po mnenju Švabove (2001), družbeni atributi, ki so vezani na naravo (vsaj v kontekstu reprodukcije) veljajo za najbolj nespremenljivo konstanto človekovega bivanja, predvsem zato pa je ženska identiteta zelo odporna na spremembe.

Posebno vlogo pri ohranjanju predpostavk o materinstvu imajo družbeni miti, o katerih je Oakleyeva (2000) zapisala, da je njihova primarna funkcija podpiranje obstoječega družbenega reda. Mit v širšem smislu uporabljamo kot zgodbo, ki jo pripovedujemo, da bi osvetlili skrivnosti, ki jih ni mogoče pojasniti (Every v Štular, 1999: 65).

»Mit ohranja konservativne družbene vrednote, časti tradicijo. Izraža in potrjuje vire kulturnih drž in vrednot in jih ne pojasnjuje in se ne izjasnjuje o njih. Pojmi, ki jih izraža mit, veljajo za svete.« (Oakley, 2000: 170)

Barthes se je osredotočil na mit kot znak ali simbol, ki nosi pomen in polje mita širi na kakršno koli vsebino. Njegova razlaga velja kot ena izmed najpogostejših razlag mita. Miti pa materinstvo močno idealizirajo, kar je razvidno tudi iz naslednjih primerov (Barthes, 1957/1993: 50 - 52):

- materinstvo je največ, kar lahko ženska doseže v življenju;
- otrok izpolni ambicije vsake ženske;
- materina vloga je odločilna za otrokov razvoj;
- materina ljubezen do otrok je neskončna;
- vsak otrok potrebuje mater;
- vsaka ženska potrebuje otroka.

K mitom pa lahko prištejemo tudi trditev, da je mati najpomembnejši dejavnik pri vzgoji otrok. V časopisu *Ženski svet* (1932) so ta mit utrjevali:

»Ona je zaupnica, priprošnjica in zavetnica otrok v sreči in nesreči / . . . / Učila je otroke in posle dela in pridnosti ter jim kazala vzoren primer.« (Ženski svet, 1932, 3: 83)

Ideologija materinstva skriva v sebi sporočilo, da je življenje brez matere nekaj usodnega. S tem je povezana tudi ideologija idealne matere, po kateri naj bi otrokom, ki odraščajo brez matere primanjkovalo ljubezni in topline (Zaviršek, 1994: 27). Giddens meni, da ima prevlada matere v zgodnji skrbi za otroka, globoke psihološke posledice za oba spola in je vir spolnega razlikovanja (Giddens, 2000: 135,136). Nekatero bolj konzervativne države namreč še danes z zakonodajo podpirajo ideologijo, ki poudarja pomen matere za otrokov razvoj in jim s tem naprti odgovornost zanj, jemlje pa jo očetu. Otroci doživljajo mater le v njeni materinski funkciji, v njeni podobi pa ne prepoznajo kulturne in spoštovane podobe ženske (Destovnik, 2002: 216). Če je mati glavna vzgojiteljica in edina odgovorna za otroke, odraščajo ti brez prisotnosti očetovega lika. To ima za posledico nenehen materin strah, da ne bo izpolnila pričakovanj, zato matere pogosto menijo, da morajo zanikati vse svoje potrebe in želje. Giddens pa opozarja tudi na posledice takšne vzgoje pri otrocih. Po njegovem mnenju deklice pridobijo močnejši občutek za identiteto družbenega spola in slabši občutek za lastno avtonomnost in individualnost. Dečki pa so bolj zmožni individualnih dejanj, pri tem pa morajo plačati visoko čustveno ceno. Zaradi nezmožnosti identifikacije z očetom, vedo le to, da morajo biti drugačni kot matere, ob tem pa pogosto vzpostavijo sovražni odnos do matere, ki ga kasneje prenašajo na vse ženske (Giddens, 2000: 130 - 131).

Materinstvo je tudi zelo pomembna simbolna kategorija, ki v liku Device Marije služi kot prisposodba Cerkve in kot ideal človeškim materam. Katoliška Cerkev je materinstvo idealizirala do te mere, da ga je po pomembnosti postavljala ob rob duhovniški vlogi. Takole je Trstenjak (1987) v priročniku za bodoče duhovnike opisal vlogo duhovnika in matere v Krščanski Cerkvi :

»Kristusa v Cerkvi namreč predstavlja mož; Cerkev, ki kot nadnaravna mati božjih otrok Kristusov nauk in milost po duhovniku sprejema, pa predstavlja žena. Zato je duhovnik v krščanstvu moški in ne žena. Žena torej zato ne more postati duhovnik, ker je duhovništvo samo v sebi izrazito moška

funkcija: podeljivanje nauka in življenja milosti po božji besedi in zakramentih. Kristus, naš Veliki duhovnik, se je učlovečil v moški osebi, ne v ženski. Vendar žena zaradi tega v krščanstvu ni prikrajšana, nima manjšega deleža v Cerkvi, ampak le drugačnega. Kristus se je učlovečil sicer v moški človeški naravi, toda po ženi, Materi Mariji. / . . . / Marija ni bila duhovnik in narobe: Marija je kraljica vseh duhovnikov ravno zato, ker je Mati. To sta torej dve čisto različni stvari in funkciji, različni dostojanstvi, časti in pravici: duhovništvo in materinstvo. Prvo je privilegij moškega, drugo ženskega sveta. / . . . / Žena ima sicer drugačno a nič manj pomembno in po svoje še lepšo nalogo v Cerkvi ko mož: ona je čuvarica božjega življenja v božjih tišinah človeških src / . . . / kjer mora lažje in skrbneje čuvati božje življenje v posvečenem molku družine (Trstenjak, 1987: 195).

Matere, ki sledijo predpisanim tradicionalnim normam pa so temu primerno nagrajene, še posebej matere novomašnikov. To je razvidno iz naslednjega odlomka narodopisnih črtic iz Slovenskih goric (Koprivec, 1939: 184):

»Martinova mati je sedela v prvi klopi pred oltarjem. Roke je imela sklenjene in si je zakrivala z njimi obraz, a vendar ni mogla zakriti prekipevajoče sreče, ki je dušila njeno srce in gladila njene kosti. Topila se je v blaženosti, rožljala z ogromnim molkom, ovitim na pesti, se včasih ozrla po cerkvi in se nasmehnila stotim očem, ki so se upirale vanjo pa zopet v njenega sina.«

Kaplanova meni, da so k temu, da se je moč podobe samoodpovedujoče in žrtvujoče matere ohranila, najbolj pripomogle prav intervencije cerkvenih oblasti na področju vzgoje otrok in sledovi rousseajevskega diskurza (Kaplan, 1992: 24). Ideal trpeče in požrtvovalne matere v našem kulturnem prostoru lahko iščemo tudi v liku cankarjevske matere, za katerega je značilna velika skrb, žrtvovanje, odpovedovanje in trpljenje za otroke.

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje pa so se v slovenskem prostoru že začele pojavljati javne kritike prevladujočega pojmovanja materinstva. Borovnikova opozarja na 'zgodovinske besede', ki povsem zrušijo idealiziran lik matere v slovenski literaturi. V Prežihovih *Samorastnikih*, jih je izrekla Radmanca v pogovoru z Voruhovo materjo:

»Radmanca je molčala, Voruhla pa je nadaljevala: »Kaj misliš z otroki?«

»Z otroki?« je zinila mlada žena. Pogledala je starko z odsotnimi očmi, nato pa je uporno dejala:

»Kaj me brigajo otroci!« (Prežih, 1981: 135)

Po mnenju Borovnikove (1993: 84), je materinskost, ki je pri Radmanci tako brezsravno zakrnela, želel Prežih pri Hudabivški Meti poudariti. Avtorica njegova prizadevanja ocenjuje kot neprepričljiva. Tudi Meta se je namreč bolj, kot za svoje otroke, borila za svojega moškega, zato tudi slednja bolj kot dobra, žrtvujoča se mati deluje kot ideološki konstrukt. (ur. Mrdavšič, Pogačnik, 1993: 84). Kvedrova je pisala o različnih vidikih neizbežne podrejenosti žensk razmnoževalni funkciji, kot so težave z identiteto pri ženskah, boleč porod in nezaželena nosečnost:

»Žena je tiho vstala, vzela otroka v naročje in ga dojila. Njene tope oči so buljile v siva okna. Bila je izmučena in zbita, grda, vela žena. Pred desetimi leti je bila sveža, mlada, a zdaj ima devet otrok. Ko

je povedala možu, ji je zalučal v obraz: psica. . . In obupen jok je bil na umazana, rosna okna.»
(Kveder v Vode, 1939: 191)

Zelo jasni pa so bili tudi njeni članki v časopisu *Slovenka* s katerimi je nasprotovala mnenju, da je materinstvo za žensko naravni poklic:

»Žensko treba vzgajati za njen naravni poklic, za ženo in mater - ponavlja se vedno v nešteti variacijah. Ah pojdite mi z tako vzgojo! Kaj pa jih učite? Laskati se možkim in čakati na nje, kakor na odrešeničke! Odgojite nam raje ljudi, storite iz ženske najprej človeka, za ženo in mater nas je narava sama odgojila.» (*Slovenka*, 1899, 3: 68).

»Osobito ženstvu se vsak trenotek pridiguje, naj se ne izneveri svojemu edino naravnemu, svetemu poklicu kakor žena in mati. Z bombastičnimi besedami se slika ženski njeno nalogo: ostati pokorna, bedasta igrarica, poslušna podvorkinja svojega moža in nesebična dojilja in bona svojim otrokom.» (*Slovenka*, 1901, 3: 53).

Vodetova pa je bila med najbolj dejavnimi kritičarkami ženske podrejenosti v zakonski zvezi in pri opravljanju materinske vloge pred drugo svetovno vojno (Vode, 1938: 63):

»Ženska usoda odločena ji je po prirodi, postane tragična šele pod zunanjimi vplivi, ki jih ustvarjajo družbene in socialne razmere. Šele zavoljo njih postane za mnoge ženske materinstvo Golgota. Če je ženska noseča, pa mora dvigati in prenašati pretežka bremena, da se ji upira oplojeno telo; če je dete, ki ga nosi pod srcem, sad prepovedane ljubezni; če se boji, da ji bo materinstvo vzelo možnost zaslužka; če ne ve, kaj bo dala otroku jesti, ko bo zagledal beli dan; le v takih okoliščinah mora začutiti ženska, da je njen spol res njena tragedija.»

2.3.4. KMEČKA ŽENSKA IN DELO

Spolna ideologija o mestu ženske v družbi vključuje dva mita: *mit o materinstvu*, o katerem smo govorili v prejšnjem poglavju in *mit o spolni delitvi dela*. Osnovna naloga teh dveh mitov je, da podpirata obstoječi družbeni red, ki ohranja konservativne družbene vrednote in časti tradicijo. *Mit o delitvi dela po spolu* pojasnjuje Oakleyeva (2000: 170). Mit opisuje, da so ženske v vseh družbah gospodinje po naravi in da naj bi to vlogo prevzele s ciljem, da družba preživi. V družini je vloga ženske kot gospodinje nekaj naravnega, neizogibnega in univerzalnega. Oakleyeva je ob tem kritična predvsem do nekaterih 'strokovnjakov', etologov in antropologov, ki po njenem mnenju oznanjajo predvsem tiste dele mita, ki poudari naravno podlogo domače vloge ženske (Oakley, 2000: 171,172):

»Eno izmed maloštevilnih pravil o človeških kulturah, s katerim se antropolog lahko mirno strinja, je, da v vseh znanih družbah obstaja razlika med »ženskim delom« in »moškim delom«. . . to nas pripelje nazaj do evolucije živali - lovca, kjer sta imela moški in ženska popolnoma različne naloge. . . ta temeljni vzorec se je razvil v kontekstu lova, ki je izoblikoval njegovo vsebino in smer.»

Sieder (1998: 27) povzema Wiegelmanna, ki je princip spolno specifične delitve dela na bavarskih kmetijah v preteklosti strnil v pet ugotovitev:

1. Čim bolj je bilo neko področje v središču ekonomskega interesa, tem večji je bil delež moških pri tem delu. Čim tesneje je neka dejavnost povezana z gospodinjstvom, tem bolj verjetno je, da jo bo opravljala ženska.
2. Čim bolj zapletene so bile naprave in stroji, tem večji je bil delež moških.
3. Čim več uporabne moči je zahtevalo neko delo, večja je bila verjetnost, da ga bodo opravljali moški.
4. Čim bolj precizno je bilo neko delo, če je zahtevalo veliko spretnosti ali je bilo enolično, večja je bila verjetnost, da ga bodo opravljale ženske.
5. Čim večje je bilo gospodarstvo in čim več delovne sile je imelo, tem bolj je bila diferencirana organizacija dela in delitev dela po spolu. Osrednja dela so opravljali običajno izključno moški.

Wiegelmann (1999: 61) je ugotovil, da so bile ženske na manjših nemških kmetijah močnejše vključene v kmetijska opravila, kot ženske na večjih kmetijah. Ženske so tradicionalno prevzemale predvsem pomožna in dodatna, manj vredna kmetijska opravila. Moški so bili sicer zadolženi za težja fizična dela, v katera so se po potrebi vključevale tudi ženske. Sieder (1998: 27) opozarja, da so bile možne tudi izjeme, ki pa so se bolj nagibale v moško korist, kar pomeni, da so običajno ženske poprijele za moška opravila, obratno pa le redko. Kljub jasni spolni delitvi posameznih del in enosmernim prekoračitvam pa je v primerjavi s kasnejšo delitvijo dela po spolu, za nazaj možno govoriti o komplementarnih ali dopolnjujočih delitvah dela med zakoncema (Bock in Duden v Destovnik, 2002: 56, 57). Po njunem mnenju gospodinjskega dela v današnjem pomenu besede (t.j. kot zasebne usluge možu in otrokom in ne kot skrbi za delovno silo) v preteklih proizvodnih odnosih sploh ni bilo, razvilo naj bi se šele s kapitalizmom. To pa pomeni, da tudi ločitev med domom in delom ni univerzalna lastnost človeške družbe, temveč jo je zahtevala organizacija dela v moderni industrijski družbi.

Produkcijška (delovna) in reprodukcijška (gospodinjenje v širšem pomenu besede, rojevanje, vzgoja otrok) vloga kmečkih žensk se med seboj ne izključujeta, saj je zaradi specifične organizacije dela kmečka ženska lahko bila hkrati delavka in mati. Kljub moralnemu pomenu materinstva, pa je morala prednost dajati produkcijski vlogi, v kateri je bila predvsem delovna sila na kmetiji. Če pogledamo na slovenske kmetije v tistem času, vidimo sliko, ki kaže na tradicionalno delitev dela. Ženske so bile v glavnem odgovorne za stalna, vsakodnevna opravila (Šmitek, 1987: 53), ki so veljala za manj vredna, umazana, nevidna (npr. skrb za živali, gospodinjska dela, skrb za starejše in otroke) ter za dela, ki so bila enolična, zahtevala pa so natančnost in ročne spretnosti, tudi dolgotrajno upognjenost (okopavanje, pletev, obiranje). Tudi časopisi, ki so skrbeli za napredek v kmetijstvu in gospodinjstvu so v nasvetih za »umno« vzrejo kokoši in prašičev, nagovarjali le ženske:

»Umnejše naše gospodinje dandanes poleti za svinje skoraj nič več ne kuhajo in pokladajo vsem prašičem od parmesečnih pujskov do pitancev, poleti le surovo, predvsem mlado deteljo in lucerno.« (Wernig, 1939).

»Kakor se torej izrodi ostala živina, se izrodi krompir, žito itd., tako se izrodi lahko tudi »štajerka« in ravno radi tega je potrebno, da si vse gospodinje, katere mogoče tožijo, da se štajerke niso obnesle, nabavijo sedaj nujno valilna jajca, selekcioniranih štajerskih kokoši, ki bodo v novem zarodu, v novem letu, bržčas prav odlične.« (Wernig, 1940).

Ženskam so bila dodeljena le tista dela, pri katerih so uporabljale preprosta, tehnološko zastarela orodja, kot so bile motike in srpi. Z neštetimi opravili so bile zaposlene skozi vse leto, zato niso niti pomišljale o počitku ali prostem času. Njihovo delo pa je bilo vedno predstavljeno kot nekaj naključnega, lažjega, čeprav je bilo naporno in tako odločilno za preživetje, kot moško. Zanimivo je, da so se navzven ženske najpogosteje potrjevale s tem, da opravljajo tudi t.i. moška dela, ki so veljala za težka, pri čemer moških niso ogrožale. Skoraj nikoli pa niso govorili o nevidnih opravilih, pri katerih so bile ženske nenadomestljive in so veliko pripomogle k preživetju kmetijskega gospodarstva in družine. Povezovali so jih s tako imenovano 'žensko naravo', kar je, po mnenju Destovnikove (2002: 59), povzročilo, da so morali moški, ob pomoči cerkvene ideologije, ves čas dokazovati, kdo je gospodar pri hiši. Kljub temu, da je obstajalo veliko neskladje med pomenom ženskega dela na kmetiji in njihovim družbenim statusom, so ženske v tistem obdobju ravnale predvsem v skladu z normami, ki jih niso same oblikovale, so jih pa s tem, ko so se jim podrejale, utrjevale.

2.3.5. EKONOMSKI IN SOCIALNI POLOŽAJ KMEČKIH ŽENSK

Glede na to, da kmečko gospodarstvo do 19. stoletja in začetka 20.stol. ni bilo usmerjeno na dobiček, ampak na zagotavljanje lastnega obstoja, zemlja ni predstavljala samo ekonomskega temelja družina, ampak je bila tudi temelj družbenega ugleda kmeta in njegove družine. Kakšen je kmetov stik z zemljo, je v *Ljubljanskem zvonu* (1940) opisal tudi Tušek:

»Stik z zemljo daje kmetu vekovito stalnost. Za očetom obdeluje v trdi borbi s skopo naravo podedovano grudo sin, za sinom vnuk. Rod za rodom nosi v potu svojega obraza prekletstvo Kajnov, rod za rodom pada izmučen v grob - ostajata pa kmet in zemlja, vedno sveže pomlajena, vedno z novimi silami prežeta. Dva simbola večno obnavljajočega se življenja in prekipevajočih moči. Dvoje vrelcev iz katerih črpa človeštvo svoj obstanek :zemeljski plodovi nas hranijo, kmetska kri je regenerativni zaklad narodov.« (internetni vir 8)

Ženske so dedovale posestvo običajno le v primeru, če ni bilo moških potomcev. Socialno in ekonomsko varnost znotraj kmečke družine so za ženske običajno uredili ob poroki ali tik po njej, s sklenitvijo ženitne in dediščinske pogodbe. Destovnikova (2002: 88 - 89) opisuje običajno vsebino teh

pogodb. V njih so navedli višino dote in višino zaženila, ki ga je k doti dodal mož. V primerih, ko je mož umrl pred ženo, je oboje dobila vdova. Če pa je žena umrla prej, so doto razumeli kot njeno dediščino, zaženilo pa so vrnilo možu. Kadar se v zakonski zvezi niso rodili otroci, je ob smrti enega od zakoncev tri četrtine premoženja podedoval živeči zakonec, četrtino pa sta namenila dedičem. Ko so se v zakonski zvezi rodili otroci, je v primeru smrti gospodarja, do polnoletnosti najstarejšega sina (ali hčere, če ni bilo moških potomcev) kmetijo vodila in upravljala žena. Če pa je določen potomec ob smrti očeta že bil polnoleten, je lahko njegova mati takoj začela uživati vdovščino (pravico do dosmrtnega stanovanja in naturalnega preužitka). Ženske, ki niso bile lastnice kmetije so postale preužitkarice hkrati z možem, v pogodbi pa so zanje lahko pripisali tudi dodatek, ki je določal, kakšen je ženin preužitek v primeru moževe smrti. Ker ni bilo drugih možnosti, je kmečka družina morala poskrbeti tudi za tiste družinske člane, ki niso bili zmožni skrbeti sami zase. To je omogočalo skupno bivanje več generacij družine, ki je bilo predvsem ekonomska nuja, ne pa izbira.

Prvi predlog kmečkega zavarovanja je avstrijska vlada pripravila v času monarhije, leta 1909. Sprejet ni bil zato, ker je večina menila, da zaradi neprimerne posestne strukture in prevlade malih kmetov slednji ne bi prenesli finančnih bremen socialnega zavarovanja (Novak, 1997: 14,19). Pobude za ureditev socialnega zavarovanja kmetov so prihajale tudi po razpadu monarhije in v času prve avstrijske republike (Talos, 1981: 347, 348). Tako so kmetje prvo zdravstveno zakonodajo dobili šele čez dolga desetletja, leta 1965, zakonodajo, ki je urejala področje kmečko pokojninsko zavarovanje pa šele leta 1969 (Talos, 1981: 349). Destovnikova (2002 :108) navaja, da so šele feministične raziskave skrbstvene zakonodaje opozorile na spol kot pomembno in hkrati negirano razsežnost socialne neenakosti. Pokazale so, da ima navzven spolno nevtralna zakonodaja različne posledice za pripadnike različnega spola. Avtorica opozarja predvsem na problematičnost zakonodaje, ki ženske usmerja k izpolnjevanju vrednot, ki niso njihove lastne, temveč so vrednote države, kapitala, naroda, otroka ali družine. Na ta način prihaja na področju reprodukcije do discipliniranja žensk z različnimi socialnopolitičnimi ukrepi, z ideologijo materinstva kot vzora za vse ženske, hkrati pa stigmatiziranja žensk, ki se zaposlijo izven doma. (Destovnik, 2002: 217).

2.3.6. KMEČKE ŽENSKE IZ SLOVENSКИH GORIC

»Tu pa tam cvili po bregu voz, ki drsi čez kamenje, vtisnjeno v kolnik. Pri nekaterih vozeh vodijo vprego ženske. Leseno stopajo za voli in zdaj pa zdaj izreče katera besedo, toda odsotno in brez življenja kakor avtomat. Lica imajo toga, brezizrazna, oči pa trudne, z brezupno ponižnostjo v zenicah. Candrave janke jim opletajo ob bosih nogah, brezobličnih in razrinjenih kakor opeka. Žuljave, kot cepje nerodne roke pa zvonijo ob njih. Kdor bi hotel s takšno žensko govoriti o čem drugem razen o gruntu, bi opazil presenečenje v njenih vodenih očeh in njen molk bi ga prepričal, da

je zdaj na kmetih zavladal čas, ko nehajo govoriti o sebi in svetu, zdaj vidijo pred seboj le delo.» (Koprivec, 1939: 125 - 126).

Skoraj pred 70 leti je avtor takole opisal del napornega delovnega dne kmetice iz Slovenskih goric. Na vprašanje, kakšna je bila in kakšna je danes kmečka ženska s tega območja, je težko odgovoriti. Antropološke in psihološke oznake ljudi za neko določeno pokrajino poskušajo podati trenutno stanje, glede na to, da je 'lik' človeka, ki ga imamo pred seboj veliko bolj plastičen od tistega, ki se bo oblikoval šele v prihodnje. Vemo pa, da se 'kolektivni ljudski značaj' že v nekaj desetletjih zelo spremeni, še posebej, če je v tem času prišlo do korenitih gospodarskih, kulturnih, socialnih ali političnih sprememb (Trstenjak, 1968: 74).

Trstenjak se je že v drugi polovici prejšnjega stoletja ukvarjal s karakterološko podobo slovenjegoriškega človeka. Navajal je nekdanjega radenskega zdravnika, dr. J. Höhna, ki je dolga leta, kot tujec, opazoval ljudi iz Slovenskih goric in je pri njih naglašal »gute Auffassungsgabe« (avtor pojasni, da gre za besedo, ki bi jo Nemeč s tujko imenoval inteligentnost) in talent za jezike (Trstenjak, 1968: 81). Trstenjak omenja, da je imelo pomembno vlogo pri razvoju Slovenskih goric vozarstvo, s katerim so se ukvarjali kmetje do zgraditve železnic. Kmetje - vozarji so z vozovi vozili v bližnji Gradec in na Koroško, kjer so spoznali tuj, drugačen način življenja, domov pa so se vračali z željo po izboljšanju življenjske ravni. Ko moški niso vozili, so doma popravljali orodje in skrbeli za dobro stanje poslopij, ter se ukvarjali s kupčijami. Ženske so morale same skrbeti za dom, pa tudi vsa težka dela na kmetiji so padla na njihova ramena. Ženske v Slovenskih goricah so opravljale vsa moška in težaška dela, od košnje do oranja, kar najdemo povsod, kjer prevladuje krava kot vozna živina (oranje s kravami je bilo težje kot z voli, ker so bile manj močne in manj ubogljive). Ta okoliščina je po avtorjevem mnenju (Trstenjak, 1968) imela še druge posledice.

»Kmečka žena v Slovenskih goricah zaradi tega ni postala možu podrejena in nekaka »tlačanka, dekla«, marveč obratno, po principu »v delu je moč«, se je vpliv žene na domovih vedno bolj uveljavljal. / . . / Tako se je razvil med Muro in Dravo tip žene, ki je »možata«: krepka, z utrjenimi mišicami, podjetna, pogumna in, če je treba tudi napadalna, ki bi se »raztrgala« v delu za dom in otroke, ki pa zato tudi zelo samostojno odloča v družinskih in gospodarskih zadevah; mož se mora večkrat ravnati po njeni volji; in žena iz istega ponosa pogosto samo na zunaj pred javnostjo dovoli, da mož nastopa v imenu hiše, čeprav v ozadju odloča in gospoduje sama.» (Trstenjak, 1968: 83).

Močan vpliv žene se je čutil celo, če se je kmet poročil z viničarsko hčerko, tudi ta si je znala priboriti odločilno besedo na novem domu. To pa običajno ni uspelo možu, ki se je iz želarije (iz viničarije poroka s kmečkim dekletom skorajda ni bila mogoča) poročil na večjo kmetijo, vse življenje je ostal, tudi pred sosedi, podrejen svoji ženi (Trstenjak, 1968: 83).

Neredko so se žene možem uprle tudi fizično, kar v delu *Kmetje včeraj in danes* opisuje Koprivec (1939: 91):

»Žena mu ni ostala na dolgu ničesar. Časih se ji je posrečilo, da mu je zagnala v obraz grudo, ki jo je pobrala med begom, če pa se to ni dalo, ga je pitala s prostaškimi priimki, mu očitala strahotne stvari ter mu pretila, da ga bo za to in ono naznanila žandarjem. Ko pa se ji je nekoliko bolj približal, ji je jezik odpovedal, le zacvilila je, zakričala ter se pognala naprej z novo silo. V srednji grabici jo je ujel. Zgrabil jo je za lase, ji podstavil nogo in jo treščil na tla, potem pa jo je ometal z vrvjo, dokler ni skočila pokonci in se zakadila vanj. Lotila se ga je s tako močjo, da sta se zvalila po zemlji. Dolgo sta hropla, se grabila za grli in se bila po obrazih, naenkrat pa je on izdaval:

»Sakrament, pa se menda ne misliva zaklati! Saj me boš razpraskala, prekleta!«

Nehala sta se pretepati. Vstala sta, si rekla dobro besedo, nato sta pa šla skupaj domov.«

Omenila sem že, da kmečkih deklet iz Slovenskih goric nikoli niso opisovali kot lepe, ampak so bile zaželene lastnosti, da so jake, bujne rasti, močne. Zunanost ljudi iz Slovenskih goric so v nekaterih okrajih tuji ogledniki opisovali že v 19. stoletju:

»Tukajšnji ljudje so lepe postave, srednje veliki, večji del vitki. Nosijo se pokonci, gibljejo se svobodno, lahkotno in gibčno. Polt jim je svetla, obraz veder. Ženske so lepo rastle, čednega obraza pa pri njih skoraj ne najdeš (1813). Ljudje so zdravi, več je čednih moških, kakor lepih žensk (1843).« (Novak, 1968: 125).

Ni bila tudi redka navada, da so ženske, v pogovoru za opisni deležnik preteklega časa, zase uporabljale moški spol (npr. sem šel, sem rekel). V vseh teh potezah slovenje goriške ženske oz. žene so mnogi videli prvine ali sestavine matriarhata, ki je po mnenju etnologov bil značilen za socialistično usmerjena ljudstva (Trstenjak, 1968: 84). Trstenjak opozarja, da kljub navedenemu, lahko v Slovenskih goricah, v začetku 20. stoletja, govorimo samo o sledovih matriarhata, saj so tudi prvine patriarhata na tem območju bile še kako prisotne (Trstenjak, 1968: 84). Razliko med patriarhatom in matriarhatom razlaga Leskoškova (1995: 12), ko pravi: *»Po patriarhalnem modelu je družina območje vpliva, kjer se po notranji hierarhiji razporedijo prednosti pri delitvi dobrin, medtem ko pri matriarhatu družina predstavlja zavetje, v katerem poteka delitev dobrin po potrebah, pri čemer imajo prednost tisti, ki so bolj nemočni, torej tisti, ki bi najprej izpadli iz patriarhalnega modela«* (Leskošek, 1995: 12).

O odločnosti žensk iz Slovenskih goric pa priča tudi pripovedka o 'babjem klancu', zapisana leta 1843 pri Miklavžu blizu Ormoža:

»O klancu, skozi katerega gre cesta od Miklavža v Jeruzalem in se »slovanski« imenuje »babji klanjez«, pripovedujejo, da so pri bitki pri Monoštru (1664) prišli nekateri zaostajalci tudi sem, kjer so plenili. Ker so možje bili na vojski, se je žensk lotila bojevitost. Skrile so se v grmovje, kjer so nakopičile težke kamne, druge so v bližnji koči zvrele krop, ki so ga vlile na Kruce in zvalile nanje

kamne, ko so šli skozi klanec. Dvanajstletni deček je ustrelil njihovega vodjo, zato so bili docela poraženi» (Novak, 1968: 120).

Tudi v Slovenskih goricah je dota igrala odločilno vlogo pri izbiri bodočega zakonskega partnerja oz. partnerke, pri čemer so v veliki meri sodelovali tudi 'vogledniki' (posredniki), ki so se s starši neveste dogovarjali o obliki in višini dote. Nazorno je takšno predporočno 'mešetarjenje' prikazal tudi Koprivec :

»Tomaž jo je gledal z lačnimi očmi. Še nikoli se mu ni zdela tako zala, kot ta večer. Bila je močnega telesa, krepkih prsi, ki jih je nosila ta večer tesno stlačene v jopo, z nekoliko nabranimi rokavi na ramah. Oči je imela velike in sive. Gledale so v svet odkrito in prijazno. Poštenost in dobrota sta ji sijali iz njih. V vsem svojem življenju ni napravila ničesar hudega, če pa je dopustila, da jo je hodil tu pa tam pod okno klicat Šegulov Franc, ni bilo na tem nič slabega. Ljudje so jo obrekovali le zadnji čas, prej pa je bila cenjena povsod. To je pač usoda vseh nevest, zakaj pred poroko ogovarjajo slehernega človeka, po smrti pa ga hvalijo. Glavo je imela pokrito z belo laneno pečo, izpod katere so gledali nakodrani, kot lan fini, zlati lasje, ki jih je imela spletene v kito.

»Vrag, ko bi že končali to mešetarijo!« je pomislil on in se ji nasmehnil ljubeče.

»Če ne oblubiš tudi goric, Martinec, vstanemo in gremo!« je pretil Damiš desetič in Martinec se je vdal... Nato so določili čas poroke. (Koprivec, 1939: 46).

V Slovenskih goricah so do konca druge svetovne vojne živeli trije različni družbeno-gospodarski sloji: kmetje, želarji in viničarji, ki naj bi se kot »indijske kaste ločevali med seboj« (Baš v Trstenjak, 1968: 89). **Kmetje** so se delili na večje, ki so posedovali več deset hektarjev kmetijskih površin in jih je bilo zelo malo. Manjši kmetje so posedovali do deset hektarjev kmetijskih površin, nekaj krav, pujsov in perutnino. Kmetje so izkazovali občutke večvrednosti do obeh nižjih slojev. **Želarji** so imeli v lasti manjšo hiško, zaplato zemlje, kravo in manjše živali. Po statusu so bili daleč pod kmeti. **Viničarji** so predstavljali najnižji družbeni sloj. Prebivali so v hišno - pravni odvisnosti na kmetijah in se preživljali z dnino (Sieder, 1998). Kerenčičevo oceno viničarjev je Trstenjak (1968) označil kot težko obsodbo takratne družbe, ki je živela po svojih ustanovah:

»Čeprav po svojem družbenem položaju proletarec, je viničar nerazgledan, neusmerjen, pasiven, zakrknjen, brez vrednotenja samega sebe, kratka ima zavest lumpen – proletarca« (Kerenčič, 1936: 406, v Trstenjak, 1968: 89).

Tudi viničarji so se delili na tiste, ki so delali pri »gospodnjih« in tiste, ki so delali pri kmetih. Prvi so za svoje delo prejeli denarno plačilo, drugi pa so delali samo, da so odslužili pridelek, ki so ga pridelali na kmetovi viničariji. Položaj prvih je bil veliko boljši, oba tipa pa sta si vse življenje prizadevala predvsem čim prej priti na kakšno želarijo. Kmetje so svoj nadrejeni položaj do želarjev in viničarjev izkazovali tudi s t.i. 'šponi'. To so bili štirioglati (za dnino) in trioglati (za poldnino) pločevinasti kovanci z monogramom hiše in hišno številko kmeta. S 'šponi' sta potem želar in viničar

kmetu odplačevala vožnje in oranje, seveda ne v razmerju ena proti ena; to nakazuje na magnatski odnos kmeta, ki je bil tudi 'finančno' podkrepjen (Trstenjak, 1968: 89 - 90).

Trstenjak (1987: 227) ugotavlja, da zaradi nenehne nevarnosti naravnih katastrof (viharji, požari, strele, suše) noben drug stan ni tako vezan na zemljo, kot kmečki človek. V tej odvisnosti od zemlje naj bi bil nakazan tudi pogosto ugotovljen kmečki materializem. Slednji naj ne bi imel negativnega predznaka, saj pomeni le, da ima kmet materijo in njeno gospodarsko vrednost v ospredju svojega zanimanja iz preprostega vzroka, ker je to njegova neposredna dolžnost in njegovo poklicno delo. Tudi in predvsem zato je kmečkega človeka zelo težko pridobiti za delo v družtvih in ga navdušiti za 'ideale', ki gredo preko domače grude v čisto ideološko območje. To pomeni, da ga po vsej sili zavajamo v stran od njegove stroke in iz njegove interesne sfere, pojasnjuje Trstenjak (1987: 226 - 227). Za ljudi iz Slovenskih goric je bilo sploh značilno, da skrbijo za svojo zemljo in jo obdelujejo z neko posebno ljubeznijo, kar je v romanu, *Kontrolor Škrobar*, opisoval tudi Kraigher:

»In kakor so idilični ti logi in gaji, te snažne ravnice in počesani lesovi - preveč se jim pozna trud in volja trde kmetiške roke, nego, da bi zavajali v brezdelje. In, če se ozrem naokoli - za sanjavo pohajkovanje tu res ni prostora. Za vsakim ovinkom kajža, za vsakim gozdičem kmetija in po vrhovih viničarija za viničarijo. Tu je ni samote za kratko pesem in vsaka izgubljena urica je temu ljudstvu potrata in greh« (Kraigher v Trstenjak, 1968: 90).

Ena izmed najbolj značilnih lastnosti kmečkega človeka iz Slovenskih goric naj bi bila tudi njegova konzervativnost, ki se kaže na različne načine. Najpogosteje se je kazala v obliki skeptične kritičnosti, ki ima svoje ozadje v močno razvitem čutu za stvarnost, predvsem pa naj bi bila posledica njegove navezanosti na zemljo in domačijo (Trstenjak, 1968: 91). Konzervativnost naj bi videli tudi v dejstvu, da so kmečki otroci v Slovenskih goricah svoje starše vikali. Posebna sestavina konzervativnosti naj bi bila tudi religioznost. Po Trstenjakovem mnenju je slovenjegoriško religioznost zelo dobro opredelil Baš in jo primerjal z religioznostjo prebivalcev Pohorja. Zato ga je Trstenjak tudi v celoti povzel:

»Pohorec in Kobanec sta ohranila v svoji religioznosti še mitološke prvine in vraže, kar je pri Slovenjegoričanu vpliv mestne civilizacije že močno izpodrinil. Pohorec izraža svojo vernost, ki je vezana na gospodarja in preko njega na domačijo (patriarhalna), predvsem osebnostno in to skoraj pri vsakem delu in opravilu. Medtem ko je pri Slovenjegoričanu manifestivna in vezana na domačo cerkev in preko nje na opremo hiše in pokrajine. Za Slovenjegoričana je bilo nekako družbeno obvezno, da je šel v nedeljo v cerkev in k opravilu. . . . Zanj je bila nedelja predvsem praznik z manifestacijo v cerkvi. Nasprotno pa je Pohorcu in Kobancu nedelja predvsem dan odmora. Slovenjegoričan gre v nedeljo v vrh, v domačo klet. Pohorec, ki doma nima vina, porabi nedeljo za gostilno, da stopi v stik z družbo; zato ima vino zanj svečanostni značaj, medtem ko je Slovenjegoričanu nekaj vsakdanjega (Baš v Trstenjak, 1968: 92).

Tudi Kraigher je ugotavljal, da so bili ljudje v Slovenskih goricah 'verni in zelo pobožni' in dodal:

»Ni jih pa menda krajev, kjer bi vladali tako strogi nazori in taka ozkosrčnost, kakor v teh goricah. Zgražanje, obsojanje in obrekovanje je brezmejno in neusmiljeno. A to so vendarle izjeme. V celoti je ljudstvo obrzdano, da je naravnost čudež; čednostno in radostno kot malokje. Če hoče potovati za zabavo, gre na božjo pot.« (Kraigher, 1914 v Trstenjak, 1968: 92).

Trstenjak (1987: 91) je opozoril tudi na to, da versko doživljanje pri kmečkem človeku ni zadeva posameznika, ampak skupnosti. V družini je bila molitev vedno skupna, v cerkvi so ljudje skupno molili rožni venec ali sledili procesiji; razen tega najrajši vidijo (zlasti moški), da jim duhovnik pred oltarjem ali na prižnici »naprej moli« in vodi pobožnost. Tako napravi kmečka pobožnost vtis, da je kmet pri njej pasiven, brez osebnega doživetja. Kmečka vera je bila po njegovem mnenju v jedru vedno zelo razumska, k temu pa kmeta nagiblje narava in zveza z njo. Čustvenih doživljanjev v veri ne potrebuje veliko. *»Bog zvestega hlapca nikoli ne zapusti«* je tolažba, ki jo kmečki človek povsod, tudi v spovednici, kot svarilo in bodrilo, najrajši sprejme. (Trstenjak, 1987: 232)

Ljudje v Slovenskih goricah so bili pogosto opisani tudi kot zelo iskreno podporni. Vedno so si pomagali pri naravnih nesrečah ali v primeru požara. Tistemu, ki je pogorel, so po navadi podarili les, brezplačno pa so opravili tudi vsa zidarska in tesarska dela. Mnoga dela so že tradicionalno opravljali zastonj, zaradi družabnosti in zabave (ličkanje koruze, spravlanje sadja in stiskanje grozdja, ipd.).

Kljub temu so se tudi psihologi zavedali, da so ljudje iz Slovenskih goric, ne glede na diferenciacijo do drugih pokrajin tako različni, da bi jih težko dali v točno določen predal. Vendarle pa so jim pripisali nekatere lastnosti, ki so jih najpogosteje zaznali pri proučevanju teh ljudi. Imeli naj bi predvsem lastnosti, kot so dobrodušnost, prilagodljivost, družabnost, gostoljubnost in zgovornost z običajnimi sangviničnimi nihanji med evforijo in melanholijo (Trstenjak, 1968: 106).

2.4. KMEČKA ŽENSKA V MODERNI IN POSTMODERNI DOBI

2.4.3. PODOBA KMEČKE ŽENSKE

Po statističnih podatkih iz leta 2007 (internetni vir 9) je povprečna kmečka ženska v Sloveniji, ki ima končano osnovno šolo, stara 54 let. Z ostalimi člani gospodinjstva obdeluje 6,3 ha zemlje, skrbi pa za 5,5 glav živine. Če je mlajša od 45 let skrbi za 1,3 otroka. Kmečke ženske delajo povprečno 40 ur tedensko, delovnik pa je običajno raztegnjen tudi čez soboto in nedeljo. Starostna struktura je neugodna, saj je kar sedem žensk od desetih starejših od 45 let. Podatki Popisa kmetijskih gospodarstev (internetni vir 10) kažejo, da je izobrazbena raven kmečkih žensk precej neugodna. 79% žensk ima le končano ali nedokončano osnovno šolo, višjo in visoko šolo ima le 2,2% žensk. Izobrazbena raven med mladimi kmečkimi ženskami se izboljšuje, 21% jih ima nedokončano ali končano osnovno šolo, 18,6% pa jih ima končano visoko šolo. Med slovenskimi kmeticami je le 8% (moških 17%) takih, ki so svoje znanje pridobile preko rednega izobraževanja v kmetijskih šolah in na raznih tečajih, Večina se jih opira predvsem na znanje, pridobljeno ob delu na kmetiji.

Barbičeva (1982, 2005) je v eni izmed svojih raziskav ugotavljala, kako kmečke ženske ocenjujejo in doživljajo svoj položaj, v primerjavi s položajem matere, stare matere in žene delavke. Rezultati njihovih odgovorov kažejo, da se večina kmečkih žena zaveda, da so se že v eni, še bolj pa v dveh generacijah življenjske razmere kmetic zelo izboljšale. V primerjavi z delavkami, pa je kar 55,8% kmetic svoje življenje ocenila slabše, kot življenje delavk. Kljub temu, da so nekatere kmečke ženske v okviru kmečkih gospodarstev priznane kot gospodarice, v drugih pa bolj ali manj očitno vplivajo na odločitve povezane s kmetovanjem, so se vendarle čutile zapostavljene v primerjavi z delavkami. Kot indikator zadovoljstva s svojim položajem v družini in družbi pa je Barbičeva (1982/83) proučevala tudi osebno počutje kmečkih žensk (negativno - utrujenost, preveč odgovornosti, bolezen, osamljenost, zapostavljenost; pozitivno - veselost in občutek enakopravnosti možu). Utrujene, bolne in zapostavljene so se v večji meri počutile ženske na čistih kmetijah, enakopravne možu in vesele pa na mešanih kmetijah. Barbičeva razlaga, da je slabo počutje pri ženskah iz čistih kmetij bilo verjetno psihične narave. Ker je bilo v tej skupini več starejših, je tudi večja verjetnost, da so med njimi bolne. Edini indikator, ki ga je v raziskavi upoštevala avtorica, je bil indikator »odgovornosti«, ki jo je četrtnina vseh vprašanih žensk doživljala kot preveliko breme (Barbič, 2005: 232, 233).

Zakonska zveza v naši družbi je svobodna, demokratična skupnost dveh odraslih oseb, moškega in ženske, ki je družbeno priznana in varovana: stopnja varovanosti je v skladu z enakopravnim in svobodnim položajem vsakega posameznega partnerja in ne pomeni zanikanja svobode v odločanju o nastanku, delovanju in morebitni razpustitvi zakonske zveze (Jogan, 1979: 131). Trendi v zadnjem

desetletju pa kažejo, da je interes za zgodnje sklepanje zakonske zveze upadel, ne samo zaradi socialne negotovosti, ampak tudi zato, ker se mladi ljudje navdušujejo nad alternativnimi zvezami, ki so podobne zakonski zvezi. Formalna zakonska zveza je bila včasih edina legitimna in dovoljena zveza, ki je danes prepustila mesto številnim netradicionalnim oblikam skupnega življenja. Imenujemo jih kohabitacije (Boh, 1989: 277). Tudi v podeželskem okolju se vse več mladih odloča za življenje v kohabitaciji. V tradicionalni družini je bil povod za poroko pogosto ekonomske narave, danes pa naj bi bil najpomembnejši razlog sklenitve zakonske zveze osebni odnos med zakoncema, ki temelji na čustveni navezanosti, ljubezni, spoštovanju, razumevanju, nežnosti, simpatiji, ipd. Sodobna zakonska zveza naj bi predstavljala enakopravno partnerstvo med možem in ženo, ki vzpostavi demokratične odnose. To pomeni, da sta statusa obeh partnerjev enako definirana in da sta oba obravnavana kot osebnosti, ki ustvarjata vzajemni odnos, v katerem obstaja skupna odgovornost, priznavajo in spoštujejo pa se tudi pravice in potrebe drugih (Boh, 1989: 293).

Kulturne predstave, pričakovanja in zahteve, ki se pripenjajo na domnevne biološke razlike imajo za posledico drugačne realnosti, v katerih danes živijo moški in ženske. Patriarhalna ideologija ima še vedno učinke na nekatere skupine žensk (tudi kmečke ženske), ki imajo zaradi tega velike težave pri pridobivanju tistih položajev in možnosti, ki so samoumevni za moške. Černič Isteničeva (2002) je v svoji raziskavi opozorila, da čeprav kmečke ženske s svojim delom in tudi zaslužkom pridobljenim izven doma precej prispevajo k kmetijski produkciji, imajo še vedno zelo malo besede pri odločanju o investicijah na kmetiji. Še manj, kot je to pokazala podobna raziskava Barbičeve (1992) pred desetimi leti. Ob tem kar 62% žensk svojo (iz)vklučenost iz odločanja ocenjuje kot ustrezno oz. zelo ustrezno. Černič Isteničeva meni, da je njihova prostovoljna 'podrejenost' le navidezna in jo lahko razumemo kot del njihove strategije preživetja v kmečki družini. Opisuje jih kot članice tradicionalnih družinskih skupnosti, na katere so še vedno emocionalno zelo navezane, zato so do njih močno lojalne. Zaradi tega odnosov znotraj družine ne izpostavljajo kot problematičnih, čeprav so z vidika ideologije enakopravnosti med spoloma zanje krivični. Avtorica je tudi opozorila, da danes otroci, predvsem hčerke, zelo malo sodelujejo pri delu in odločanju na kmetiji, kar bo po vsej verjetnosti vplivalo na prisotnost žensk v kmetijski dejavnosti v prihodnje (Černič Istenič, 2002: 8).

2.4.2. KAKOVOST ŽIVLJENJA KMEČKE ŽENSKE

O tem, kako je opredeljena kakovost življenja žensk, sem nekaj več zapisala že v poglavju o kakovosti življenja kmečkih žensk v prvi polovici 20. stoletja. Na kratko, kakovost življenja opredeljujemo z materialnimi in nematerialnimi viri, do katerih imamo dostop, s stopnjo obvladovanja teh virov in odločanjem o tem, kako jih bomo razporedili. Pri tem ima odločujočo vlogo predvsem dejavnost posameznika ali posameznice v odnosu do drugih ljudi in skupaj z drugimi ljudmi. Seveda

pa kakovost življenja kmečke ženske ni odvisna samo od nje same, ampak jo v veliki meri določa splošna socialna blaginja, katere del je.

Vsekakor pa lahko rečemo, da je najvplivnejša determinanta kakovosti ženske njen družbeni položaj, ki odseva vrednote, kulturo ter družbene in gospodarske okoliščine dane družbe. Čeprav se je kakovost življenja žensk, tudi kmečkih žensk od začetka 20. stoletja do danes zelo spremenila, pa je njihova vloga v družini in biosocialni reprodukciji še vedno nesorazmerno prevelika, še vedno so v veliki meri odsotne v javnem življenju. Kljub možnosti izbire, ki se kaže predvsem v višji zaposlenosti žensk, Černič Isteničeva (1995: 74) opozarja na neustrezno prilagoditev družbe novim razmeram. Po njenem mnenju družba kaže neustrezen odnos do družin z otroki z neprijaznim delovnim okoljem in pomanjkanjem družbenih storitev, ki bi ženskam omogočile lažje usklajevanje družinske in poklicne vloge. Znotraj družine pa se ta neuskklajenost kaže v vztrajanju moških pri tradicionalni delitvi vlog med spoloma. To nam potrjuje tudi raziskava *Kvaliteta življenja v Sloveniji iz leta 1994*, ki je pokazala, da moški porabi za gospodinjstvo 7 ur tedensko, ženska pa 37,8 ure. Tudi novejša raziskava so pokazale, da tradicionalni vzorci na tem področju še vedno obstajajo. V povprečju porabijo moški za gospodinjstva opravila 6,3 ure na teden, zaposlene ženske pa 23,3 ure, ob tem je potrebno poudariti, da si gospodinjstvo delijo predvsem mlajši partnerji, pri starejših je delitev tega dela bolj izjemna. (Černigoj Sadar in Brešar, 1996: 281, Černigoj Sadar, 2000: 38 - 45).

Moderna delitev zasebno - javno ima tako dva obraza, ki sta izrazito spolno profilirana in medsebojno komplementarna. Ideologija zasebnosti in družinskosti v tendenci proizvaja partikularne individue. Ta ideologija sicer zajema moške in ženske, vendar jo ženske, zaradi težjega uveljavljanja zunaj družine in zaradi večje identifikacije z družinskim življenjem kot svojo primarno dejavnostjo, težje premagujejo. To pomeni, da so ženske, bolj kot moški izpostavljene partikularizaciji svojih interesov in da težje kot moški artikulirajo svoj družbeni položaj v javnosti (Ule, Ferligoj in Renner, 1990: 18).

Ker ugotovitve o spolni neenakosti v razvitih demokratičnih družbah veljajo v enaki, ali celo v večji meri, tudi za kmečke ženske, se je Evropska komisija za kmetijstvo že leta 2002 odločila, da mora postati spolna enakost središčna tema v razvoju podeželja (Barbič, 2005: 309). To pa po besedah bivšega evropskega komisarja za kmetijstvo, Fischlerja pomeni podpiranje politik, ki vzpodbujajo vlogo žensk v ekonomiji in zmanjšujejo raven ženske nezaposlenosti na podeželskih območjih (internetni vir 11). Tudi slovenski *Program razvoja podeželja 2007 - 2013* sistematično spodbuja enake možnosti in dostopnost do vseh ukrepov ne glede na spol, etnično, versko ali katerokoli drugo pripadnost, upoštevajoč nacionalno zakonodajo. Enake možnosti so, po mnenju avtorjev, upoštevane v vseh fazah aktivnosti, ki jih določa *Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji* (internetni vir 12). Ta program:

» . . . je strateški dokument, ki opredeljuje ključne usmeritve, cilje, ukrepe in aktivnosti ter nosilce politik, ki so potrebni za zagotavljanje enakih možnosti spolov ter različnih starostnih in socialnih skupin v kmetijstvu in na podeželju ter za izvajanje predvidenih aktivnosti . . . «

Program posebej spodbuja aktivnosti na področju dostopa žensk do izobraževanja, usposabljanja, izobraževanja in drugih aktivnosti na področju razvoja človeških virov. Načeli integracije enakosti spolov in spodbujanje enakih možnosti sta vključeni tudi v izbirna merila za sodelovanje na razpisih za pridobivanje sredstev iz *Programa razvoja podeželja 2007 - 2013*. Pri nekaterih razpisih je tako upoštevana t.i. pozitivna diskriminacija za ženske. Npr. pri pridobivanju sredstev za investicije na kmetiji in pomoč mladim prevzemnikom kmetij (1. os) ter za razvoj podjetništva na podeželju (3. os) upravičenke lahko prejmejo na razpisu večje število točk. Rezultatov, ki bi pokazali, ali so ti ukrepi zgolj administrativne narave, ali so dejansko prinesli pozitivne rezultate tudi v praksi, še ni (internetni vir 13).

Barbičeva (2005: 233) že dalj časa opozarja na tri bistvene postavke za enakopravnejši položaj kmečkih žensk, ki pa v praksi še niso zaživele v tolikšni meri kot bi želeli. Te postavke so:

SOODLOČANJE, ODLOČANJE NA KMETIJI

Po mnenju Barbičeve (2005: 233), morajo kmetice o delu, ki ga opravljajo v okviru gospodinjstva in kmetijskega gospodarstva tudi soodločati, ali o njem odločati, če kmetijo vodijo. Kajti kljub temu, da ženske v Sloveniji opravijo skoraj polovico vseh kmečkih del, statistični podatki kažejo, da je gospodarjenje oz. odločanje na družinskih kmetijah še vedno domena moških. Ženske vodijo le 26% slovenskih družinskih kmetij (leta 2000 so jih vodile 20%). Običajno so to manjše kmetije mešanega tipa, na ostalih kmetijah gospodarijo moški. Slovenija se po tem parametru uvršča v evropsko povprečje. V državah EU je delež družinskih kmetij, ki jih vodijo ženske najvišji v Litvi in Latviji (46%), Estoniji (40%), najnižji pa na Nizozemskem (7%) ter v Nemčiji, na Danskem in v Irski (9%). Kar 68% slovenskih gospodaric je starejših od 55 let, običajno so to vdove (to, da postanejo gospodarice je nuja zaradi smrti moža), s slabo splošno in kmetijsko izobrazbo. Povprečna gospodarica na kmetiji v EU je v najboljših letih, pri vodenju svojega specializiranega, sicer majhnega 'podjetja' se opira na praktične izkušnje, pri delu ji v manjši meri pomagajo družinski člani (Černič Istenič, 2002). Mlajše ženske, ki živijo na kmetijskih gospodarstvih so precej manj dejavne v kmetijski produkciji, kar nakazuje na šibko identifikacijo žensk z vlogo kmetice, saj se pogosteje opredeljujejo za gospodinje kot kmetice.

EKONOMSKA ENAKOPRAVNOST NA KMETIJI

Kmeticam je potrebno zagotoviti tudi ekonomsko enakopravnost na kmetiji. Pripadati jim mora delež dohodka, ki ga ustvarijo na kmetiji ali jim omogočiti lasten dohodek iz dejavnosti, za katere so v okviru kmetijskega gospodarstva odgovorne. Barbičeva (2005: 234) poudarja, da bodo kmečke ženske

enakopravne moškimi takrat, ko od njih ne bodo ekonomsko odvisne, torej ko bo njihovo delo primerno družbeno dohodkovno ovrednoteno. Osnovna značilnost življenjskega stila kmečkega prebivalstva je bila, in je še, podrejenost osebnih potreb posameznikov na račun vzdrževanja kmetijske proizvodnje in privatne lastnine. Individualnost v potrošnji je podrejena kmetijski proizvodnji, osebne potrebe posameznika ali posameznice so vedno postavljene v funkcijo proizvodne dejavnosti (Pešić, 1977: 129). Ženske morajo pravice in potrebe tudi na tem področju pogosto umakniti in dati prednost moškimi. Za svoje delo ženske na kmetiji niso plačane, delo opravljajo doma in v okviru kmetijskega gospodarstva, zato je njihovo delo ovrednoteno slabše kot delo moža, ki prinaša glavni vir dohodka izven doma. Kot pravi Beck, je denar 'objektivni indikator' pomembnosti dela. Delo v družini je nevidno, medtem ko ima zunanja zaposlitev otipljiv rezultat, viden vsak mesec. Denar daje ljudem določeno moč: »Tisti, ki kupi, je tisti, ki odloča.« Tako imajo ženske, ki prispevajo v družinsko blagajno, več besede pri oblikovanju svojega življenjskega stila (Beck, 2002: 63).

Velikokrat kmečke ženske niso lastnice premoženja, ki pripada kmetiji, kar jih prav tako postavlja v podrejen ekonomski položaj. Barbičeva (2005: 234) meni, da je najbolj primerna pot zagotavljanja ekonomske enakopravnosti odraslim članom kmetijskega gospodarstva razdelitev dela ustvarjenega dohodka med posamezne člane, del dohodka pa obdržijo za skupne potrebe. Ekonomska enakopravnost kmetic s kmeti pa ne pomeni le priznanja prispevka kmetic k ustvarjanju dohodka, temveč tudi dejansko zagotavljanje vseh socialnih pravic, ki izhajajo iz dela. V Sloveniji si zaradi naravnih danosti in razmeroma majhnega obsega obdelovalnih površin, veliko kmetij s kmetovanjem ne more zagotoviti primerne dohodka, ki bi ga enakomerno lahko razdelili med člane gospodinjstva. Zato je za velik del slovenskih kmetij pridobivanje finančnih sredstev iz različnih virov pogosto nuja. Ob zaposlitvi enega izmed družinskih članov izven kmetije, iščejo vir dohodka tudi v t.i. dopolnilnih dejavnostih. Ob ekonomski ima zaposlitev kmetic v dopolnilni dejavnosti tudi socialno vlogo, saj zagotavlja stike z ljudmi izven gospodinjstva. Za dolgoročno, uspešno delovanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji pa se mora odločiti vsa družina, ki kmetici tudi pomaga pri dodatni delovni obremenitvi. Če kmetica ob vsem ostalem delu, opravlja še delo, ki ga prinese dopolnilna dejavnost, dolgoročno takšne obremenitve gotovo ne more vzdržati.

SODELOVANJE V JAVNEM IN POLITIČNEM ŽIVLJENJU

Barbičeva (2005: 235) opozarja na pomembno področje, na katerem kmečke ženske ostajajo najbolj nevidne, to je javno in politično področje. Nujno je, da kmečke ženske stopijo v javno in politično življenje, saj bodo le tako lahko odločale in vplivale na področja, ki jih osebno zadevajo: področje dela in življenja na podeželju, kmečke družine, kmetijstva kot gospodarske panoge, ipd. Ob volilni pravici bi morale imeti tudi pravico in možnost biti izvoljene na vseh ravneh upravno politične organiziranosti družbe.

2.4.3. KMEČKA ŽENSKA KOT MATI

Švabova (2001: 95, 96) meni, da je materinstvo tisti segment družinskega življenja, pri katerem je v pomodernosti zaznati najmanj sprememb. Materinstvo je še vedno ključni dejavnik konstituiranja družine in s tem najbolj privlačno polje ideoloških argumentacij. Materinstvo pa ni več nujni pogoj za konstituiranje družine, kajti družinska pluralizacija vključuje tudi proces osvobajanja družinskega življenja izpod reprodukcijskega jarma (otroci so možnost izbire), hkrati pa ga tudi intenzivira (protektivno otroštvo, nove reprodukcijske tehnologije). Skozi stoletja je ženska prek materinske vloge, zaradi svoje reproduktivne funkcije, obravnavana kot subjekt, ujet med naravo in kulturo. Tudi v postmoderini družbi se zdi, da ima biološka določenost ključno vlogo, čeprav nekateri segmenti vendarle kažejo na spreminjanje materinstva. Predmet spreminjanja pa so po mnenju Švabove (2001: 105, 106) najbolj družbeni segmenti (novo očetovstvo, protektivno otroštvo) in najmanj biološko determinirani segmenti. V moderni je institucija materinstva temeljila na ideologiji obveznega materinstva, v postmoderini to ne drži več. Ne pomeni pa, da je prišlo do odsotnosti vsakršne ideologije, spremenili so se kvečjemu družbeni konteksti ideologije (odloženo materinstvo, ki temelji na iluziji svobodne izbire). Odloženo materinstvo pa je le navidez subjektivno in svobodno delovanje, saj ga določajo zunanji dejavniki, kot so zaposlitev, daljšanje obdobja šolanja, podiplomski študij, ipd. Naslednja pomembna sprememba, ki jo prinaša postmoderna na področju materinstva je spremenjen družbeni imaginarij in družbeni pomen razmerja mati - otrok, ki ga omogočajo nove reproduktivne tehnologije (Švab, 2001: 107). Fetus postane subjekt že v prenatalnem obdobju, s čimer se poudarja njegova družbena vrednost in pomembnost, saj se morajo noseče ženske popolnoma prilagoditi rastočemu fetusu in ga zaščititi. Zaščita pa se nadaljuje po rojstvu v protektivnem otroštvu. Žensko ontološko bistvo je tudi danes močno utemeljeno v biološki reprodukciji, hkrati pa postmodernost zaznamujejo nove dimenzije ženske socialnosti, predvsem množičen vstop v javne segmente družbe. Švabova (2001: 111) opozarja, da se je naravi ob bok postavila še socialnost, ki potrjuje feministične kritike, o dvojnem obremenjevanju žensk. Hkrati z družbeno regulacijo, pa je po mnenju avtorice, opaziti tudi procese deregulacije modernih družbenih norm, ki se kažejo v upadanju pomena zakonske zveze, večjo socialno toleranco do izven zakona rojenih otrok, enostarševskih družin, ipd. Predvidevamo lahko, da so tudi na podeželju že vidne spremembe, ki se kažejo predvsem v pluralnih oblikah skupnega življenja partnerjev in v odnosu do otrok. Žal pa še nimamo opravljenih raziskav, ki bi tovrstne ugotovitve tudi znanstveno potrdile.

2.4.4. KMEČKA ŽENSKA IN DELO

Statistični urad Republike Slovenije je posredoval podatke, zbrane po zadnjem raziskovanju strukture kmetijskih gospodarstev v letu 2005 (internetni vir 14). Po teh podatkih je bilo v Sloveniji 77 000 družinskih kmetij, na katerih je živelo 264 000 oseb. V delo na družinskih kmetijah je bilo vključenih 94 000 žensk, ki so bile na vsaki četrti kmetiji zadolžene tudi za vodenje dela. Ženske na slovenskih kmetijah, ob gospodinjskem delu ter skrbi za otroke in starejše, opravijo 43% vsega kmečkega dela.

Z delom na kmetiji, ki ga opravijo kmečke ženske in s tem, kako glede na to opredeljujejo svoj položaj, so se ukvarjale tudi nekatere sociologinje iz drugih evropskih držav. Barbičeva je (2005) predstavila raziskave O` Hara z Irske in Haugen z Norveške. Avtorici sta predstavili tipologijo v kateri se omejujeta na položaj kmetice na kmetiji. O`Hara je upoštevala vse kmečke ženske in identificirala tipe vlog, Haugen pa je tipizirala samo ženske, ki vodijo kmetijo in s tem opozorila na nujnost proučitve tipov kmetij, ki jih vodijo ženske, kot opcij, ki so se že uveljavile (Barbič, 2005).

O`Hara (1998, v Barbič, 2005: 293 - 294) glede na rezultate raziskav, na Irskem razlikuje štiri tipe delovnih odnosov na družinski kmetiji, glede na to, kako kmečke ženske opredeljujejo svoj položaj. Ob tem poudarja, da se v realnosti ti štirje tipi velikokrat prepletajo.

Delo za družinsko kmetijo

Kmetice so vključene v partnerstvo z vrsto opravili in odločitvami (praviloma, vendar ne izključno z možem). Kmetijo pojmujejo kot družinsko podjetje. Občutek vključenosti v kmetijo in v kmetovanje (kot poklic), je zelo močan.

Pomočnica na kmetiji

Ženske iz te skupine lahko prispevajo enako količino dela, kot tiste, ki »delajo za kmetijo«, so pa manj vključene v odločanje in imajo manjši dostop do dohodka iz kmetije.

Ustvarjalka kmečkega doma

Ženske uvrščene v to skupino so sicer na razpolago, kadar je delo na kmetiji potrebno, vendar so usmerjene predvsem v dom. Glavni vir njihovega dohodka ni iz kmetijske dejavnosti, o sebi ne razmišljajo kot o kmetici.

Kmečka ženska zaposlena izven kmetije

Ženske iz te skupine so odraščale na kmetiji. So posebna in privilegirana skupina, zaradi »kulturnega« kapitala, ki so ga prinesle v zakon, predvsem pa zaradi vključenosti v spoštovan poklic izven kmetije.

Avtorica raziskave je opozorila, da so ugotovitve potrdile, da je družinsko kmetovanje na Irskem možno opredeliti kot krivično do žensk. Kljub dokazanim patriarhalnim odnosom med spoloma pa obstajajo tudi dokazi, da ženskam uspeva zmanjševati patriarhalnost s tem, ko postajajo aktivne partnerice na kmetijah, ki so vse bolj podobna podjetjem ali preko zaposlitev zunaj kmetij.

Haugen (v Barbič, 2005: 294 - 296) meni, da je kmetijstvo po tradiciji eden najbolj konzervativnih in moško vladajočih sektorjev tudi na Norveškem. Identificirala je tri kategorije kmetic, ki jih predstavljajo tri različne identitete ženske kmetice:

Tradicionalne ženske kmetice

Nobena od tako poimenovanih kmetic ni načrtovala, da si bo izbrala kmetijstvo kot poklic. Večina vodi kmetijo po moževi smrti, so neporočene kmetice ali je mož zaposlen izven kmetije. Ko so prevzele kmetijo, se njihova delovna vloga ni bistveno spremenila. V večini primerov gre za majhne kmetije, na katerih zaposleni moške pomagajo ženskam predvsem pri mehanskih opravilih na kmetiji. Nobena od žensk iz te skupine ne izpostavlja spolne strukture s poudarjanjem potrebe po bistvenih spremembah v pričakovanih obeh spolov. V svojem delu bolj reproducirajo, kot pa spreminjajo odnose med spoloma na kmetiji. Večina jih meni, da so gospodarice na kmetiji zgolj izjeme.

Ženske upravljalkice kmetij

Gre za ženske, ki so odgovorne za delovanje kmetije, njihov osnovni poklic pa je zunaj kmetije. V glavnem so samske, ločene, vdove ali neporočene, stare okoli 40 let, dobro izobražene, so samozavestne upravljavke kmetije, osnovno delo pa opravljajo zunaj kmetije. Obstoječe strukture izzivajo s tem, da so kot ženske izbrale upravljanje kmetije kot dodatek k redni zaposlitvi. Odklanjajo, da bi postale kmetice zaradi okoliščin, ki jih niso mogle predvideti.

Poklicne kmetice

Ženske iz te kategorije so stare manj kot 40 let, so poročene in imajo predšolske otroke. Kmetovanje so si izbrale kot poklic, njihovem izboru pa so, ob lastni odločitvi botrovali tudi drugi dejavniki (ohraniti kmetijo v družinski lasti, lojalnost do staršev, ipd). Običajno so kmetijo podedovale, imajo pa tudi kmetijsko izobrazbo. Ker imajo majhne otroke opozarjajo na konfliktnost med vlogo matere in poklicne kmetice, čeprav imajo v večini primerov urejeno varstvo. Prizadevajo si dokazati, da so sposobne za delo, čeprav mnoge niso prepričane, da so v svoji vlogi enako dobre kot kmetje. Običajno so skeptične v izzivanju spolno utrjenega sistema s tem, da opravljajo »moška dela« na kmetiji, še posebej s kmetijskimi stroji. Njihov glavni problem se zdijo predsodki in pričakovanja o tem, kaj je »primerno« za ženske. Kljub tem predsodkom so moderne kmetice nova družbena realnost, vzamejo si prosti čas, običajno pa imajo tudi moderni življenjski slog.

Barbičeva (2005: 296) meni, da je irska raziskava za slovensko tipologijo kmečkih družin bolj relevantna, ker upošteva vse kmečke ženske in identificira tipe vlog, ki jih imajo po lastnem zaznavanju. Norveška tipizacija žensk, ki kmetije vodijo, pa opozarja na kmetije, kjer so ženske prevzele vodilno vlogo in se v njej tudi uveljavile. Raziskava predstavlja dober vzgled in vzpodbudo, zato Barbič meni, da bi jo bilo dobro predstaviti mlajšim kmečkim ženskam na slovenskih kmetijah.

Po analizi *Eurostata* (internetni vir 15) so ženske v takratnih članicah EU opravile na kmetijah 31% kmečkega dela. Da ženske tudi v drugih evropskih državah nimajo enakopravne statusne vloge na kmetijah, kažejo rezultati opravljenih raziskav. Eno izmed njih so leta 1992 opravili na Portugalskem. Tam so kar 54% delovne sile na kmetijah predstavljale ženske, samo 16,4% teh žensk pa je imelo status gospodarice na kmetiji. Večina žensk, ki na Portugalskem delajo v kmetijstvu, to delo opravljajo kot neplačane, nekvalificirane pomočnice. Tudi v Veliki Britaniji je situacija podobna. Le 10% kmetic ima status gospodarice na kmetiji, 60% jih je vključenih v ročna ali strojna dela na kmetiji, 20% pa jih opravlja vsa administrativna dela. V Franciji 60% kmetij obdelujejo zakonski pari, člani družinskih kmetij, od teh ima le 6% žensk urejen zdravstveno pokojninski status delavke na kmetiji. Vse ostale opravijo več kot 39 ur kmečkega dela tedensko, brez kakršnega koli statusa ali socialne zaščite (internetni vir 16).

V primerjavi s kmečkimi ženskami iz nekaterih vzhodnih evropskih držav, slovenske kmečke ženske niso v najslabšem položaju. Pred vstopom v EU smo v Sloveniji objavili zbirko esejev, ki so jih pripravili strokovnjaki in strokovnjakinje iz Slovenije in vzhodnih evropskih držav, da bi primerjali slovenske razmere v kmetijstvu in položaj kmečkih žensk z razmerami v teh državah (Pajnik, ur., 2000). Kar polovica kmečkih žensk na Poljskem (37% vseh poljskih žensk živi na podeželju, od tega jih je 66,1% kmetic) se ubada z nezaposlenostjo, nizkimi finančnimi sredstvi, s katerimi razpolagajo in revščino. Večina svoje slabe situacije ne povezuje s spolno diskriminacijo. Snovalci njihovih državnih programov so si zadali nalogo pomagati kmečkim ženskam razviti spoznanje, da si moški in ženske zaslužijo enake možnosti in pravice. Tudi za Slovaško je značilno, da so kmečke družine zelo tradicionalne in zaprte pred javnostjo. Moški imajo veliko več možnosti za izobrazbo in zaposlitev zunaj kmetije. Na Slovaškem živi 42,7% ljudi v podeželskem okolju, od tega pa je kar 52% žensk. Prihodki v podeželskem okolju so za 30% nižji, kot v urbanem, še vedno pa je čutiti močan vpliv tradicije in religije. Številne tovarne za predelavo hrane, ki so jih odpirali v zadnjih dveh desetletjih so tudi podeželskim ženskam omogočile boljše možnosti zaposlitev. Vendar pa jih le 7% zaseda najvišje položaje v teh tovarnah. Ker so delo izven kmetij poiskali v glavnem moški, kar 35,4% zasebnih kmetij vodijo ženske, ki v kmetijstvu poskušajo izkoristiti in najti svojo poslovno priložnost. Še vedno pa so moški bolj izobraženi kot ženske. Pri ženskah predstavlja največji problem pomanjkanje znanja jezikov in računalništva, zato je pridobivanje informacij, ki ponujajo nove priložnosti zanje, na Slovaškem zelo oteženo.

Tudi v Estoniji so v tranzicijskem obdobju na podeželju izgubljali službe predvsem starejši in ženske, med nezaposlenimi v tem okolju najdemo kar 65% žensk. V Estoniji je družbeno okolje na podeželju zelo moškosrediščno usmerjeno in konzervativno. Ženske v podeželskem okolju zaslužijo manj (njihovi dohodki dosegajo le 73% v primerjavi z moškimi), imajo manj možnosti za zaposlitve, imajo nižjo izobrazbo, tiste, ki niso zaposlene nimajo lastnih finančnih sredstev. Tudi v Estoniji so si zadali za v prihodnje, kot najpomembnejšo nalogo, zbiranje informacij in izobraževanje. V Latviji je v podeželskem okolju za 20 - 22% nižji standard, kot v urbanem. Kar potrjuje tudi podatek, da ima v njihovem podeželskem okolju le 36% gospodinjstev toplo vodo. Od vseh zaposlenih na kmetijah je kar 49,8% žensk, ki so starejše od 50 let. Zanimivo je, da so v Latviji kmečke ženske bolj izobražene kot moški (Pajnik, ur., 2000).

V Severni Ameriki, so opravili raziskave o tem, kako nevarno je za ženske kmečko delo. Ugotovili so, da so predvsem ženske, ki so danes razpete med številna kmečka in gospodinjstva dela, v tekmi s časom, še bolj izpostavljene nevarnostim pri delu. Ob mehanizaciji, živalih, kemikalijah, hrupu, soncu in psihičnemu stresu se ženskam največ poškodb zgodi pri delu s kravami molznicami. Najpogosteje pa si ob tem poškodujejo zgornje ekstremitete (internetni vir 17).

Delovni čas in delovna razmerja znotraj slovenske kmečke družine je raziskovala tudi Barbičeva (1985: 23). Čeprav opozori, da gre za grobo oceno časa, ki ga kmetice porabijo za vsa dnevna delovna opravila, podatki pokažejo, da opravil, ki jih kmečke ženske opravljajo v okviru gospodinjstva in kmečkega gospodarstva, ni moč opraviti v sedmih urah, temveč v skoraj dvakrat daljšem delovnem dnevu. Ta poletni povprečno traja :

- za kmetice s čistih kmetij **13,3 ure**,
- za kmetice z mešanih kmetij (najmanj en član kmetije dela samo na kmetiji) **14 ur**,
- za kmetice z dopolnilnih kmetij (vsi družinski člani so redno zaposleni) **16 ur**.

Pozimi je njihov delovni dan občutno krajši :

- za kmetice s čistih kmetij **9,2 ure**,
- za kmetice z mešanih kmetij **10,1 ure**,
- za kmetice z dopolnilnih kmeti **15,2 ure**.

Dolg delovni dan kmetov in kmetic pa ne opozarja samo na njihovo veliko delovno obremenjenost, ampak tudi na pomanjkanje prostega časa. Kmetje običajno zelo zgodaj vstajajo in tudi k počitku se odpravijo zgodaj. Povprečni čas vstajanja za celotno populacijo, ki jo je proučevala Barbičeva je ob 5 uri in 40 min., povprečni čas odhoda k počitku pa je ob 22 uri in 4 min. V celotni populaciji je razlika v povprečnem času, ob katerem vstajajo in gredo spat, med moškimi in ženskami zelo majhna.

Delitev dela na kmetiji med spoloma je tudi v današnjem času izrazita. Dela pa lahko, glede na to, kdo jih opravlja, razvrstimo v tri skupine:

Moška dela - opravila s stroji (košnja, sušenje sena, oranje, dela v gozdarstvu, kletarjenje, krmljenje živine).

Ženska dela - ročna opravila vezana na delo v poljedelstvu, na vrtu, v sadovnjakih, v vinogradih, oskrba domačih živali (molža, oskrba prašičev, perutnine, čiščenje hlevov), administrativna dela.

Skupna opravila - na polju, travniku, v vinogradu, sadovnjaku, siliranje...

Tudi opravila v kmečkem gospodinjstvu se izrazito delijo na :

- **ženska** (kuhanje, likanje, pranje, šivanje, krpanje, pomivanje oken, skrb za otroke in starejše, izpolnjevanje obrazcev);
- **moška** (manjša popravila, pleskanje).

Barbičeva na podlagi rezultatov raziskave (1992/2005) sklepa, da večino gospodinjstkih del v kmečkih gospodinjstvih še vedno opravijo ženske ali njihove ženske sorodnice. Pozitivni premiki so se pokazali pri ukvarjanju z otroci. Čeprav se s tem delom praviloma še vedno ukvarjajo matere ali ženske sorodnice (34,7%), se jim na 15,8% kmetij pridružujejo tudi očetje. Tudi tukaj prihaja do delitve dela, ženske pogosteje (55 - 60%) pomagajo pri domačih nalogah, in skrbijo za otroke, ko ti zbolijo; moški se vključujejo predvsem pri igri. Tudi pri vsakdanjih nakupih sodeluje vedno več članov gospodinjstva, kar pa kmetici lahko prinaša večjo prikrajsanost za možnost socialnih stikov zunaj gospodinjstva. Večino opravil zunaj gospodinjstva še vedno opravijo moški (opravki na zadruzi, občini, sodišču, ipd.). Gospodarice v večini gospodinjstev skrbijo le za socialne zadeve. Udeležba na roditeljskih sestankih vse bolj postaja odgovornost obeh, prav tako odgovornost za denarne zadeve. V kmečkih gospodinjstvih pa je v omenjeni raziskavi bil opazen tudi premik od individualne odgovornosti h kolektivnemu odločanju vseh članov gospodinjstva o preživljanju dopusta, nakupu obleke, o gradnji ali adaptaciji hiše, investicijah, ipd. Med proučevanimi kmetijami so se pokazale očitne razlike v delitvi dela in odločanju v okviru gospodinjstva in v okviru kmečkega gospodarstva. Ugotovljeno delitev dela v okviru gospodinjstva je avtorica ocenila kot optimalno ali najbolj ustrezno, delitev dela v okviru kmečkega gospodarstva pa v večini primerov kot tradicionalno. To je pojasnila z dejstvi, da na kmetiji ženske v glavnem opravijo predvsem ročna dela in dela na kmečkem dvorišču, moški pa dela s stroji na poljih in travnikih. Medtem, ko je odločanje o zadevah v gospodinjstvu v največjem številu zadeva in odgovornost vseh članov, pa o gospodarskih zadevah kmetije v največjem številu še vedno odloča mož/gospodar. Odnosi v okviru kmečkega gospodinjstva se zato, po mnenju Barbičeve (1992/2005: 221) demokratizirajo hitreje, kot v okviru kmečkega gospodarstva.

Ko govorimo o gospodinjstvih, pa običajno ne pomislimo še na en segment dela, ki ga ženske opravljajo znotraj gospodinjstva. Ženske so v vlogi emocionalne skrbnice, zlasti z razvojem moderne

industrijske družbe zagotavljale, da so se hranilci družine, počutili sproščene, spočite, razbremenjene družinskih in poklicnih težav. Dosegale so tudi, da so se počutili zanimivi, pomembni in celo zabavni (Šadl, 2002: 62). Ženske so nadzorovale lastna čustva in se ukvarjale s čustvi drugih družinskih članov tako, da so jim nudile toplino in emocionalno oporo (brez emocionalnega povračila). Tudi emocionalno delo je bilo opredeljeno kot ne - delo, ob predpostavki, da predstavlja spontan izraz 'notranje narave' oziroma ljubezni žensk. Emocionalna skrb za družino je veljala kot nekaj, kar ženske *so*, ne pa nekaj kar ženske *delajo* (Šadl, 2002: 61). Na tem področju prihaja danes do sprememb, predvsem zaposlene ženske želijo in pričakujejo, da bodo tudi prejemale, ne le dajale, pričakujejo emocionalno zadovoljitev in čustveno izpolnjujoče življenje. Verjetno pa bodo te spremembe prodrle počasneje v kmečke družine, v katerih še danes, v veliki meri, obstaja tradicionalna spolna delitev dela.

Harmsova (internetni vir 25) meni, da je življenje kmečkih žensk še vedno zelo močno povezano in določeno s kmetijo kot proizvodno enoto in z iskanjem možnosti, ki prinašajo bolj zanesljiv družinski prihodek. Kljub temu pa so kmetijska opravila vse bolj obvladljiva s stroji, več je možnosti za izobraževanje, zato se pogosto dogaja, da se po porodih kmečke ženske odločijo in poiščejo zaposlitev izven kmetije. Kmečke ženske so v današnjem času tudi veliko bolj mobilne, kar še poveča možnost zaposlitve izven doma. Vse več kmečkih žensk se odloča za lasten poklic, ki jim prinaša ekonomsko neodvisnost, opazne uspehe in profesionalno neodvisnost. Pogosto jim pomagajo uresničiti cilje tudi starejši člani družine oz. sorodstva (običajno so to ženske), ki pomagajo pri delu v gospodinjstvu in vzgoji otrok. Tradicionalne družinske vloge počasi bledijo, v ospredje pa stopajo ekonomski in osebni interesi družinskih članov, tudi žensk. Pogovori o delitvi dela znotraj kmečke družine pa postajajo bolj odprti.

Še vedno lahko ugotavljamo, da je v Sloveniji v kmetijsko dejavnost, kot delovna sila, vključena cela družina, saj je najete delovne sile na naših kmetijah manj kot 1% (v EU 7%). (Černič Istenič, 2002). Barbičeva (2005) ocenjuje kot velik napredek, da se nekatere novejšje raziskave, ki obravnavajo kmečko žensko, že navezujejo predvsem na kmečko žensko, ki uspešno upravlja kmetijo, kot družinsko podjetje, velikokrat brez sodelovanja moža ali partnerja. Ob tem povzema avtorico Haugen:

»Kmečko delo je vsaj v nekaterih vidikih fizično zahtevno kljub temu, da se je prek mehanizacije ta zahtevnost občutno zmanjšala. Danes je za vodenje kmetije vse večja potreba po upravljaljskih in tehnoloških spretnostih. Splošno prepričanje o naravni nadarjenosti moških in nezmožnosti žensk so ovrge ženske, ki uspešno vodijo kmetijo in delajo s kmetijskimi stroji« (Haugen 1998: 131 v Barbič 2005: 272).

Kljub temu pa *Organizacija za prehrano in kmetijstvo* (FAO) (internetni vir 18) pojasnjuje, da imajo tehnološke spremembe na področju kmetijstva različne učinke. Hitra modernizacija kmetijstva in uvajanje novih tehnologij imajo različne vplive glede na status in spol posameznika. Najrevnejšim ženskam iz Indije, ki delajo na zemlji in je njihovo preživetje odvisno od tega dela, je npr. visoka sortna pridelava prinesla več dela kljub temu pa so njihove plače ostale enako visoke ali celo nižje. Kjer pa so stroji nadomestili ročno delo, so bile spet ženske tiste, ki so delo izgubile. Posredne negativne posledice modernizacije kmetijstva in uvajanja novih tehnologij običajno nosijo ženske. Zelo redko pa so nove tehnologije izdelane za potrebe žensk.

V Avstraliji so v letih od 1996 - 2000 (internetni vir 19) opravili kar nekaj raziskav o delu, s poudarkom na spolnih neenakostih, ki ga opravijo kmečke ženske na kmetijah. Ženske so predstavljale 32% delovne sile na avstralskih kmetijah (15 let pred tem je bilo število podvojeno). Raziskovalci so ugotovili, da se je obseg dela na kmetiji za te ženske zelo povečal, saj v veliki večini nadomeščajo najeto delovno silo, ki so jo zaradi ekonomskih težav morali opustiti. V mnogih primerih, ob delu na kmetiji, ženske poskrbijo tudi za dodaten dohodek izven kmetije, ki bistveno pripomore k rentabilnosti poslovanja kmetije in s tem zagotavljanja gospodarskega preživetja kmečkih družin. Ob tem pa delovni in dohodkovni delež žensk ostaja še vedno »neviden«, ker ni ustrezno dokumentiran. Tudi v Avstraliji pa so kmečke ženske v večini izključene iz odločanja na kmetiji. Alstona (internetni vir 12) ugotavlja, da Avstralci na kmetovanje še vedno gledajo kot na moški poklic, kar kaže primer pojavljanja kmečkih žensk v medijih, kjer so v večini upodobljene kot pomočnice, matere, žene ali hčerke.

Gibbova (internetni vir 20) iz Kanade meni, da imajo projekti, ki opozarjajo na neenakosti med spoloma na delovnem področju v kmetijstvu, pozitiven učinek tako na ženske, kot na moške. Ženske predstavljajo 50% svetovne delovne sile v kmetijstvu. V zahodni Aziji opravijo kar 90% vsega dela na riževih poljih. Ženski delovni prispevek in vloga pri pridelavi hrane je pogosto spregledan še posebej zato, ker ženske opravijo veliko neplačanega dela na poljih v okviru gospodinjstva, ne pa za tržišče.

Na Japonskem je delež žensk v kmetijstvu 60%, najpomembnejšo vlogo pa igrajo v proizvodnji hrane. Kmetovanje v glavnem poteka na individualnih družinskih kmetijah v katerih je tradicionalno moški na čelu družine. Že v družbi kot celoti, predvsem pa v tem sektorju so japonske ženske med najbolj zapostavljenimi na svetu. To nam potrjujejo podatki opravljene raziskave o vključenosti žensk v kmetijske organizacije in odločanju v njih, ki jo je opravila *Azijsko pacifiška ekonomska zadruga* (APEC). Leta 1999 je bilo le 1,6% žensk vključenih v kmetijske zadruge, v katerih pa niso imele nobene besede in možnosti odločanja. Japonsko ministrstvo za kmetijstvo je skupaj z *Azijsko pacifiško zadrugo* (APEC) pripravilo načrt po katerem naj bi kmečkim ženskam omogočili vstop v

nove dejavnosti, ki bi omogočale produkcijo, pri kateri bi uporabljali unikatne lokalne materiale. Te izdelke bi prodajale na kmetijskih trgih in v okviru turizma na kmetijah. (internetni vir 20).

V Vietnamu se 78 % populacije ukvarja s kmetijstvom. 90% revnih Vietnamcev živi v podeželskem okolju in kar 80% od njih je kmetov. 54% kmečke populacije predstavljajo ženske. *Center za družinske in ženske študije* je leta 1990 opravil raziskavo o tem kakšno delo opravljajo in s kakšno tehnologijo si ob tem pomagajo. Ugotovili so, da ženske v glavnem opravljajo ročna kmetijska dela, zelo majhen je bil obseg mehanizacije, ki so jo uporabljale. Ta mehanizacija je v glavnem zastarela, proizvedli pa so jo v Vietnamu. Kljub uporabi mehanizacije v kmetijstvu pa narašča intenzivnost in obseg kmečkega dela, ki ga opravljajo ženske. (internetni vir 20).

V Ameriki so podatke o spolnih neenakostih v kmetijstvu začeli intenzivno proučevati v začetku 90 let 20. stoletja. Podatki so pokazali, da je v tem obdobju naraslo število žensk, ki so vodile kmetijo. Kljub temu pa je raziskava iz leta 1992, s katero so proučevali poslovno uspešnost kmetij, ki jih vodijo ženske pokazala, da so te kmetije v povprečju manjše in revnejše, kot tiste, ki jih vodijo moški. V ZDA so ženske predstavljale 9% kmečke populacije, pripadlo pa jim je le 2% od vsega dohodka, ki je bil ustvarjen v kmetijstvu. Vsekakor so si po ugotovitvi teh podatkov zadali nalogo enakomernejše razdelitve zaslužka med spoloma. (internetni vir 20).

Čeprav oboji ženske in moški prispevajo k trajnosti kmetijstva in podeželskega okolja imajo ob tem ženske večjo in celo naraščajočo vlogo. Ženske so odgovorne za polovico svetovne proizvodnje hrane in v večini razvijajočih držav proizvajajo od 60 - 80 % hrane namenjene porabi v gospodinjstvih. Pomembno vlogo igrajo v ribištvu, gozdarstvu, predstavljajo pa tudi pomemben delež delovne sile pri proizvodnji žit. V večini so odgovorne tudi za to, da zagotovijo hrano za lastno družino. V razvijajočih se državah, zaradi zaposlovanja moških in visoke smrtnosti kot posledice HIV okužb, pogosto prevzemajo vodilno vlogo v družinah. Njihovo delo in prispevek pogosto spregledajo, zato jih v razvojnih strategijah imenujejo »nevidni partnerji«. V tem okolju so kmečke ženske ključni akterji pri doseganju glavnih ciljev razvojne agende v tem stoletju, ki vključuje potrebe po ohranitvi okolja v trajnostnih okvirih, določa širjenje populacije in urbanizacije, oskrbo s hrano, skrb za zdravje, izobrazbo in pismenost ter zmanjševanje revščine. Z opravljenim delom v kmetijstvu ženske doprinesejo velik ekonomski prispevek, kljub temu, da njihovo delo v glavnem ni plačano in videno. Kmečke ženske so gonilna sila pri varovanju okolja, saj živijo v tesnem stiku z ekosistemom in zelo dobro poznajo lokalno biotsko raznolikost. Pomagajo lahko pri varovanju naravnih resursov z uporabo trajnostnih praks v kmetijstvu, gozdarstvu in ribištvu. Ženske pa skrbijo tudi za ohranjanje človeške populacije tako, da zvišujejo kakovost bivanja, vzdržujejo zdravje. V preteklih obdobjih ženske niso bile deležne podpore pri razvoju in odpravljanju razlik zato bodo v prihodnje potrebne

nujne akcije, ki jih je opredelila *Organizacija za prehrano in kmetijstvo* (FAO) (internetni vir 21), da bi dosegli naslednje kritične cilje:

Povečati naklonjenost varni hrani - kmečke ženske predstavljajo največji delež med revnimi v svetu. Informacije, znanja in strokovno znanje lahko pomagajo zmanjševati število revnih žensk in žensk v krizni situaciji.

Neenak dostop do zemlje, kreditov in servisnih storitev, ki spremljajo kmetijsko dejavnost - ženske nimajo enakovredne možnosti lastništva in učinkovite uporabe produkcijskih virov v kmetijstvu. Znanje o njihovih pravicah in možnostih lahko povečajo njihovo pravičnejše vključevanje v produkcijo.

Neenak položaj pri uporabi novih tehnologij in vlaganj v kmetijstvo - nove tehnologije in vlaganja v kmetijstvo so največja na področju pridelave žit. Težava moških in žensk v kmetijstvu pa je pomanjkanje denarja, ki zmanjšuje možnost nakupa novih tehnologij, kakor tudi znanja, brez katerega jih ni moč uporabljati.

Pomanjkanje marketinških znanj - ženske bi morale povečati svoja znanja na področju marketinga, plačilnega prometa in poslovnega managementa, da bi se lahko enakovredneje vključile v ta poslovna področja.

Zmanjšati negativen vpliv strukturnih prilagoditvenih politik in ekonomske globalizacije - globalizacija in prilagoditvene strukturne politike so prinesli nezaposlenost in zmanjšanje socialnih virov. Informacije o njihovih pravicah in možnostih lahko pomagajo ženskam, da prebrodijo negativne vplive teh politik.

Statistična nevidnost - pomanjkanje podatkov o spolnih neenakostih v podeželskem okolju vpliva na ne zadostno vključevanje žensk v razvojne programe. Natančni podatki o spolnih neenakostih kritično vplivajo na oblikovanje kmečkega okolja in strategij prehranske varnosti.

Slabi delovni pogoji in neenake plače - ženske imajo daljše delovnike kot moški, za manjše ali nikakršno plačilo. Ženske morajo biti informirane o pravicah, potrebno jih je izobraziti, da se bodo povezale in organizirale, da bodo uporabljale socialne servise, jim ponuditi druge možnosti.

Ignoriranje pridobljenih znanj, ki jih imajo kmečke ženske - ženske imajo veliko znanja in izkušenj, ki so jih pridobile pri delu. Ta znanja so pogosto neznanana. Pripravljalci programov in

političnih strategij bi se morali seznaniti s potenciali žensk in njihovim prispevkom v kmetijstvu in jih pri izdelavi programov upoštevati.

Problemi povezani s prehrano, zdravjem in nasiljem - predvsem ženske in dekleta so izpostavljene diskriminaciji in škodljivim kulturnim praksam v zvezi s prehrano ter pomanjkanju informacij o prehranjevanju in zdravju. Informacije in izobraževanje so odločilni za premagovanje teh problemov.

Onesnaževanje okolja - predvsem revne kmečke ženske so pogosto prisiljene uporabljati sredstva, ki škodujejo okolju. Naučiti se morajo uporabljati tehnologije in vložke, ki so manj nevarni okolju.

2.4.5. EKONOMSKI POLOŽAJ KMEČKIH ŽENSK

Po raziskavi, ki jo je opravila Černič Isteničeva (2002: 12) so kmečka gospodinjstva ekonomsko šibkejša kot druga podeželska gospodinjstva. Čeprav se povprečni seštevki vseh virov dohodka v kmečkih in podeželskih gospodinjstvih ni bistveno razlikoval (okoli 40 evrov v prid podeželskemu gospodinjstvu), je nižji v kmečkih gospodinjstvih, zaradi večjega števila družinskih članov (4,5 kmečka gospodinjstva, 3,5 podeželska gospodinjstva), še zlasti odvisnih članov gospodinjstva (otrok in ostarelih). Ob tem je potrebno upoštevati, da kmečka gospodinjstva kar okoli 16% družinskega proračuna namenjajo za vzdrževanje kmetije (nabavo strojne mehanizacije, gradnjo in obnovo gospodarskih poslopij, nakup živali, nakup sadik, gnojil, zaščitnih sredstev, goriv). O porabi denarja v kmečkem gospodarstvu je 48% anketiranih dejalo, da odločata oba partnerja ali vsi člani gospodinjstva pri 31% anketiranih. Rezultati raziskave so pokazali, da si 62% anketiranih kmečkih žensk plačuje prispevke za vse vrste zavarovanj (pokojninsko, zdravstveno, za primer brezposelnosti, porodniško varstvo). Od tega si 89% kmetic najpogosteje plačuje zdravstveno zavarovanje, najmanj pogosto pa prispevke za porodniško varstvo. Brez zavarovanja so najpogosteje ženske, ki so mlajše od 15 let in starejše od 50 let, med 100 kmeticami je bilo 11 takšnih žensk. V vzorcu je bilo tudi 12 % žensk, ki so priznale, da nimajo denarja s katerim bi lahko razpolagale po svoji volji, običajno izhajajo iz kmečkih gospodinjstev z nižjimi dohodki. Povsem brez denarja so običajno starejše kmetice. 10% kmetic se kdaj zgodi, da jim zmanjka denarja za nakup hrane, 12% kmetic je imelo kdaj težave s pokrivanjem stroškov za stanovanje, 22% pa je kdaj zmanjkalo sredstev za nakup oblek. V takih primerih si 29% kmetic denar izposodi, običajno pri sorodnikih. Raziskava je tudi pokazala, da kmečka gospodinjstva po opremljenosti s predmeti trajne potrošnje in predmeti bele tehnike bistveno ne odstopajo od podeželskih gospodinjstev. Praktično vsa v raziskavo vključena kmečka gospodinjstva so imela električno napeljavo, hladilnik, zamrzovalno skrinjo/omaro, pralni stroj, TV sprejemnik, vodovod, kopalnico, stranišče na izpiranje, urejen odvoz smeti, centralno ogrevanje (90 - 100%). Še vedno pa kar 82% kmetijskih gospodinjstev ni imelo urejene kanalizacije. Kljub temu je

skoraj polovica kmečkih žensk okolje v katerem živijo presodila kot neperspektivno, moti jih, da se v okolju, kjer živijo nič ne dogaja, da vsak živi po svoje, da imajo slabe prometne povezave, prisotnost alkoholizma.

Zaradi majhnosti in razdrobljenosti so slovenske kmetije, ki lahko preživijo samo od kmetijstva v manjšini. Kljub majhnosti pa slovensko kmetijstvo zaposluje 10% več delovne sile, kot povprečna kmetija v EU (Erjavec in sodelavci, 2003). Ta podatek po mnenju strokovnjakov kaže predvsem na nizko storilnost dela, ki v povezavi z nizko poklicno usposobljenostjo ter neugodnimi strukturnimi in naravnimi danostmi prispeva h konkurenčnemu zaostajanju slovenskega kmetijstva v primerjavi s povprečjem EU. Zaradi slabih naravnih pogojev in strukturne razdrobljenosti zemljišč, bodo predvsem manjše kmetije v prihodnje morale poiskati dodatne vire dohodka, tudi v dopolnilnih dejavnostih. Te niso novost, saj so se kmetje že od nekdaj ob delu na kmetiji ukvarjali z različnimi obrtni in predelavo pridelkov, sprva za lastne potrebe, kasneje pa tudi za trg. Dopolnilne dejavnosti so pomembne zato, ker krepijo ekonomski položaj kmetije, zagotavljajo njen obstoj, z njim pa ohranjanje kmetijske pridelave in kulturne krajine (Kulovec in sodelavci, 2002). Glavni namen dopolnilnih dejavnosti v kmetijstvu je doseganje paritetnega dohodka kmečkih gospodinjstev in boljša izraba virov. Raziskava virov dohodkov kmečkih gospodinjstev v Evropi je pokazala, da evropske kmetije 88,7% nekmetijskega dohodka pridobijo z delom izven kmečkega gospodinjstva. Dopolnilne dejavnosti na kmetiji pa predstavljajo le 11,3% skupnega dohodka kmečkih gospodinjstev (internetni vir 22).

Tudi za kmečka gospodinjstva v Sloveniji je značilen izrazito visok delež zaposlenosti izven kmetij in posledično s tem visok % dohodka izven kmetijske dejavnosti. Čeprav so si različni strokovnjaki s področja kmetijstva v zadnjih dveh desetletjih prizadevali, da bi na kmetijah uvedli več dopolnilnih dejavnosti, pa v praksi razvoj teh ni zaživel tako, kot bi želeli. Po podatkih *Popisa kmetijskih gospodarstev iz leta 2000* se je 3987 kmetij ukvarjalo z dopolnilno dejavnostjo v kmetijstvu, leta 2003 - 2867, leta 2005 - 3146, leta 2007 pa 3116 kmečkih gospodarstev (Statistični urad RS opozarja, da se podatki ne ujemajo s podatki Ministrstva za javno upravo. Z omenjenega ministrstva so mi posredovali naslednje podatke: leta 2003 (pred vstopom v EU) so imeli vpisanih 1262 kmetij, leta 2004 (leto vstopa v EU) 1439 kmetij, v letu 2009 jih imajo vpisanih 2909. Do neusklajenosti podatkov je po vsej verjetnosti prišlo zaradi tega, ker so kmetije delovale brez ustreznih dovoljenj in registracije). Premajhno zanimanje je do neke mere gotovo povzročila tudi zakonodaja na področju dopolnilnih dejavnosti, na hitro prilagojena evropski zakonodaji, kar je do vstopa Slovenije v EU povzročalo številne težave zaradi nejasnosti in nedorečenosti, različnega obravnavanja vlog na posameznih upravnih enotah in različnih zahtev inšpektorjev. Strogost posameznih predpisov, predvsem na zdravstveno - sanitarnem področju pri predelavi živil živalskega izvora, je po eni strani predstavljalo veliko breme za proizvajalce, ob tem pa ne smemo pozabiti, da so strogi predpisi postavljeni predvsem zato, da bi z njimi varovali potrošnike. Čeprav naj bi prav ženskam na kmetiji,

dopolnilne dejavnosti prinesle večjo ekonomsko neodvisnost, pa je ob tem potrebno upoštevati dejstvo, da dopolnilna dejavnost prinaša tudi veliko dodatnega dela, ki ga je potrebno opraviti.

V Sloveniji je bilo doslej opravljenih malo raziskav, ki bi proučevale dopolnilne dejavnosti na kmetijah, katerih nosilke so kmečke ženske. Zgovorni so podatki, ki so jih zbrali med koroškimi kmečkimi ženami in nosilkami dopolnilne dejavnosti na kmetiji in objavili na spletu (internetni vir 30). Na Koroškem je med 2862 kmetijami, večjimi kot 1 ha, dopolnilno dejavnost registriralo 159 nosilcev, od katerih je bilo le 27 kmečkih žensk (17%). Prevladujoči dopolnilni dejavnosti, ki ju opravljajo sta turizem na kmetiji ter peka kruha in potic. Kmečke ženske so med glavnimi problemi, zakaj se za dopolnilno dejavnost ne odločajo navedle: premajhna samoiniciativnost; pomanjkanje znanja s področja vodenja, trženja, podjetništva; premajhno motiviranost kmetic za razvoj dopolnilne dejavnosti, nizko izobrazbo, neinformiranost, nimajo tovrstnih delovnih izkušenj.

Ob naštetih vzrokih so koroške kmečke ženske opozorile tudi na probleme pri registraciji in vodenju dopolnilne dejavnosti: dolgotrajni in zahtevni postopki za pridobitev ustrezne dokumentacije, neurejena zakonodaja in nedorečen status dopolnilnih dejavnosti, visoka investicijska vlaganja, pomanjkanje financ za razvoj, negotovost trga.

Čeprav je primer koroških kmečkih žensk premalo obsežen in ga ne moremo posplošiti, pa so navedene težave s katerimi se soočajo nosilke dopolnilnih dejavnosti, verjetno ne razlikujejo v veliki meri od tistih, s katerimi se soočajo kmečke ženske v preostalih delih Slovenije. Pričakujemo lahko, da bo v kriznih razmerah, za večino naših majhnih in razdrobljenih kmetij, iskanje dodatnih virov dohodka na kmetiji postalo ekonomska nuja. Tudi na slovenske kmetije namreč že pritiskajo vse večja ekonomska nihanja, ki z dvigom cen repromaterialov še dodatno znižujejo odkupne cene kmetijskih pridelkov, to pa postavlja pod vprašaj ekonomičnost pridelave. Kajti, če kmet vloži v pridelavo več, kot na koncu iztrži se bo slej kot prej začel spraševati ali je takšna pridelava še smiselna. Ker je tudi kupna moč kupcev veliko nižja, bo manjše povpraševanje še dodatno zbijalo cene pridelkov. V takšnih razmerah bodo verjetno ponovno kmečke ženske tiste, ki bodo pomagale nositi glavno bremena kriznih razmer. V *Programu razvoja podeželja 2007 - 2013* namenjamo sicer precej sredstev za razvoj gospodarskih dejavnosti na podeželju (1. os na področju predelave živil, 3. os spodbujanje obrtništv in domače obrti), vprašanje pa je v kolikšni meri bodo kmečke ženske znale in finančno zmogle (dragi poslovni načrti, lastno sofinanciranje) ta sredstva pridobiti.

Ob finančnih sredstvih bodo v prihodnje potrebovale tudi pomoč pri izobraževanju, potrebno bo zvišati raven znanja, spodbuditi ustvarjalnost in inovativnost, seznaniti jih z možnostmi in oblikami gospodarskih dejavnosti. Urediti in definirati pa bo potrebno tudi status kmečkih gospodinj, opozarja Barbičeva (2005: 314 - 315). Da bi vse naštetu dosegli v čim krajšem času, bi morale državne in strokovne službe za to imeti velik interes, veliko volje, kadrov in denarja. Kar gotovo ne bo lahko doseči, sploh ne v kratkem obdobju. Glede na to, da so mladi na kmetijah danes bolj izobraženi, manj

tradicionalno in bolj podjetniško usmerjeni, vse manj pa je zaradi gospodarske krize, na voljo tudi delovnih mest je verjetno upanje, da se bodo v prihodnje za dopolnilne dejavnosti na kmetijah odločali. Verjetno pa je ob sedANJI organiziranosti vseh vpletenih, iluzorno pričakovati, da se bo, kljub finančnim spodbudam, ki so še vedno birokratsko težko dostopne, delež zaposlitev žensk na podeželju, v programskem obdobju 2007 - 2013, bistveno povečal (Barbič, 2005).

S sredstvi, ki jih je možno pridobiti iz *Programa razvoja podeželja 2007 - 2013* želimo v Sloveniji predvsem izboljšati ekonomski in socialni položaj tistih, ki živijo in delajo na podeželju. Napredek pa bo moč doseči le s povečevanjem zaposlenosti, ki naj bi dvignila kakovost življenja in konkurenčnost v tem okolju. Snovalci programa opozarjajo, da je ob tem potrebno upoštevati predvsem skladen in trajnostni razvoj ter izkoristiti prednosti slovenskega podeželja, kot so raznolikost kulturne krajine, ki daje priložnosti za razvoj turizma; domača obrt kot podlaga za razvoj podjetništva; razvoj alternativnih gospodarskih dejavnosti, ki jih omogoča naravna in kulturna dediščina ter razpoložljivost stavbne infrastrukture, ki jo je moč revitalizirati za nekmetijske dejavnosti (*Program razvoja podeželja*, 2007 - 2013: 14).

Kako uspešno koristijo sredstva iz *Programa razvoja podeželja 2007 - 2013* v Nemčiji in Švici predstavljam z nekaj primeri iz prakse. Nemške kmečke ženske so se povezale preko programa »Inovativni ukrepi za ženske v podeželskem okolju«, ki je po mnenju strokovnjakov v regionalno področje prinesel občutne strukturne izboljšave. Kmečke ženske so se pokazale kot zelo ustvarjalne pri iskanju novih virov prihodkov, povečale pa so tudi število delovnih mest za ženske na podeželju. Uspelo jim je, da so tri **K** - je iz preteklosti, ki so jim jih pripisovali v tradicionalni družbi (Kinder, Kuche, Kirche - otroci, kuhinja, cerkev) spremenile v tri **K** - je sedanjosti in prihodnosti: **k**ompetentne, **k**reativne, **k**ooperativne. Kmečkim družinam na podeželju se danes odpirajo možnosti, da svoje življenje oblikujejo ne da bi se morale odločati med tradicijo in inovacijami, ampak lahko oboje med seboj povežejo. Ob tem je vedno bolj pomembna zmožnost pravičnega odločanja in notranja stabilnost posameznika, saj se mora dnevno odločati med številnimi priložnostmi, za odločitve mora sprejemati odgovornost, kar ga postavlja v zelo negotov položaj. Na mednarodnem strokovnem kongresu *Evropske ženske* (internetni vir 23) so predstavili nekaj kmečkih žensk in združenj kmečkih žensk, ki so s svojo kreativnostjo in iznajdljivostjo uspele v lastni dejavnosti na kmetiji. Predstavljam jih v nadaljevanju.

Švicarske kmetice so v okviru združenja kmečkih žensk pripravile projekt »Zdravo jesti, me vemo kako!« Po kantonih in sezonah so zbrale podatke o kompletni ponudbi hrane, ki jo lahko pridelajo na kmetiji in na internetu, pod okriljem *Zveze kmečkih žena*, predstavile menije z zdravo, na kmetiji pridelano hrano. Ob tem so bralce seznanjale tudi s podatki, kako je hrana pridelana, o okoljski problematiki, ki se pojavlja pri pridelavi hrane in o problematiki v zvezi z zaščito živali in prijazno

rejo živali. Vsako leto so dale poudarek posamezni vrsti hrane npr. jajcem, zelenjavi, sadju, mleku ipd, da bi jih čim bolj približale uporabnikom.

Kmetija je lahko tudi prostor za zelo uspešno združevanje kulture in t.i. »doživljajske gastronomije«. Jutta Zeisset je kmetijo, ki jo je podedovala spremenila v uspešno podjetje, saj zaposluje že 18 delavcev in delavk. Na kmetiji so se najprej začeli ukvarjati s peko krušnih izdelkov in slaščic, ki so jih zelo uspešno prodajali. Po uspešnem prestrukturiranju so se lotili novih projektov. Odprli so kmečki muzej, v katerem so predstavili kulturno dediščino okolja v katerem se nahajajo. Pekarna in muzej sta privabljala vse več kupcev in obiskovalcev, zato so ob muzeju odprli še muzejsko kavarno z 80 notranjimi sedeži in 70 sedeži na terasi. Gostom ob kavi ponujajo manjše prigrizke in slaščice z domače pekarnice.

Tudi Margit Hanselmann je poskrbela za ekonomsko neodvisnost z ustanovitvijo »Izobraževalnega središča na kmetiji«. S prijatelji je ustanovila koncept individualnega računalniškega izobraževanja, ki so ga poimenovali *Klickeasy*. Ponujajo izobraževanje za nacionalne kvalifikacije ženskam s podeželskega okolja in združenjem kmečkih žena v tem okolju, pripravljajo pa tudi seminarje za podjetja in skupine. Pri izobraževanju upoštevajo specialne želje svojih klientov. V Baden Wurttembergu so znani kot pomembni soustvarjalci novih podjetniških strategij. Hansemannova je zelo zadovoljna, saj ji ekonomska neodvisnost in lastni prihodki dajejo moč in samozavest ter veliko osebne svobode in neodvisnosti. Še leta 2002 je bila sama zaposlena v svojem podjetju, do leta 2007 pa je zaposlila še osem visoko kvalificiranih delavcev.

Zeliščni center Wasenhof ponuja doživetje narave z vsemi čutili! S takšnim oglasom vabi goste na svojo kmetijo Christine Pommerer. Kravji hlev so spremenili v prostor za izobraževanje, v katerem goste seznanjajo s koristnimi in uporabnimi lastnostmi zelišč. V silosu deluje masažni center, na njivah pa uspevajo moderni zeliščni vrtovi. Pommererjeva je uspela povezati doživljanje narave in rastlinsko raznolikost z neposrednimi prejemki za predelavo in uporabo naravnih proizvodov iz zelišč. Pri masažah uporablja doma pridelana zeliščna in eterična olja ter različne masažne tehnike. Na kmetiji goji trenutno okoli 400 različnih vrst zelišč in zeli.

Monika Bisinger na kmetiji ponuja od 20 - 30 sladolednih tort, ki jih sama naredi in veliko vrst sladoleda. Tako slaščice kot sladoledi so izdelani brez umetnih sladil ali barvil. Tovrstna dejavnost na kmetiji jim je dopolnila ponudbo, saj se njen mož ukvarja s prodajo na domu, prodaja krompir, čebulo in buče. Kupci se tako lahko še posladkajo z Monikinimi slaščicami. Sladoled prodaja tudi na večjih prireditvah, kamor ga dostavi z mobilnim hladilnikom.

Kljub nekaterim dobrim vzgledom pa Evropska unija ugotavlja, da kmečke ženske v večini držav še vedno nimajo enakopravnega položaja, da so marginalizirane in zapostavljene. Čeprav so se zavedali, da na položaj kmečkih žensk vplivajo različni zgodovinski, kulturni, politični in ekonomski vplivi, ki jih prenašamo na mlajše rodove skozi stoletja, se trudijo, da bi stanje spremenili. Omogočili so številne projekte, raziskave, vzpostavili so mrežno delovanje in organizirali delavnice (internetni vir 24). Ob posvečanju pozornosti splošnim pravicam žensk in enakih možnosti so veliko pozornosti namenili tudi ekonomskemu statusu žensk in projektom, ki bi zagotavljali večjo ekonomsko neodvisnost tudi ženskam v podeželskem okolju. Rezultate so dale iniciative, ki so jih uresničili v programih, kot so *NOW* (nove možnosti za ženske, zaključen leta 1999), *LEADER* (pobuda EU za pomoč podeželskim skupnostim pri izboljšanju kvalitete življenja in ekonomske blaginje v lokalnih območjih). V nekaterih državah, npr. na Irskem, so kmečke ženske dobro izkoristile priložnosti iz strukturnih skladov EU in pridobile direktna sredstva iz njih. EU je k razvoju pripomogla z novo ideologijo, veliko sredstvi in novimi kulturnimi praksami. Vse to je prineslo veliko pozitivnih učinkov: pospešili so razvoj novih identitet, doprinesli nove vrednosti, omogočili prilagajanje različnim normam in oblikam obnašanja. Ali bodo tako samo zadostili EU obveznostim ali bodo spremembe dolgotrajnejše tudi na področju spolnih praks, bo pokazal čas. Spremembe pa naj bi pospešile predvsem večje povezovanje žensk in njihovo vstopanje v javno življenje ter jim zagotovile ekonomsko neodvisnost.

3.4.6. POKLICNI IN SOCIALNI STATUS KMETIC

Do leta 1973 je po dogovoru med *Zadružno zvezo Slovenije* in *Skupnostjo pokojninsko-invalidskega zavarovanja* obstajala možnost, da se člani kmečkega gospodinjstva, ki delajo samo na kmetiji, pokojninsko in invalidsko zavarujejo. Leta 1983 pa je bil sprejet zakon po katerem je pokojninsko in invalidsko zavarovanje za člane gospodinjstva, ki delajo samo na kmetiji postalo obvezno. Barbičeva je leta 1988 opravila raziskavo, ki je pokazala, da je omenjen zakon sprožil pravi val pokojninsko invalidskega zavarovanja. Podatki so pokazali, da je bilo leta 1988 med kmečkimi pokojninsko - invalidskimi zavarovanci 43,6% moških in 56,4% žensk (Barbič, 1990: 295). Na kmetijah, kjer so dohodek pridobivali samo iz kmetijske dejavnosti je neredko zmanjkovalo denarja s katerim bi lahko pokrili prispevke za zavarovanje vseh družinskih članov. V takem primeru so se velikokrat ženske odpovedale zavarovanju in pristale na status vzdrževane članice gospodinjstva, kar je pomenilo, da so po upokojitvi ostale brez lastne pokojnine. Samo moževa kmečka pokojnina ni zagotavljala ekonomske varnosti kmečkega para, pogosto s tem denarjem nista mogla zadovoljiti najnujnejših potreb (Barbič, 2005). Po *Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju* (Uradni list RS, št. 12 - 63, 1999; Uradni list RS, št. 65, 2002) se morajo kmetje in člani kmečkih gospodinjstev, ki v RS opravljajo kmetijsko dejavnost, kot edini (ali glavni) poklic, obvezno zavarovati. Ob vložitvi prijave

za zavarovanje pa ne smejo biti mlajši od 15 let, biti morajo zdravstveno sposobni za opravljanje kmetijske dejavnosti (po ugotovitvah službe medicine dela), na zavarovanega člana pa morajo dosegati najmanj tolikšen katastrski dohodek, ki ustreza znesku zjamčene plače, zmanjšane za povprečne prispevke in davke. Če kmetje ali člani gospodinjstva ne izpolnjujejo teh pogojev, se lahko po 24. členu istega zakona, prostovoljno pokojninsko in invalidsko zavarujejo. Po 59. členu ZPIZ imajo pravico do državne pokojnine (ki znaša 33,3% najnižje pokojninske osnove) tudi kmetje brez pokojninskega in invalidskega zavarovanja, če so dopolnili 65 let in so med 15. in 30. letom, najmanj 30 let preživel v RS. Černič Isteničeva (2002: 15) opozarja na podatke, ki kažejo, da se je med leti 1990 - 2000, v celotnih odhodkih fonda invalidskega in pokojninskega zavarovanja, izrazito zmanjšal delež prejemnikov kmečkih pokojnin in sicer z 2,5% na 0,7 %. Ob tem žal ni podatkov, ki bi pokazali na razlike med spoloma (Statistični letopis, 2001: 203). Po mnenju Černič - Isteničeve (2002: 15) je, glede na nekatere podatke (Kovačič, 2000), smiselno vzroke za nastalo situacijo iskati v nezmožnosti vse večjega dela kmečke populacije, da bi redno plačevala prispevke v pokojninsko blagajno. Ne vidi pa vzroka v tem, da je zniževanje plačevanja prispevkov izključno posledica upada kmečke populacije. Proti koncu devetdesetih let se je namreč v pokojninski blagajni nabral dolg kmetov v višini 2,5 milijarde (1999) takratnih tolarjev, mnogi pa so iz zavarovanja celo izstopili (Kovačič, 2000).

Glede pravic do zdravstvenega varstva naj bi bili kmetje v Sloveniji povsem izenačeni z ostalimi državljani, zavarovanimi po *Zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju* (1992, s kasnejšimi dopolnitvami). Med zavarovance tega zakona sodijo namreč tudi kmetje in člani njihovih gospodinjstev, ki opravljajo kmetijsko dejavnost kot edini in glavni poklic. Čeprav ob tem Černič Isteničeva (2002: 15) navaja primer *Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju* (Ur.l. 99/2001), ki naj bi z Navodili za uveljavljanje pravic zavarovanih oseb do potnih stroškov iz spremstva postavljajl podeželsko in kmečko prebivalstvo obeh spolov, predvsem iz bolj oddaljenih krajev, v neenak položaj z mestnim prebivalstvom glede dostopnosti do zdravstvenih storitev. V skladu z omenjenimi navodili so lahko pravico do povračila potnih stroškov in prehrane uveljavljali samo tisti, ki so morali zaradi zdravja ali diagnostike več kot 3 - krat na mesec potovati v drug kraj. Zdravje je eden od temeljev, ki omogočajo človeku zagotavljanje njegovih potreb, uresničevanje aspiracij, spreminjanje okolja in dejavno vključevanje vanj. Ker je odvisno od socialno - ekonomskih pogojev spremembe v družbi, kot so tranzicija, gospodarske krize ipd., povečujejo socialne in ekonomske neenakosti ter vplivajo na poslabšanje zdravstvenega stanja in povečanje umrljivosti prebivalstva (Černič Istenič, 2002). Podatki (Statistični letopis, 2001: 201) iz tranzicijskega obdobja so pokazali, da se je v tem obdobju zelo zmanjšal delež kmečkega prebivalstva med vsemi uporabniki zdravstvenega varstva. Leta 1990 je bil namreč njihov delež še 5,6%, leta 2000 pa le še 1,7%.

Pravico do porodniškega dopusta so v Sloveniji kmečke ženske, članice kmetijskih zadrug, pridobile šele leta 1982. V tem letu so zadruga s podpisom *Samoupravnega sporazuma o pravicah in obveznostih zadružnih kmetov*, svojim članicam omogočile uresničevanje pravice do porodniškega dopusta. Šele dobro desetletje kasneje, leta 1993, je *Zakon o družinskih prejemkih*, omogočil pravico do starševskega dodatka oz. nadomestila za čas zadržanosti z dela, tudi osebam, ki niso bile zavarovane po predpisih o zdravstvenem zavarovanju (Kozmik, Jeram, 1997). Porodniški dopust kmetic danes ureja *Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* (Ur.l.,št. 110, 2003). Po tem zakonu imajo pravico do starševskega dopusta in starševskega nadomestila ter pravico do družinskih prejemkov kmetje/kmetice, ki opravljajo kmetijsko dejavnost in so obvezno vključeni/vključene v pokojninsko zavarovanje in zavarovanje po posebnih predpisih (3. člen) (Barbič, 2005: 212). Seveda pa moramo upoštevati, da je višina starševskega nadomestila vezana na višino dohodka, ki ga kmetica dobi, zato večina kmetic prejema najnižje starševsko nadomestilo v skladu z zajamčenim dohodkom, to pa jih ponovno postavlja v podrejen položaj v primerjavi z drugimi ženskami. Tudi, če kmečka ženska nima pokojninskega in invalidskega zavarovanja dobi ob rojstvu otroka starševski dodatek, ki ga dobijo vse nezavarovane mlade matere v državi. To je sicer bolje kot nič, vedeti pa moramo, da gre za socialno storitev, ki je precej nižja od porodniške, ki jo prejemajo pokojninsko invalidsko zavarovane ženske.

3. EMPIRIČNI DEL

3.1. METODOLOGIJA

V empiričnem delu naloge bom raziskala resničnost kmečkih žensk, kot jo same doživljajo, opisujejo in razumejo. Pri tem se bom oprla na kvalitativno metodologijo, ki ponuja ugotovitve, ki niso posledica statističnih postopkov ali kakšnih drugih oblik kvantifikacije (Strauss in Corbin, 1998: 10 - 11). Kvalitativna metodologija se ukvarja s pomeni, ki jih ljudje pripisujejo pojavom v svojem življenju in z njihovo interpretacijo.

»Bistvo kvalitativne metodologije je v interpretativnem postopku (tolmačenju), kjer raziskovalec ne izhaja iz podmene, da bi bile vloge in potek dogodkov fiksirani (z normami in vrednotami, z odnosi družbene moči, z lastninskimi razmerji, s stopnjo razvoja tehnologije, itd.), temveč domnevajo, da se vzorci vedenja in posamično vedenje akterjev nenehno lahko spreminja pod vplivom njihove interpretacije situacije, kot pri nekakšnih pogajanjih in pri družbeni konstrukciji razmerij.« (Flere, 2000: 35).

Sociologi in sociologinje, ki se odločajo za interpretativni pristop, družbeno delovanje pojasnjujejo z interpretacijo pomenov in motivov na katerih temelji delovanje posameznika/ice. Ljudje imajo zavest, doživljajo in razlagajo svet glede na pomene ter aktivno ustvarjajo svojo družbeno realnost in svoje družbeno okolje. Pomeni nimajo neodvisnega obstoja, svoje lastne resničnosti, ki bi bila ločena od družbenih akterjev. Ne vsiljuje jih zunanja družba, ki bi prisilila svoje pripadnike, da delujejo na določen način. V teku družbene interakcije jih konstruirajo in rekonstruirajo akterji sami (Haralambos, 1999: 823).

Kvalitativno raziskovanje nam daje vpogled tudi v koncepte, kot so bolečina, lepota, vera in ljubezen (Taylor in Bogdan, 1998: 8). Ugotavljala bom, kako te pojme in pojave zaznavajo in interpretirajo kmečke ženske. Zbirala bom podatke o tem, kako kmečke ženske razmišljajo in se obnašajo v vsakdanjem življenju. Na ta način nameravam osvetliti njihovo družinsko in družbeno življenje tako, kot ga doživljajo in vidijo same, ne pa skozi diskurzivne definicije in statusne lestvice, ki so pogosto uveljavljene v širši družbi.

Kvalitativna metodologija pa ima tudi določene pomanjkljivosti. Flere (2000: 39) opozarja na ugotovitve nekaterih ameriških sociologinj, po katerih lahko pri kvalitativni metodologiji, zaradi vnašanja osebnih vtisov in mnenj raziskovalca, pride do subjektivne razlage rezultatov. Raziskovalec je lahko obremenjen z lastnimi vrednotami, stališči ali predsodki, ki privedejo do izkrivljene, pristranske razlage podatkov. Pri interpretiranju sem se trudila, da bi upoštevala zgolj podatke,

mnenja in vtise sogovornic in se izognila lastnim domnevam in interpretacijam, ki ne temeljijo na teoretičnih spoznanjih. Anderson in Jack (2005: 155 - 171) ugotavljata, da v pripovedih žensk, ki živijo v tradicionalnem patriarhalnem okolju, lahko pogosto zaznamo dve ločeni in konfliktni perspektivi: prva je umeščena v okvirje konceptov in vrednot, ki izražajo in dalje utrjujejo dominantne pozicije moških znotraj kulture, druga pa nas informira o neposredni resničnosti osebnih izkušenj resničnih žensk. Da bi lahko slišali perspektivo žensk moramo po mnenju avtorjev narediti premik od tega, kar je povedano, k temu kar je mišljeno ter se naučiti poslušati oba, dominantni in zamolčani kanal in ju pozorno uglasiti, da bi razumeli odnose med njima.

Značilnosti kvalitativne metodologije je zelo nazorno opredelil Mayring (internetni vir 26) :

1. Odkrivanje subjektivnosti - ljudje so v pojavih, ki predstavljajo predmet raziskovanja, udeleženi kot subjekti; zato v raziskavah odkrivamo subjektivnost udeležencev - njihove načine doživljanja položaja in ravnanja. Ker se ukvarjamo s praktičnimi problemi subjekta, upoštevamo njegovo celovitost in historičnost.

2. Pomen podrobnega opisa - na osnovi različnih virov podrobno in vsestransko opisujemo predmet raziskovanja, kar predstavlja izhodišče za analizo. Biti moramo čim bolj odprti za podatke, ki jih sporoča subjekt, njegove navedbe pa preverjamo in primerjamo na različne načine.

3. Neogibnost interpretacije - predmet raziskovanja ni nikoli do konca spoznaven, odkrivamo ga postopno tako, da širimo interpretacijo o njegovi naravi, ki je samo ena od možnih interpretacij predmeta raziskovanja. Interakcija med raziskovalcem in predmetom raziskovanja dopušča raziskovalčevo introspekcijo in njegovo subjektivno doživljanje, zato mora raziskovalec pojasniti lastno razumevanje raziskovalnega predmeta.

4. Pomen raziskovanja v naravnih okoljih - raziskovanje pojavov naj bi potekalo v njihovem vsakdanjem okolju in ne v umetno ustvarjenih pogojih. Daje nam stvarnejše spoznanja, ki so relevantnejša za prakso.

5. Posploševanje - posploševanje raziskovalnih spoznanj je potrebno podrobno utemeljiti z navedbo pogojev, ki ga opravičujejo. S postopnim posploševanjem oblikujemo pojme iz empiričnih podatkov na indukativen način; poskrbeti pa moramo, da so podatki posploševanja popolnoma razvidni in argumentirani.

Kvalitativni raziskovalci si torej prizadevajo razumeti subjekte in njihov način doživljanja družbenega življenja tako, da zberejo kvalitativne podatke in jih interpretirajo. To je lahko opis skupine ljudi, celovito in poglobljeno poročilo ali posnetek intervjuja v katerem določena skupina ljudi opisuje ali razlaga lasten način življenja ali lastne poglede o tematiki, ki jo proučuje raziskovalec (Haralambos, 1999: 823). Ob tem se raziskovalci le redko opirajo na eno samo metodo zbiranja podatkov, saj vsaka prinese svoje poglede (Morrison in drugi, 2002: 21). Več metod, ki jih uporabijo nato kombinirajo v prizadevanju, da bi prišli do spoznanja. V raziskavi se bom oprla na kvalitativne metode, ki jih predstavljam v nadaljevanju.

3.1.1. POGLOBLJENI NESTRUKTURIRAN INTERVJU

Pri poglobljenem intervjuju nas zanimajo podrobnosti določenega fenomena ali problema, ki smo ga zaznali na osnovi drugih metod (Neuman, 2006). Slednje uporabljamo, da od ljudi pridobimo preproste informacije o dejstvih (Haralambos, 1999: 849). Ob tem ne gre za navaden sproščen razgovor, brez posebnega cilja, saj je tema pogovora določena tako, da lahko omogoči nadaljnjo analizo. Pri nestrukturiranem intervjuju vprašanja niso vnaprej določena, ampak jih prilagajamo prejšnjim odgovorom. Prednost takšnega intervjuja je, da subjektu raziskave dopušča, da predstavi svoje mnenje in lastno percepcijo o temi in odnosu do obravnavane teme. Pojme in besede, ki jih uporabljata raziskovalec in respondent je možno pojasniti s podvprašanji in sporna vprašanja podrobneje proučiti, odgovori pa niso omejeni na vnaprej določene možnosti. Manj verjetno je, da bo raziskovalec vsiljeval svoje koncepte (Haralambos, 1999: 849).

Kvalitativna metoda nestrukturiranega intervjuja pa ima tudi nekatere slabosti. Množica informacij ni nujno veljavna, niti zanesljiva. Respondenti lahko lažejo, pozabijo, nimajo potrebnih informacij ali ne ravnajo v skladu s prepričanji, ki so jih navedli. Svojo interpretacijo lahko spremenijo s kasnejšimi izkušnjami. Dogaja pa se tudi, da spraševalec respondenta preveč usmerja k pričakovanim odgovorom (Haralambos, 1999: 849 - 850).

V empiričnem delu naloge sem opravila nestrukturirane poglobljene intervjuje z dvema skupinama kmečkih žensk (na vzorcu 10 žensk v vsaki skupini). V prvi skupini sem se pogovarjala s starejšimi ženskami, ki so kot mlada dekleta pred drugo svetovno vojno živele na kmetijah v Slovenskih goricah. Rojene so v letih od 1925 - 1940 in so danes stare od 70 do 85 let. Tema intervjuja sta bili družinsko življenje in družbena vloga žensk v prvi polovici 20. stoletja. Zanimalo me je, kako se spominjajo razmerij in odnosov, ki so se oblikovali med družinskimi člani na različnih ravneh vsakdanjega življenja, kot so delitev dela, odnos med starši in otroki, odnos mati - hči, oče - hči, moški - ženske, izobraževanje in odločanje v družini.

Pri interpretiranju njihovih pripovedi oz. subjektivnih perspektiv se bom opirala na vire zbrane v teoretičnem delu in izhajala iz hipoteze, da so bili odnosi v tistem času veliko bolj konzervativni in patriarhalni, kot so danes.

Drugo skupino sogovornic predstavljajo mlajše kmečke ženske, ki živijo in delajo na kmetijah v Slovenskih goricah danes. Rojene so v letih od 1960 do 1985 in so stare od 25 do 50 let. Pri njih me je zanimalo ali so se tradicionalni vzorci znotraj kmečkih družin v današnjem času razrahljali, ali so kmečke ženske še vedno izključene iz javnega življenja in ekonomsko odvisne od moških, ali je na

kmetijah še vedno prisotna spolna delitev dela, kako doživljajo razmerja in odnose znotraj kmečke družine ter ali sodobno življenje na podeželju omogoča večjo izbirnost življenjskih poti.

4.1.2. ANALIZA ŽIVLJENSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ

Skozi življenjske zgodbe ljudi spremljamo njihove načine življenja in kulture. Te kulture imajo svoje lokalne pomene in besedišča, ki jih lahko primerjamo in opazujemo. Primerjalno pa tudi ugotavljamo, v kakšnem odnosu so lokalne kulture s širšo kulturo. Življenjske zgodbe ljudi postanejo tako interpretacijski pripomoček za razumevanje njihovega življenja v nekem geografsko, socialno, generacijsko, spolno ali kako drugače zaokroženem okolju.

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so avto/biografije začeli proučevati tudi v sociologiji in ženskih študijah. Renerjeva (1996: 762) pojasnjuje, da imajo ženska oralnost, pripoved in samopripoved v ženskih gibanjih v sedemdesetih letih 20. stoletja terapevtske in politične funkcije. Avtorica vidi biografsko pripoved v tem obdobju kot enega od izrazitih izrazov gibanja k prisotnosti, kot potrebo po individualni in kolektivni prisotnosti, kot željo po rekonstrukciji in opisovanju osebnih, subjektivnih izkušenj, ki jih hierarhija političnega ter lingvistične narativne konvencije niso dopuščali. V devetdesetih letih 20. stoletja je naivno razumevanje ženskih pripovedi, ki so jih v preteklosti ustrezno politično interpretirali, postalo bolj znanstveno dokumentirano in manj ideološko; po mnenju avtorice pa se ni pomikalo v smeri tradicionalne družboslovne obdelave biografskega gradiva:

»Ohranjanje namreč elektricizem disciplinarnih elementov, ne skriva pozicije izjavljanja, hkrati pa skuša racionalno nadzorovati manipulacije in se predvsem ne odreka užitek interpretacije, kakor to sugerira scientizem in naivni feminizem.« (Rener, 1996: 763).

Avtobiografske zgodbe povežejo bolj ali manj nepovezane elemente človekovih izkušenj v kompleksno celoto. S pomočjo življenjskih biografij, ki temeljijo na osebnem spominu lahko proučujemo, kako ljudje razumejo preteklost in kako povezujejo osebne izkušnje z družbenim okoljem. Z avtobiografskimi spomini torej ohranjamo bolj ali manj verodostojno preteklost in jo interpretiramo na način, da se zdi smiselna tudi v sedanjosti.

Ob tem moramo upoštevati, da zaradi težnje po osmislitvi zaznav prihaja do odstopanja od resničnosti že pri zaznavanju, kakor tudi po vkodiranju informacij, ko se sproži proces prilagajanja, ki spremeni izvorni spomin. Na to je opozarjal že psiholog Barlett. V svojih raziskavah je poudaril, da spomin ni kopija resničnosti in s to trditvijo oporekal takratnim raziskovalcem. Ugotovil je, da so priklicane informacije rezultat interakcij med osebnimi izkušnjami, znanjem in zaznanim (Haberlandt, 1999: 335). Avtobiografije tako ne posredujejo neke čiste resnice, temveč njeno interpretacijo, znotraj katere igrajo ključno vlogo družbena pričakovanja (Urek, 2001: 119). Vsak spomin zato spremlja

pogajanje med zasebno in javno sfero (Van Dijck, 2004: 261). Halbwachs (2001: 47) opozarja, da kolektivni spomin obdrži od preteklosti samo to, kar je še živo in zmožno živeti v zavesti skupine, ki ga vzdržuje. Preko posameznikove udeležbe v kolektivnem spominu se tako vzpostavi individualni spomin, ki svoj pomen pridobi šele znotraj družbenega okvira (Kramberger, 2001: 256).

Zelo občutljive so predvsem življenjske zgodbe ljudi, ki živijo na družbenem obrobju ali so kakorkoli marginalizirani, saj slednji običajno redko dobijo priložnosti, da z biografijami 'stopijo na plan' in razvijejo lasten pogled nase. Resnice o njih pogosto širijo drugi, katerih vednost velja za resnico o življenju, doživljanju, tipičnih lastnostih predstavnikov teh skupin (Urek, 2008: 57). Slednje velja tudi za kmečke ženske.

Kljub temu pa so analize življenjskih biografij zaradi svoje fleksibilne naravnosti ter holistične, procesne in kontekstualne usmerjenosti, kakor tudi zaradi subjektivnih videnj in interpretacij še posebej primerne za proučevanje subtilnih medosebnih odnosov v nekem okolju. Ali z besedami Makarovičeve (1999: 29, 30), *»se pomen biografij iz kmečkega okolja kaže v tem, da so stvarna in trdna podlaga za okrepitev ali (ponovno) obuditev samozavedanja in samozavesti kmečkih in kmečko - delavskih, ne nazadnje pa tudi drugih družin, ki živijo v podeželskem okolju. Družinske biografije nudijo tudi uvid v raznolika pričakovanja, želje in prizadevanja posameznih družin oz. njihovih družinskih članov, ki pa so zelo pomembna za reševanje individualne materialne in socialne problematike podeželskega prebivalstva.«*

Življenjske zgodbe kmečkih žensk lahko razumemo kot življenja v kontekstu, ki so umeščena v socialne, ekonomske, zgodovinske, religiozne in izobraževalne okoliščine; podvržena vplivom družine, skupnosti in družbenih institucij; odvisna od kulturnih pokrajin, osebnih prepričanj, intimnih dejanj, samostojnih odločitev in njihovih posledic (Knowles, 2001: 1 - 5).

Avtobiografije kmečkih žensk so nemalokrat pripovedovane s trdimi, neizbranimi besedami, kljub temu pa dajejo vpogled v pričakovanja, želje in prizadevanja posameznic, ki so zelo pomembna za reševanje njihove materialne ali socialne problematike. Kmečkim ženskam omogočajo, da o svojih težavah in željah spregovorijo ter javno predstavijo zaznavo o lastnem življenju.

3.1.3. ETNOGRAFSKA ANALIZA

Cilj interpretativnih etnografskih raziskovalnih metod je videti svet s pomočjo podanih izkušenj respondentov. Etnometodologija z interpretacijo obnašanja pojasnjuje pravila, ki jim ljudje sledijo. Etnografija etimološko pomeni opisovanje ljudi, ki jih etnograf opazuje, ko vstopa v njihov vsakdanjik. Etnograf zbira vse podatke, ki so na razpolago, da bi osvetlil določeno tematiko; pri tem opazuje, posluša in sprašuje. Pozoren mora biti predvsem na tiste vidike vsakdanjega življenja, o katerih običajno ne govorimo, zato ostanejo neopaženi ali samoumevni, poudarja Allen (1992: 23).

Atkinson in Hammersley (v Pink, 2007: 22) opredeljujeta etnografijo kot poseben skupek metod, ki odkrito ali prikrito, za določen čas vpletajo raziskovalčevo prisotnost v vsakdanje življenje ljudi, kjer opazuje, kaj se bo zgodilo; etnograf posluša kaj ljudje pravijo; postavlja jim vprašanja in zbira podatke, da bi osvetlil raziskovalni problem. Alasuutari (1995: 7 - 15) opredeli kot predmet etnometodoloških raziskav konkretne družbene dejavnosti, v katerih akterji delujejo v vsakdanjih situacijah. Takšne raziskave proučujejo pravila delovanja, ki v neki družbi ali družbeni skupini veljajo kot zakonitosti, ki jih ne smemo razumeti kot samoumevne.

Etnograf poda interpretacijo na podlagi opazovanja obnašanja ljudi in po razgovoru z njimi; pri tem poskuša pojasniti, kaj pomenijo opazovani pojavi in sicer tako, da ne zagovarja 'edine prave' ali ultimativne interpretacije. Interpretacijo pomenov tako razumemo kot dejavnost, ki je značilna za vsakodnevne interakcijske situacije. Običajno to metodo uporabljamo v kombinaciji z nekaterimi drugimi metodami raziskovanja, najpogosteje z intervjujem. Etnografi lahko proučujejo tudi kulturne artefakte (pisni teksti, študije, ipd.), večina etnografskih podatkov pa temelji na opazovanju tega, kar so osebe izrekle ali storile na ozemljih, kjer so se ti pogovori ali delovanja odvijali (Silverman, 2001: 189). Etnografija zahteva tudi določeno stopnjo kritične distance, kar pa raziskovalec neredko težko doseže (Stokes, 2003: 59). Lull (1990: 163) ob tem opozori na dodatne težave, s katerimi se lahko sooči etnograf. Ta namreč vstopa v občutljiv in intimen prostor, kot je dom, s čimer lahko povzroči spremembe ustaljenih potekov dogodkov v njem.

S pomočjo etnografske raziskovalne metode bom proučila dinamiko vsakdanjega življenja kmečkih žensk tako, da bom intervjuje snemala in v odgovorih sogovornic iskala konkretna socialna vedenja in prakse kmečkih žensk, ki konstruirajo in izražajo njihov vsakdanjik. Iskala bom tudi pravila, ki so/jim kmečke ženske sledile/sledijo, s čimer dajejo pomen lastnemu delovanju.

3.1.4. KRITIČNA DISKURZIVNA ANALIZA

Kritična diskurzivna analiza proučuje rabo jezika v družbeno - kulturnem kontekstu. Gre torej za obravnavanje jezika kot tipa družbene dejavnosti, ki jo ljudje uporabljajo za reprezentacijo in pripisovanje pomenov. Foucault je diskurz opredelil kot igro predpisov, ki upravlja izključitve in izbire (Foucault v Kurnik, 1997: 938). Burrova (1998: 48) pa ga definira kot sklop pomenov, metafor, reprezentacij, podob, zgodb, ipd., ki skupaj ustvarjajo določeno različico dogodka ali osebe. Fiske (1996: 268) diskurz pojmuje kot družbeno proizveden način govora, ki ga izrekajo tisti, ki imajo v družbi moč in oblast. Povezava z družbeno močjo je ena ključnih lastnosti diskurza, ki prispeva k produkciji in reprodukciji neenakih relacij moči v družbi (Foucault v Kuhar, 2003: 14). Diskurz torej

posamezniku/ci ali skupini, ki ji ta pripada, določa njegovo/njeno mesto v družbi; določa tudi, kako ga je/bo družba sprejemala in kakšen odnos bo gojila do njega/nje in pripadajoče skupine (Kuhar, 2003: 15).

Kmečke ženske so v tej perspektivi to, kar o njih govorijo ter kako jih pojmujejo in reprezentirajo tisti, ki imajo moč. Ko diskurz opredeljuje, kaj je relevantno, izključuje vse, kar ni relevantno; diskurz je torej že po svoji naravi izključujoč. Diskurzi, ki jih izrekajo tisti, ki imajo družbeno moč tako konstituirajo identitete subjektov, ugotavlja Južnič, ki dalje pojasnjuje, da je osebna identiteta sestavljena iz :

a) avtoidentifikacije (identitete, o kateri posameznik/ca sodi, da mu/ji pripada in si jo pripiše ter sodi, da je samo njemu/njej lastna);

b) določene identifikacije (določi in prisodi mu/ji jo družba, katere člen je v mreži raznovrstnih družbenih odnosov oziroma v sistemu raznovrstnih ustanov). (Južnič, 1993: 11, 12).

»Identitete so sestavljene iz podobnosti in razlik - to sta dinamična principa identitete in srce socialnega življenja«, pojasnjuje Nastran Uletova (2000: 2 - 3). Burrova (1998: 53) poudarja, da identiteta izvira predvsem iz družbene sfere, kjer ljudje plavajo v morju jezika in drugih znakov, ne pa iz posameznikove notranjosti. Tej trditvi se pridružuje tudi Luckmann, ki pravi, da naša identiteta temelji na jeziku (1991: 796).

Zaradi tega imajo diskurzivne prakse pogosto ideološke posledice in pomagajo pri oblikovanju neenakih odnosov moči v družbi (npr. podrejenost kmečkih žensk v družini in družbi). Ideologija pa ima največjo moč v diskurzu takrat, ko ljudje vanjo privolijo, takrat ga začno tudi reproducirati in utrjevati (Fairclough, 1989: 34 - 46). V nalogi bom opisala in pojasnila, kako je diskurz o kmečkih ženskah oblikovan z relacijami moči in spolno ideologijo ter kako vpliva na družbene identitete in družbene relacije.

Metodološko se bom oprla na kritično diskurzivno analizo, naloga katere je, da nejasne vidike diskurza naredi vidne ter intervenira v družbeno prakso in družbena razmerja. Ne ukvarja se le z jezikom, ampak tudi z analizo konteksta. Tekstualna analiza se nanaša na različne ravni strukture diskurza, kontekstualno dimenzijo pa zanimajo kognitivni procesi, reprezentacije ali družbeno - kulturni dejavniki (Van Dijk, 1988: 25). Kot družboslovna metodologija odkriva odnose neenakosti in nepravilnosti, dominacije in podrejenosti ter diskriminatorne prakse. Wodakova (internetni vir 28) je opredelila osnovna vprašanja, na katera iščemo odgovore s kritično diskurzivno analizo:

- kako se moč izraža lingvistično,
- kdo ima dostop do orodij moči in nadzora,
- kdo je diskriminiran,
- kako prihaja do naturalizacije ideologije,

- katere diskurzivne strategije legitimirajo nadzor ali naturalizirajo družbeni red,
- kdo razume določen diskurz,
- kako ga razume,
- kakšne so posledice tega razumevanja.

Jupp in Norris (v Flere, 2000: 91) pa predlagata naslednji program diskurzivne analize, po katerem naj bi raziskovalec/lka odgovoril predvsem na naslednja vprašanja:

1. *Kateri javni ali institucionalni diskurzi so pomembni pri določanju pravilnega ali napačnega?*
2. *V katerih dokumentih ali besedilih se ti diskurzi pojavljajo?*
3. *Kdo je avtor diskurzov, koga ti avtorji zastopajo?*
4. *Komu so diskurzi namenjeni, kdo je javnost?*
5. *Kaj nam pove kritično branje teh diskurzov?*
6. *Kaj je določeno kot pravilno, kaj napačno, kaj se razume kot problematično?*
7. *Kakšne razlage nam ponujajo?*
8. *Kje naj bi bila rešitev?*
9. *Kaj se ne omenja kot problematično?*
10. *Katerih rešitev ne predlagajo?*
11. *Ali se v diskurzu kaže odpor, pogajanja v odnosu do vladajočega diskurza?*
12. *Kakšno je razmerje med diskurzom in družbenimi hierarhijami, nadzorom in izvrševanjem oblasti?*
13. *Ali je družbene diskurze možno pojasniti kot razredni boj ali druge spopade?*
14. *Ali je možno videti dlje od diskurza, do drugačnega diskurza, oz. oblikovanja družbenih razmerij?*

Fairclough (1992: 75 - 84; 1995 a: 2; 1995 b: 57 - 62) meni, da lahko vsak diskurz analiziramo na treh ravneh kot:

1. Jezikovno besedilo: analiziramo obliko in pomen besedila; analiziramo izbiro besed, ugotavljamo političen ali ideološki pomen besedila; zanima nas, kako bi lahko nekaj povedali drugače; zanima nas struktura teksta ter kontekst in analiza celotne družbene prakse, katere del je diskurz; proučujemo moč izražanja in analiziramo družbene vloge teksta; opravimo analizo delov teksta znotraj daljšega teksta; ugotavljamo lahko tudi odsotnost vsega naštetega.

2. Diskurzivno prakso: analiza diskurza kot diskurzivne prakse obsega analizo procesa produkcije, potrošnje in distribucije teksta. Ima povezovalno vlogo med tekstualnim, družbenim in kulturnim, med tekstem in družbeno prakso).

3. Družbeno prakso: vključuje analizo družbenih okoliščin, običajno upoštevamo politične, ekonomske in kulturne; vprašamo se, kako diskurz vpliva na stanje v družbi - ali ohranja obstoječe stanje ali prispeva k družbenim spremembam; katere so politične in družbene posledice reproduciranja diskurza.

Fairclough (1989: 71) vidi bistvo kritične diskurzivne analize v tem, da 'nevidne' odnose moči med diskurzom in družbo naredi prepoznavne ter prebujajo delovanje v odnosu do strukturnih dejavnikov diskurza. Zato jo uporabljamo predvsem pri proučevanju tistih, ki so (tudi) s pomočjo vladajočih v družbi podrejeni in marginalizirani.

V nalogi bom analizirala 10 številčkov časopisa *Kmečki glas*, ki so izšle med januarjem in majem 2009. Izdajatelj *Kmečkega glasa* je Časopisno založniška družba, Kmečki glas d.o.o.; časopis izhaja tedensko v nakladi 29 000 izvodov; *Kmečki glas* je tematski časopis, ki pokriva področje kmetijstva, zato njegovi bralci v večini prihajajo iz kmečkega okolja. Zanimalo me bo, kako so v *Kmečkem glasu* obravnavane kmečke ženske. Ob analiziranju člankov, ki govorijo o kmečki ženskah, se bom oprla na Faircloughovo kritično diskurzivno analizo. Opravila bom analizo tekstov, ki bo zajemala analizo besedil in vizualnih podob; analizo diskurzivne prakse, ki zajema proces produkcije tekstov v *Kmečkem glasu*; analizirala bom tudi družbene posledice reproduciranja diskurza v tekstih, kjer so predstavljene kmečke ženske.

3.2. ANALIZA EMPIRIČNIH PODATKOV

3.2.1. OPIS TERENSKE FAZE

V januarju leta 2009 sem izvedla 20 nestrukturiranih poglobljenih intervjujev s kmečkimi ženskami iz Slovenskih goric. Od tega sem 10 intervjujev opravila s starejšimi kmečkimi ženskami, ki so, kot otroci in mlada dekleta, živele na kmetijah v Slovenskih goricah, v prvi polovici 20. stoletja (do druge svetovne vojne). 10 intervjujev sem opravila z mlajšo generacijo kmečkih žensk, ki živijo na kmetijah, na tem območju, danes. Vse intervjuje sem opravila na domovih respondentk, v okolju, katerega so vajene, saj sem želela, da so ob pogovorih čim bolj sproščene.

Respondentke za intervjuje sem izbrala po metodi 'snežene kepe' ali po t. i. metodi vzorčenja preko socialnih mrež (Brečko, 2005: 2 - 4, 9). Pet sogovornic sem poznala že od otroštva, ostale sem izbrala ob pomoči dveh sogovornic, ki sta aktivni v društvu *Kmečkih žena in deklet Lenart*. Slednji sta me seznanili z ostalimi respondentkami in mi posredovali njihove naslove. Intervjuji so v povprečju trajali od 30 do 60 minut. Pogovore sem snemala na diktafon. Pred začetkom pogovora sem jim pojasnila cilj in namen intervjujev. Zagotovila sem jim, da nihče ne bo poslušal posnetkov, da jih snemam z namenom, da jih bom lahko izpisala in sociološko analizirala, pri navajanju pa ne bom uporabljala in dodajala njihovih imen. Nisem imela vtisa, da bi jih diktafon motil ali, da bi zaradi snemanja imele

tremo. Intervjuje sem nato dobesedno prepisala, v nadaljevanju pa pridobljene podatke analizirala in interpretirala. Pomen večine narečnih izrazov, ki so jih uporabile v pogovoru, sem v opombah pojasnila. Za intervjuje sem imela pripravljena okvirna vprašanja, ki sem jih razvrstila v naslednje tematske sklope:

1. vprašanja o družini;
2. vprašanja o kmetiji;
3. vprašanja o delu;
4. vprašanja o življenju na vasi.

Za mlajše kmečke ženske, ki živijo v drugačnih razmerah sem dodala še:

5. vprašanja o prostem času in življenju na kmetiji in
6. vprašanja o prihodnosti.

Za izvedbo intervjujev sem si pripravila okvirni načrt s temami, ki sem jih želela proučiti. Vprašanja sem respondentkam zastavila po sklopih, ne pa po točno določenem vrstnem redu. Pogovor sem prilagajala njihovim odgovorom, saj so na nekaterih mestih že same odgovorile na vprašanja, ki sem jim jih nameravala še zastaviti. Ponekod je bilo potrebno postavljati tudi podvprašanja, da so nekoliko nejasne odgovore dodatno pojasnile. Pri zapisovanju sem odgovore razporejala v tematske sklope, ki sem jih imela pripravljene pred začetkom opravljanja intervjujev.

Pogovarjale smo se tudi o nekaterih temah, ki so jih respondentke same načele, čeprav jih o njih nisem spraševala, vendar so se pokazale kot relevantne za raziskavo. Pred začetkom terenskega dela sem imela kar nekaj pomislekov, tudi strahu, ker nisem bila prepričana, da bodo kmečke ženske o svojih, včasih tudi zelo osebnih, zadevah in občutkih, pripravljene odkrito spregovoriti. Na terenu sem bila zelo pozitivno presenečena, saj je moje delo potekalo v zelo sproščenem in prijetnem vzdušju. Tako starejše, kot mlajše kmečke ženske so bile v pogovorih zelo sproščene, odkrite in odprte. Pri posameznih respondentkah sem zaznala blago nelagodje, napetost oziroma negotovost pri temah, kot so puberteta in menstruacija (pri starejših) ali denarne zadeve ter razmerja moči v družini (pri mlajših). Predvsem starejše kmečke ženske so ob pogovorih podoživljale svoje otroštvo in mladost, kar je v njih včasih vzpodbudilo močna občutja žalosti ali tesnobe (nasilje v družini, odnos do otrok, razmerja med družinskimi člani, prisotnost revščine). Očitno pa so o pogovoru razmišljale še po mojem odhodu, saj se je zgodilo tudi, da me je sogovornica naslednji dan poklicala in dodala še nekaj informacij, ki se jih je spomnila po mojem odhodu. Ob zapisu pogovorov pa sem ugotovila, da zapiski na papirju vsaj do neke mere izgubljajo pripovedno moč, ki sem jo doživljala ob poslušanju. Težko je namreč na papir prenesti pomen neizrečenih izrazov, kot so različni odtenki molka, smeha, strahu, ki sem jih zaznala pri pogovoru s sogovornicami.

3.2.2. KMEČKE ŽENSKE IZ SLOVENSКИH GORIC V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

3.2.2.1. KMETIJA, KOT PROIZVODNA ENOTA

»Kupovali smo zgolj malenkosti«

Od 10 starejših žensk, ki so živele na kmetijah v Slovenskih goricah v prvi polovici 20. stoletja, s katerimi sem opravila intervju, sta dve živeli na manjši kmetiji (do 5 ha), osem na srednji (od 8 - 15 ha), nobena pa na večji.

Vse ženske so povedale, da so hrano, ki so jo potrebovali za preživetje v glavnem pridelali doma na kmetiji. Imeli so sadovnjake, v katerih so pridelali sadje za dom in tudi za prodajo; obdelovali so vinograde; pridelali vsa žita od pšenice, koruze, ječmena, rži, ajde in prosa; na poljih so pridelovali tudi poljščine, kot so krompir, repa, pesa, oljna ogrščica in sončnice, doma pa so pridelali tudi vse vrtnine. Redili so domače živali (prašiče in perutnino predvsem za meso; perutnino tudi za jajca; govedo za prirejo mleka iz katerega so za lastne potrebe in prodajo pridelovali maslo, smetano in skuto). Hrane v glavnem nikjer ni primanjkovalo, zato je življenje na kmetiji v tistem času vzbujalo občutek varnosti. To je opisala tudi ena izmed sogovornic:

Hrana je bla. . . neka bolj sigurnost je bla, kot pri delavcih. . . so se kar rade ženske v tistem času ženile na kmetije. . . delati pa so drugje tak tudi mogle težko. (intervju št. 3, starejše)

Pridelano hrano so občasno prodajali v mesto. Pogosto so jo, s prebivalci iz mest, tudi zamenjali za blago ali druge dobrine, ki jih niso mogli kupiti. V mestih je bilo namreč v krizi pred vojno in v obdobju vojne veliko pomanjkanje hrane.

Kupovali so zgolj malenkosti, ki jih sami niso mogli pridelati - sladkor, sol, kavo, začimbe, na manjših kmetijah moko, na nekoliko večjih so občasno, za praznike, kupili govedino, karbid in petrolej. Kako dragocene so bile te dobrine nam potrjuje tudi naslednja izjava :

Zelo smo šparali s petrolejem, imeli smo male svetilke, ki smo jih imenovali muha. . . če si hotel kaj prebrati je bla tista mala muha dovoljena. . . pa še to ne predolgo v noč. (intervju št. 3, starejše)

3.2.2.2. PATRIARHALNA DRUŽINA IZ SLOVENSКИH GORIC

»Ti pa si niše!«

V začetku 20. stoletja bila kmečka družina v Slovenskih goricah, tako kot drugod po Sloveniji in tudi Evropi, patriarhalna skupnost. Osredinjena je bila predvsem na skupno ekonomijo, saj je družinskim članom dajala zaposlitev, ustvarjala je premoženje družine in s tem zagotovila njen obstoj (Kovačič, 2001). V kmečki družini so živeli in delali kmet, kmetica, njuni otroci in v večjih družinah tudi posli

(Sieder, 1998). Družinsko življenje je potekalo po določenih normah, ki jih je narekovala tedanja družba.

Pogovor s sogovornicami je potrdil hipotezo, da so bile kmečke družine v Slovenskih goricah, v prvi polovici 20. stoletja, tradicionalne, konzervativne in patriarhalne. Sogovornice so starše vikale, kar kaže na prisotnost avtoritete, ki je bila močno prisotna v družinah tistega časa - predvsem avtoriteta očeta. Tu navajam nekaj izjav sogovornic, ki govorijo o patriarhalnem obnašanju in oblasti očeta v družini ter o podrejenosti žene in otrok:

Otroci smo morali ubogati, oče je bil gospodar v hiši, mamina beseda pa tudi ni bla čisto zavržena. . . to se je pokazalo tako, da smo ga morali ubogati. To kar je on rekel smo morali vsi ubogati, kakor otroci, tako tudi mama. Nikoli ni nasprotovala, če je blo pametno. Če ni blo kaj čisto v redu je že kaj oporekala, v glavnem pa se je podredila njegovi volji...kje so bili prepiri, kjer sta vsak na svoj kraj vlekla, tam je ponavadi žena morala popustiti, vsaj navzven, doma pa mu je že povedala svoje. . . Poslušati smo morali, ubogati smo morali. Nikoli nas ni pretepala, vedno je oče bil za to . . . pred očetom smo imeli pa bolj strah, rešpekt ali kak bi rekla. Na besedo smo ga ubogali, ker je bil strog, bolj si je avtoriteto ustvaril kakor mama. . . oče ni dovolil, da bi se šla učiti za šiviljo. On je takrat ne lepo, toliko na mamu vplival, da je rekla: »Pa doma ostani, ker ne morem vzdržati«. (intervju št. 2, starejše)

Izjava sogovornice predstavlja slikovit primer kako je družba, družinskim članom pripisala in nadzorovala vloge, v okviru katerih je potekalo njihovo življenje. Vsako željo, ki bi pomenila odstopanje od ustaljenih norm so odločno zavračali. V patriarhalni družini, v kateri ima najpomembnejšo vlogo oče, podrejeni pa so mu ostali člani, je tudi oče odločal o prihodnosti svojih otrok.

Mati so kar prepustili glavno komando očeti, ker jim ni blo treba preveč delati. . .skozi so imeli koga pri hiši, da je nas dece merko (op. 2) . . . ubogati smo mogli. . . pa učiti smo se tudi mogli.. . bolj strogo so nas imeli, nismo smeli nikjer okrog hoditi. . . vse papirje sem imela pripravljene, da bi šla iz Jurija v Lenart naprej v šolo. . . pa nisem smela iti. . . brat pa je lahko šel. . . pa so mu vse kupli. . . pa v Zamarkovi je stanoval. . .samo učiti se ni htel. . . jaz pa bi rada šla pa nisem smela iti. (intervju št. 10, starejše)

Zelo rada bi šla v neko kmetijsko šolo, je že bla v Svečini. . . pa so ata rekli, če bo le toliko znala kot mati, bo zadosti. (intervju št. 3, starejše)

Izobraževanje žensk in deklet ni bilo zaželeno, zato jih v šole niso pošiljali. Poslali so jih samo v kakšen tečaj, da so se priučila gospodinjstkih opravil.

Avtoritativnemu očetu se je pri vzgoji otrok pogosto pridružila tudi mati, otroci so bili podrejeni obema staršema. Od njih so zahtevali popolno poslušnost.

Op. 2: merkati – paziti.

Bli smo pod komando, ko smo mladi bli, včasih ni blo tak kak zdaj, da bi okrog hodili. . .ja takrat nismo smeli nikam iti. Niso nas pustili, edino kdaj je likanje (op. 3) blo, pa tudi ne ne vem kam. Tudi bratje niso smeli nikam iti, pa so že veči bli, pa niso smeli nikam iti. (intervju št. 4, starejše)

Bita (op. 4) sem bila koliko sem sama hotela. To so bili grozni grobijan. Neverjetno, pa samo do mene. Mama se niso mogli gor vzeti za mene, to je blo, ko so mama šli na tavr, kda pa so mama prišli zvečer domov so rekli : »Pokaži mami klobase!« Imela sem klobase. . . pa za take malenkosti. . . pa še kak sem se ga bala. . . naš oča so bli grozni. . . razlike tak ali tak, moj brat tega ne prizna. Jaz nisem smela nikam iti, če so bli kaki plesi ali sem pobegnila ali pa pač nisem šla. Brat pa je lahko šal, ni blo problema. Oča so mi rekli: »Ti boš imela polno hišo dec, pa dreka«. . . nikoli niso rekli : »Želim ti srečno življenje«. . . Nikdar ! . . . Ko sem rekla, da se boma ženila so rekli: »Če boš se žendla, domov se jokati ne hodi«, to je bla popotnica. (intervju št. 5, starejše)

Respondentke so pogosto omenile, da so njihovi starši podrejenost in poslušnost otrok vzdrževali s telesnim kaznovanjem. Starši so imeli popoln nadzor nad gibanjem otrok, zelo očitne pa so bile tudi spolne razlike pri vzgoji otrok.

Zelo so nas imeli strogo, nikam nismo smele iti. Potem pa sem imela že fanta, ki sem ga potem poročila. . . samo enkrat sem lahko šla na veselico. . .oba sma prosila starše, če lahko grema na veselico, takrat so dovolili, samo do enajstih sem mogla biti doma. Pa brat je mogo iti z nama pa celi čas gledati na mene. Jaz vam povem, da sma bla tri leta z bodočim možem tak kot brat in sestra. (intervju št. 9, starejše)

Kaj se je reklo, to se je delalo, vse smo mogli ubogati in to še imam danes, da zamerim tistemu, ki reče: »Tega pa ne bom!« Pa, da bi kaj nazaj govorili, tega se ne spomnim, Poltika je nekaj nazaj jezikalal jaz pa nikoli, ker smo biti bli (op. 4). . . (smeh). . . boljše je blo biti tiho. (intervju št. 7, starejše)

Zelo zgovorna in obenem tragična je izjava naslednje sogovornice, ki opisuje pogovor v moževi družini, kjer ji je gospodar (možev oče) dal jasno vedeti, da zanj ne obstaja. V obraz ji je povedal, da je »niše«. Zanj ni bila subjekt, temveč le delovna sila, brez vseh pravic.

Njegov oče so mi rekli: »Mati je gospodinja, jaz pa sem virt (op. 5)«. Poslušala sem jih, pa sem rekla: »Kaj pa sem jaz?«, pa sem se nasmejala. . . en čas so me gledali, nah pa so si zgučali (op.6): »Ti pa si niše!« In tisti niše, tista jaz, kdaj so gratali (op. 7) bolani, da jim je vsa kri šla v blato, sem vse počistila za njimi in na roke prala, vsaki dan dva krat sem prala tiste prte. (intervju št. 9, starejše)

V nekaterih družinah, predvsem tam, kjer so moški delali zunaj doma pa je prihajalo do določenih odstopanj od tipičnega patriarhalnega obnašanja očetov.

Op.3: likanje - ličkanje koruze.

Op.4: bita – tepena.

Ata so mi pomagali za šolo, pogovarjala sma se, pa brali so zelo radi. . . ata so nam pozimi naredili igrače iz lesa, mizice, pa tak, pa pravlice so nam brali in pripovedovali. . . še zdaj se spomnim pravlice »Sto palc«, to smo tak poslušali. (intervju št. 3, starejše)

V zimskem časi, ko so ata iz službe prišli, smo sedeli okrog peči pa peli z atejom, pa šuhe (op. 8) so nam spucali (op. 9) za v šolo. (intervju št. 7, starejše)

Oče je bil izreden, redki moški so taki, kot je bil moj oče, on se nikoli ni drl (kričal) na nas . . . hitro se je zjokal, on se je z nami otroci igral, ni primerjave z mamo. . . mi smo bli bolj srečni, ko je mama kam šla. Rekel je: »Otroci, zdaj pa se gremo špilat (op. 10)«, kazal nam je sence po zidu, lutke smo igrali, on se je z nami res ukvarjal. (intervju št. 8, starejše)

Takšna odstopanja so bila bolj izjeme kot pravilo, običajno so družine navzven ohranjale patriarhalno podobo. Javni prostor je pripadal moškim, kmečka ženska pa se je lahko uveljavila zgolj zasebno, kot gospodinja, mati in delavka, ki je opravljala pomemben delež kmečkih opravil na kmetiji.

3.2.2.3. KMEČKE ŽENSKJE JAVNO IN ZASEBNO

»Na občino je pa kar ata hodil«

Moški in ženska nista uživala enakopravnega družbenega statusa; tradicionalno opredeljevanje ženske kot matere in gospodinje pa je opravičevalo izključevanje žensk iz javnega življenja (Jogan, 2001). Po pripovedovanju sogovornic, so na kmetijah v Slovenskih goricah, kjer so se moški ukvarjali samo s kmetijstvom, opravke izven kmetije opravljali moški. Tudi pri tistih moških, ki so hodili v službo in je vodenje kmetije prevzela ženska, je pomembnejše opravke, ki so zadevali kmetijo npr. na občini, opravljal moški.

Na občino je pa kar ata hodil, v trgovini pa je, predvsem živila kupovala mama. Mama je vedno, kadar je šla od maše, drugače tako nikamor ni šla, kupila kakšno zemljo, meso pri mesarju, pa kvas in mentol cukre (op. 11). (intervju št. 1, starejše)

Opravke na občini je opravljal oče, obleko sta skupaj kupovala. Ker je oče kaso (op. 12) nosil, mama pa je zbrala. (intervju št. 2, starejše)

To so šli atek, ker so bli odbornik, pa so vse oni rihtali. (intervju št. 10, starejše)

Op. 5: virt - gospodar.

Op. 6: so si zgučali – rekli.

Op. 7: so gratali - postali.

Op. 8: šuhi - čevlji.

Op. 9: spucati – očistiti.

Op. 10: se gremo špilat – igrat.

Na kmetijah, ki so jih vodile vdove ali tam, kjer so si moški poiskali dodaten zaslužek v bližnji tovarni, ali so opravljali kakšno obrt, so tudi opravitki izven doma ostali na ženskih ramenih :

Za vse opravke je bla mama, tudi na občini, potem ko sma z bratom odrasla, pa so zelo hitro začeli pošiljati naju, to mi je zelo koristilo, da sem se znala povsod zmeniti. (intervju št. 3, starejše)

Mama, vse mama, ko pa smo bli večji je včasih napisala listek in nam dala par dinarčkov zraven, pa smo že me prinesle. Vsak teden, včasih tudi dvakrat, pa je zbrala jajca, mleko, skuto, včasih perutnino, sezonsko zelenjavo, sadje in je mama nesla na trg, kjer je to prodala, tako je pridobila neki denar za sproti, kasneje ji je pomagala starejša sestra. (intervju št. 6, starejše)

Zaradi aktivnosti, ki so jih zadrževale doma, so kmečke ženske zelo redko zapuščale dom. Običajno je njihova pot vodila le do cerkve, izjemoma do trgovine, v mesto so prišle samo tiste, ki so prodajale na tržnici; občasno so se udeležile kakšnega romanja ali izleta, pa še to le redko in ne več kot za en dan. Respondentke so zelo odločno odgovarjale, da tudi v Slovenskih goricah, v prvi polovici 20. stoletja, ženske niso zapuščale doma za dalj časa.

Glavno območje delovanja teh žensk je bila torej zasebna sfera:

Ne (odločno). Ni govora. Zato pa rečejo, da ženske podpirajo tri vogale pri hiši, čeprav jaz mislim, da kar štiri. Če je moški odšel se niti poznalo ni (smeh), ker so ženske obvladale vse same. (intervju št. 6, starejše)

Nikoli, to pa ni blo, da bi kam hodili. Edino, če so bli zelo bolni (op. 13), da bi mogli iti v bolnico, te bi lahko prišli od doma, samo do cerkve, pa na kaki obisk včasih, pa še to bolj redko. (intervju št. 4, starejše)

Ne razen, če so kuhat šli na kako poroko, pa še te so morali vse opraviti doma, živino, jesti nareti, pa zvečer pa vse. (intervju št. 5, starejše)

Respondentke so tudi poudarile, da v tistem času kmečke ženske niso bile organizirane v društvih kmečkih žena, pa tudi med seboj se niso družile, razen pri kmečkih opravilih.

Ko sem bla jaz mlado dekle, so začeli neko dramsko društvo, ampak komu pa se je dalo po celem dnevu iti zvečer na vaje, pa tudi za oblečt nismo imeli nič primernega. Blo nas je sram, pa smo raje ostale doma. (intervju št. 6, starejše)

Društev pa ni bilo, družili smo se, ko smo lušli bučno seme pozimi, pa perje smo cajzali, likali (op. 3) smo v jesen. (intervju št. 2, starejše)

Kot so povedale respondentke, so se med seboj obiskovali samo sorodniki. S sosedi, viničarji in kajžarji pa so se družili ob delu, predvsem ob delovnih konicah (košnji, žetvi, jesenskih opravilih in spravilu pridelkov). Tudi zimske večere so si krajšali ob skupinskih delih kot so bila luščenje fižola, cajzanju (op. 14) perja, ipd.

Op. 11: cukri - bomboni.

Op. 12: kasa - blagajna, denar.

3.2.2.4. KMEČKE ŽENSKÉ IN VPLIV KATOLIŠKE CERKVE

»Bila sem tak versko vzgojena, da sem znala vse potrpeti«

Na družbeno omejevanje žensk je v začetku 20. stoletja imela vpliv katoliška cerkev (Jogan, 2004). Kljub vplivu, ki jo je cerkev v kmečkem okolju, tudi v Slovenskih goricah, v tistem času imela, njenim naukom niso vsi mladi povsem in slepo sledili.

Imeli smo za mlade dekline Marijino družbo v cerkvi, me smo ble zadnje, potem pa več tega ni blo. Še zdaj se spomnim, da so nam Klemen (duhovnik) tak lepo obrazlagali, da smo brez vprašanj dosti posrkali. Spomnim se, da so nam rekli enkrat: » Ja rukzok (op.15) se vrže v kot, fanta pod roke, pa gremo. Najprej je smeh, potem pa jokajo!« tako so lepo vedli povedati, dosti nasvetov za življenje smo dobile. Tisti, ki smo imeli red iz šole smo to posrkali, več je blo tistih, ki so rekli: »To ni res!« pa posmihali (op. 17) so se. . . ja, so nas ta pridne preglasili! (intervju št. 7, starejše)

Tudi Trstenjak (1987) ugotavlja, da je bila vera kmečkega človeka vedno nekoliko bolj razumska in skupinska. Vsi so se bolj ali manj držali pravil pri verskih obredih in molitvi, tudi doma so skupinsko molili, kar nekaj pa jih je, ki poudarjajo, da niso 'pretiravali' z vero.

Pred jedjo in po jedi smo vedno molili, pa k maši smo šli vsako nedeljo, med tednom nismo glih tak letali (op. 18). K večernicam smo tudi bolj malo hodili, ker ni bilo časa, vedno smo morali na pašo iti ali pa smo si kaj našli. (intervju št. 2, starejše)

Respondentke se spominjajo verskih obredov predvsem v povezavi z verskimi prazniki. Največjih cerkvenih praznikov ni bilo brez verskih obredov, ki se jih je obvezno morala udeležiti vsa družina. Ob praznikih pa so več časa namenjali tudi molitvi na domu.

Vera je bla, takrat drugega nismo imeli. Vsi prazniki so bili povezani z verskimi obredi, blo je zlo svečano, moliti je blo treba, no rožnega venca nismo vsak večer molili, tak tri do štiri krat na leto. Pa nej lagati, nej kleti, nej krasti, pa delati pridno. . . (smeh). . . molili smo, nismo pa ravno pretiravali. (intervju št. 3, starejše)

Za praznike smo šli k maši, pretiravali pa nismo, ni blo tak strogo, ni blo tistega hudega režima, da bi vsako nedeljo mogli iti k maši. Tudi rožnega venca nismo doma molili, molili pa smo ob praznikih. (intervju št. 8, starejše)

Dekleta so od najbolj zgodnjega otroštva vzgajali tako, da so jih naučili predvsem delati in potrpežljivo prenašati vse tegobe, ki jih je prinašalo življenje. Ob najtežjih preizkušnjah so tolažbo iskale predvsem v veri.

Op. 13: boleni - bolani.

Op.14: cajzanje perja - čiščenje, smukanje perja.

Op.15: rukzok - nahrbtnik, šolska torba.

Op. 17: posmihali - posmehovali.

Op. 18: letati – tekati.

Bila sem tak versko vzgojena, da sem znala vse potrpeti. Vse sem znala potrpeti, mene je vera držala pokonci. Otroke sem učila moliti, z njimi sem zvečer molila rožni venec, pri nas doma smo vsaki večer pozimi molili rožni venec, samo atek so ob tem sedeli, ostali pa smo vsi klečali in molili. Versko sem pač bila vzgojena. . . .njegova babica pa so poleg knjige brali, ko smo mi molili (smeh). . . .mislila sem si, kaka razlika, pa nič nisem rekla, oni so imeli svojo dušo, jaz pa tudi svojo. Strašno sem hvaležna svojim staršem, da so me tak vzgojili. (intervju št. 9, starejše)

Iz zgornjega opisa je razvidno, da je respondentki verska vzgoja pomagala pri tem, da je znala potrpeti. Katoliška cerkev je vplivala na to, da so ženskam poskušali privzgojiti lastnosti, s katerimi naj bi osrečevale moža (potrpežljivost, pridnost, delavnost, mirnost) (Zbašnik, 1990). Koliko je bila cerkev pri tem uspešna pa je bilo odvisno od dovtetnosti posamezne družine.

3.2.2.5. ODLOČANJE NA KMETIJI

»Zmatran je, naj le gre brat, ona pa je vzela koso in šla kositi«

Po odgovorih respondentk in tudi iz nekaterih zapisov (Trstenjak, 1968) ugotavljamo, da so se ženske znale postaviti zase, vsaj v družinskem okolju. Po mnenju Barbičeve (2005) je eden od najpomembnejših temeljev za doseg enakopravnosti kmetič soodločanje ali odločanje o delu, ki ga opravijo v okviru gospodinjstva in kmetije, če kmetijo vodijo. Enakopravnosti večina kmetič tudi danes ne dosega, saj o pomembnih gospodarskih zadevah na kmetijah v glavnem odločajo moški. Sogovornice so skorajda brez izjeme povedale, da so v kmečkih družinah v katerih so živele kot mlada dekleta, o pomembnih zadevah v glavnem odločale njihove matere. Ponekod so to tudi odločno pokazale, v nekaterih družinah pa so se vsaj navzven trudili, da bi ohranjali družbeno želene vzorce patriarhalnih razmerij.

Navzven pa sta delovala patriarhalno, tudi okolje je bilo tako, da navzven ni bilo zaželeno, da bi ženske preveč očitno nosile hlače pri hiši. Čeprav pa se ne spomnim, tudi pri sosedih, da bi bila katera preveč zatirana, da bi morala biti vedno tiho. Če so bile jezne na svoje može, so bile kar glasne. (intervju št. 1, starejše)

Omenjeno odstopanje je pojasnil Trstenjak (1968). Menil je, da so ženske prevzemale vodenje kmetij predvsem zaradi odsotnosti moških, ki so se ukvarjali z vozarstvom; ko niso vozili, pa so doma izdelovali razna orodja, skrbeli za poslopja, gradili in opravljali kupčije. Ženske so zaradi odsotnosti moških opravljale tudi vsa kmečka dela in se vse bolj uveljavljale tudi na domovih (Trstenjak, 1968: 83). Težko delo in odločanje pri številnih, za kmetijo pomembnih zadevah je ženskam dajalo samozavest in vsaj v domačem okolju zmanjševalo nadvlado moških.

Več besede v družini pa je vsekakor imela mama. . . očeta ni blo doma, doma pa je bla mama. . . .ata je prinašal denar, mama pa je gospodarla na kmetiji, za otroke je skrbela. . . .mama je imela več besede. . . .v Slovenskih goricah so ble ženske gospodar, tudi če moški niso bili v službi. To so tudi

pokazale, ni blo videti, da imajo moški kaj proti. . . ja ona je gospodarla, pa svoje delala. . . vsi smo jo ubogali. . . ona je skrbela za vse. (intervju št. 7, starejše)

Kot kažejo izjave sogovornic, ženske nikakor niso bile tihe in ponižne pomočnice moških na kmetiji. V družini (tudi na kmetijah, kjer so moški delali izven kmetije) so si izborile moč, s katero so premagovale krizne čase med svetovnima vojnama, v katerih so se znašle njihove družine in kmetije.

Ata so delat hodili, vso besedo so bolj mama imeli pri hiši. . . . za kmetijo so morali skrbeti mama. Ata nikoli niso nič nasprotovali. Ko so bli ata doma sta se dogovarjala. (intervju št. 4, starejše)

Na kmetiji je imela ona glavno besedo. . . .ona je skrbela za vse. . . poskrbela je, da je bila kmetija obdelana. . . mama je imela glavno besedo pri hiši in je to tudi pokazala. . . očim ni bil lastnik na kmetiji in tudi besede ni imel nobene. (intervju št. 6, starejše)

V začetku 20. stoletja, zaradi izgradnje železnice, vozarjev ni bilo več, moški z majhnih slovenjegoriških kmetij pa so delo, ki je prinašalo zaslužek in dodatno izboljšanje družinske ekonomije, iskali v obrti ali bližnjih tovarnah.

Očeta ni blo doma. . . doma pa je bla mama. . . ata je prinašal denar, mama pa je gospodarla na kmetiji, za otroke je skrbela. . . (intervju št. 7, starejše)

Kljub navideznemu napredku, ki jim je omogočal odločanje na kmetiji, so ženske igrale manj cenjeno vlogo. Da bi se moški počutili možato, morajo ženske igrati svojo tradicionalno vlogo (Murphy, 2004: 60). Med občutkom možatosti in vlogo hranilca družine pa je zelo tesna povezava.

Mama je spoštovala očeta zato, ker je bil cenjen zidar . . . ponosna je bila tudi, ker je veliko bral. Imeli smo Kmečki glas in ko je prišel domov je vedno rekla : »Zmatran je, naj le gre brat (op. 19)«. . . ona pa je vzela koso in šla kosit . . (smeh). . . On je bil pač zidar, ki je prinesel domov denar, ki je bil tam kot moški, ampak nikoli nisem imela občutka, da on kaj komentira ali odloča . . . ni odločal, vse kar se je tikalo kmetije in gospodinjstva je mama odločala. Včasih pa sta se sporekla. . . včasih je le njej bilo tudi preveč, da je šel cajtnge (op.20) brat pa je rekla, da bi lahko kaj na kmetiji pomagal. . . . ne vem, ali se mu ni dalo ali ga ni veselilo. Včasih je bila razumevajoča, včasih pa si je želela tudi, da bi ji pomagal pri deli, po moje je v sebi to pričakovala. (intervju št. 1, starejše)

Moški, ki je poiskal zaslužek izven kmetije in opravljal bolj cenjeno ter bolj plačano delo, je obdržal vlogo glavnega hranilca družine; njegova vloga je javno in zasebno postala pomembnejša, zato tudi njegova družbena moč ni bila ogrožena.

Op. 19: brati - citati.

Op. 20: cajtnge – časopis.

3.2.2.6. SPOLNA DELITEV DELA

»To pa naš oča nikoli niso delali«

Kljub temu, da so si kmečke ženske iz Slovenskih goric znotraj družine znale izboriti odločilno besedo, so dolga stoletja opravljale dela, ki so jih pripisovali kot primerna ženskam. Ob tem pa so poprijele tudi za vsa moška in težaška dela, od košnje do oranja, predvsem na kmetijah, kjer so moški delali izven kmetije. Nekatera kmetijska dela sta žena in mož opravljala skupaj, ob t.i. ženskih delih so bile ženske odgovorne še za gospodinjska in skrbstvena opravila. Na tedanjih kmetijskih gospodarstvih so ženska opravila bila stalna, vsakodnevna, veljala so za umazana in manjvredna, ki so zahtevala ročne spretnosti, natančnost, dolgotrajno upognjenost, ipd. Pri kmečkih opravilih so ženske uporabljale tehnološko zastarela in preprosta orodja (motike, srpe, grablje).

Kolko sem jaz okapala pa trpela. . . v zemljo sem glavo potisnila, če je blo vroče, mislila sem, da me bo kap zadela. (intervju št. 9, starejše)

O izraziti spolni delitvi dela so poročale tudi respondentke.

Kosili so že moški, žanjice pa so bile ženske. Kar se okapanja (op. 21) tiče, so to v glavnem delale ženske, če pa je moški bil dobrovoljen, pa priden, pa je včasih tudi šel pomagat, ampak to niso vsi delali, bolj redki so bili. Sadje obirali in prešali so moški, orali, seno vozili. (intervju št. 2, starejše)

Čeprav so ženske opravile tudi velik del kmečkih opravil, ki naj bi bila t.i. moška dela, moški t.i. ženskih del niso opravljali.

Orale pa smo tudi ženske, te sem še jaz mogla, ko je bil brat pri vojakih. Vole smo imeli, z voli je šlo malo lažje, krave niso ble tak močne kot voli in s kravami se je slabo oralo, voli so bli močni v glavnem so bli vodljivi, da smo jih tudi ženske lahko obvladale. Tudi vozile z vozovi smo ženske, blo je zelo naporno, tudi okapale smo ženske, moj oče niso nikoli okapali, tudi za košnjo niso bili. Moj oče niso imeli preveč veselja za delo na kmetiji, mama so orali, seno spravljali, najtežja dela so vsa delale ženske. (intervju št. 3, starejše)

Vse smo mogli delati. En teden je bla ena pr kravah, ena pa pr svinjah, mama pa so zmetli (op.22), pa kuhali. V štali smo se vsaki teden menjavali. Ata ko niso več delat hodili, so tišlarsko delali doma, pa pasli so najrajši krave. . . tisto so najrajši delali. . . (smeh). (intervju št. 4, starejše)

Okapale pa smo samo ženske, to pa naš oča nikoli niso delali (smeh). Živino so tudi imeli mama. . . dojili, k biki spravljali, to so vse mama. . . ata so šli mogoče včasih štalo spucali (op. 23), v glavnem pa so pogledali kak svinje rastejo. (intervju št. 5, starejše)

Na manjših kmetijah na katerih so ostale vdove in niso imele denarja, da bi najele hlapca, so vsa dela, tudi moška, morale opraviti ženske same.

Pri nas smo bile v glavnem ženske pri hiši, zato smo morale poprijeti tudi za težja dela, tudi orati je bilo potrebno, tudi živino so opravljale ženske. (intervju št. 6, starejše)

Op.21: okapanje, okapati – okopavanje, okopavati.

Če se je pokazala potreba so dekleta morala poprijeti tudi za tako zahtevna dela, kot je bilo delo v kovačnici. Ker ni bilo moških naslednikov, ki bi pomagali očetu je za delo poprijela hčerka.

Jaz sem bla doma pa sem jim mogla dostikrat v kovačnici pomagati. Bla sem zelo močna, to me je zelo utrdilo, da sem bla sposobna za delo, znala sem kovat kot pravi pomočnik. Kovala sem, pa gor smo devali tisto železo na kole (op. 24) od vozov. (intervju št. 9, starejše)

Pri večini kmečkih opravil so od najzgodnejšega otroštva morali sodelovati tudi otroci. Otroci so predstavljali pomemben del delovne sile, ki so jo takoj, ko so lahko, začeli izkoriščati.

Mama so v toti breg travo nosili na glavi v korpi (op. 25), jaz pa sem jih mogla tišati (op. 26) od zadi, da niso nazaj pali, skozi so bli na totem bregi. Krave smo že ob dveh, treh včasih pelali na pašo, da ni blo obadov. Na njivi smo vse zjutraj delali, ko ni blo vroče, ko so peš kosili sem že kot otrok mogla trositi travo, za kosci, vse je blo samo od sebe razumljivo, da smo že od malega delali vse. (intervju št. 5, starejše)

Pa tudi dece smo že orale po tistem strnišovji (op. 27), pa bosil!? Čevlov nismo smeli nositi na njivo, samo v šolo pa v cerkvo. Nobeno delo ni blo ravno, sploh za mene, ki sem bla bolj bolehná. . . na srečo je bla taka navada, da so ob poldne malo prekinli. (intervju št. 7, starejše)

Ko sem hodla v prvi razred sta se enkrat mama in oče hudo skregala, ker je mama vedno komandirala, če je šel v štaló (op. 28) kaj opravljat, da ni v redu opravil in sta tako daleč prišla, da je rekel, da on v štaló ne gre in od tistega časa v štali ni več opravljat. Potem sem jaz začela odraščati in sem bila jaz tisti naslednik v goveji štali. (intervju št. 8, starejše)

3.2.2.7. EKONOMSKA ODVISNOST KMEČKIH ŽENSK

»Ata pa niso hteli dati dnara za melo«

Ob tem, da so na kmetiji opravile veliko težkega kmetijskega dela ter vse gospodinjsko in skrbstveno delo, pa je bila večina kmečkih žensk v tistem obdobju popolnoma ekonomsko odvisnih od svojih partnerjev (razen na kmetijah, ki so jih vodile vdove). Kmečke ženske običajno niso imele svojega denarja, razen t.i. ženski denar, ki so ga prislužile s prodajo jajc, skute, perutnine. Običajno so ta denar porabile za gospodinjstvo. Kako grenka je bila ekonomska odvisnost kmečke ženske priča naslednja izpoved respondentke.

Op. 22: zmesti - pometati.

Op. 23: štaló spucati - hlev počistiti.

Op. 24: na kole - na kolesa.

Op. 25: korp - košara.

Op. 26: tišati - potiskati.

Op. 27: strnišovje - ostanki koruznih stebel v zemlji.

Enkrat se spomnim fašenka (op. 29). Mama so prodajali mleko, pa dojvo (op. 30), s tistim bi si lahko kupli melo (op. 31) za krape (op. 32), samo nekak ravno niso imeli dnara za moko. Ata pa niso hteli dati dnara za melo in za fašenk niso mogli delati krapov. Vem, da so se tak jokali tistikrat. Svoja dnara mati niso mogli imeti. (intervju št. 5, starejše)

Če vsega ženskega denarja kmetice niso porabile za gospodinjstvo, so kakšno malenkost prispevale tudi za šolske potrebščine otrok, ki so se moškimi pogosto zdele nepotreben strošek.

Če je kak otrok v šoli nujno rabil, kakšen zvezek ali za kakšno zbirko smo vedno mamo prosili. Oče ni rad dal za take stvari. Ali ko je bilo žeganje smo vedno dedeka prosili: »Dedek dajte nam dinar za Liliko.« (op. 33). Tu oče ni rad dal. (intervju št. 2, starejše)

Tudi mlada dekleta, ki so predstavljala pomembno delovno silo na kmetiji, za to delo niso dobila nikakršnega plačila. Do poroke so običajno bila popolnoma finančno odvisna od staršev.

Ko sem začela v šolo hoditi je grozno težko blo. Če bi mogla iti na kak izlet, to sem mogla prej dva, tri krat klečati na kolenih, prej ko sem vse tiste dinarje dobila, da sem lahko kam šla. (intervju št. 5, starejše)

Na manjših kmetijah so si nekaj lastnega denarja dekleta prislužila z delom, ki so ga opravljale pri večjih kmetih (t.i.tavrh). Da so lahko delale zunaj doma, so morale prej vse, kar so od njih zahtevali, postoriti doma.

Ko smo že ble večje smo šle na tavrh, da smo si neke zaslužle, na kolko krajev smo hodile. . . saj doma nismo dobile nobenega dnara. Bi ti dali za igro? Ali za kake obleke? Nobeden ti ne bi dal. Vstanle smo že ob dveh, da smo že do sedmih vse doma okopale, pa vse naredle. To je blo bolj zanimivo kot doma, doma si celi dan delal, pa nič nisi zaslužil zvečer. (intervju št. 4, starejše)

Tudi, če je ženska na kmetiji upravljala z denarjem (npr., ko je postala vdova) je morala svoje potrebe podrediti potrebam ostalih družinskih članov.

To je imela vse mama čez, očim ni imel nič z dnarjem. Za sebe je porabila zelo malo, samo tisto kar je najbolj nujno potrebovala. Vedno je rajši dala drugim, kot pa, da bi porabla za sebe. (intervju št. 6, starejše)

Nekoliko lažja finančna situacija je bila na kmetijah, na katerih je moški poiskal delo izven kmetije. Te kmetije niso bile finančno odvisne samo od dohodka iz kmetijstva, ki je sezonsko vezan na prodajo pridelkov (npr. jesen, poletje) ali obdobja, ko so prodajali vzrejene živali. Če je kmetija imela samo dohodek iz kmetijstva so morali zelo paziti, da so ga razporedili tako, da so z njim shajali do

Op. 28: štala - hlev.

Op. 29: fašenk - pust.

Op. 30: dojva - skuta in kislá smetana.

Op. 31: mela - moka.

Op. 32: krapí - krofi.

Op. 33: Lilika - punčka iz lecta, ki so jih prodajali na stojnicah ob vaških, predvsem pa cerkvenih praznikih.

naslednjega priliva denarja (včasih tudi šele čez nekaj mesecev). Mesečni ali celo tedenski dohodek, ki ga je k hiši prinesel moški je bil zato zelo cenjen.

Vsaki teden so prinesli dnar, mi brez dnara nismo bli. Dnar sta imela skupni, če je kaj potrebovala je kupla (mati). Pri nas na naših njivah smo imeli zelo lep krompir. Celi voz so nabasali, prodali pa za družino, kaj je kdo nupal, to so kupili iz tistega dnarja, to je mati imela prek. (intervju št. 7, starejše)

Tudi, če so imeli denar skupen, se je najpogosteje žena prilagajala potrebam kmetije in družine ter za sebe porabila minimalna sredstva, kolikor se je le dalo.

To sta imela skupno, ko se je živina prodala, pa jabolke so se še v redi odavale. S tistim dnarom je blo potrebno naslednje leto priti skozi. Tega pa ne vem, verjetno sta skupno imela, če so kaj rabili so tam vzeli. (intervju št. 10, starejše)

Večina kmečkih žensk tudi ni bila ne pokojninsko, ne zdravstveno zavarovanih, za zdravljenje so v glavnem uporabljali domače metode in zdravila.

V glavnem je te reči reševala mama. Če nas je trebuh bolet je šla v sadovnjak in odrezala lapuh, oprala, na trebušček dala in toplo krpo gor pa nam je pomagalo. Pozimi pa je rekla, ko je zapadel sveži sneg, zdaj pa vsi čevlje dol in cepetajte po snegu. Potem pa smo morali not priti in notri najprej četrto ure cepetati po suhem podu. Rekla je, zdaj pa ne bo nobenih ozeblin dobil in res je blo tako. Če pa smo bli pozimi prehlajeni je skuhal velik lonec lipovce, notri pa suhe slive, suhe hruške in krljce, jabolčne. Oče je rekel, da noben ne bo mrzle vode pil, kateri je žejn naj pije to pijačo. Sploh nisem vedela, da je kašelj lahko bolezen, meni se je to noro zdelo, saj kašelj ne more biti bolezen. Saj piješ to pijačo pa mine. Odrasli pa so malo šnopsa (op. 34) noter vlili, pa je še prej minilo, malo so se spotili, preoblekli, pa je blo. Joj kako je blo vse skromno. (intervju št. 2, starejše)

Če so morali poiskati pomoč zdravnika je bila to tako visoka finančna obremenitev za kmetijsko gospodarstvo, da je pogosto privedla do njenega propada. Običajno tako visokih vsot denarja niso imeli, zato so morali najeti posojilo. Zaradi visokih in oduševskih obrestih so redki lahko posojilo vrnili.

Ko sem se jaz rodila je bil težek porod, prišel je samo enkrat (zdravnik) pa je stalo tolko kot ena krava. Rekel je, da če bodo plačali takoj je 1000, če pa drugi dan pa 1100, tolko dnarja tak niso imeli, posodil jim je trgovec pa tovarnar s trga, ki so mu vrnili s svojim delom, pa nič ni zahteval obresti. (intervju št. 3, starejše)

3.2.2.8. VODENJE GOSPODINJSTVA

»Joj, da se samo ne spomnim pranja«

Skozi zgodovino je kultura družbe vplivala na ustvarjanje vzorcev moškega in ženskega delovanja. Pri pojasnjevanju vloge posameznikov je bila ženska vloga vedno nasprotna moški; moške vloge pa

Op. 34: šnops – žganje.

so bile vedno predstavljene kot pomembnejše v primerjavi z ženskimi. Tako so npr. hranilci družine vedno uživali višji družbeni status kot gospodinje, ki naj bi gospodinjstvo sprejemale kot svoj 'primarni poklic', ki ga narekuje 'ženska narava', zato naj bi vlogo gospodinj opravljale s temu 'primerno' žensko ljubeznijo, ki so jo prav tako pripisovali ženskam (Jogan, 2001). S sprejemanjem nižjega statusa in delovanjem v okviru družine so tudi kmečke ženske iz Slovenskih goric izpolnjevale nujen pogoj za ohranjanje neenakomerne razporeditve družbene moči v družbi. Ob številnih odpovedovanjih zaradi dela na kmetiji, so skrbele še za urejen dom v katerem so vzgajale otroke, skrbele zanje in za starejše ter opravljale vsa gospodinjstva dela.

Tu moški niso sodelovali. Najhuje je bilo pranje, predvsem pozimi, ko so pri zelo nizkih temperaturah prale v potoku. Običajno so gospodinjstva dela opravljale pozno zvečer, ko so prišle z njive ali hlevov, ko so otroke spravile spat, je bilo potrebno še pomiti in pospraviti. (intervju št. 1, starejše)

(smeh). . . To pa je blo žensko delo, gospodinjstvo, to pa se moški niso mešali poleg. (smeh) Vsa dela so opravljale ženske, nobenih strojev ni blo, vse smo peš plavili (op. 35) v mlaki, led smo si lamali (op. 36) na mlaki. Moških gospodinjstvo ni zanimalo. . . saj niti doma niso bli. (intervju št. 4, starejše)

Skoraj vse respondentke so poudarile, da je bilo eno izmed najtežjih gospodinjstev del, ki so ga kmečke ženske v prvi polovici 20. stoletja opravljale, ročno pranje. To delo je bilo fizično zelo naporno. Kot so povedale je bilo zaradi nizkih temperatur vode pranje izredno neprijetno, predvsem pa zdravju škodljivo. Marsikatera izmed teh žensk ima še danes posledice v obliki kroničnih revmatičnih obolenj.

Jo, da se samo ne spomnim pranja. Zvečer smo na umazano obleko nalili krop in ribale (op. 37) po ribežu, potem pa v škaf, pa k izviri, kjer smo splakovale, potem pa nazaj, pa je blo potrebno obesiti. Pa likanje, bili so težki, železni likalniki na oglje. Kako se je kadilo iz njih, ampak smo nekak zlikale z njimi. (intervju št. 6, starejše)

Prale smo po dvajset srajc. Vse smo vun kuhale. Z lužnim kamnom smo prale, spirale pa smo v mlaki, potem pa so naredli studenec, da nismo več tako daleč nosle. Ko pa sem bla pr njegovih sem imela četrto ure do mlake. Še zdaj si dostokrat mislim, kak sem sploh vse to zdržala, ampak močna sem bla, močen človek lahko take stvari vzdrži. (intervju št. 9, starejše)

Trstenjak je opisoval (1968: 100), da je bila v Slovenskih goricah stara navada in glavna skrb kmečkih staršev, da so hčerke izučili za dobre kuharice in gospodinje. V ta namen so jih pošiljali v tečaje in šole, pa tudi za služkinje v mesto.

Midve s Poltiko sma hitro že prale, pa pod ribale (op. 38). Ata so rekli : »Lepo zriblite !« Mama pa

Op. 35: plaviti - splakovati.

Op. 36: lamati - lomiti.

Op. 37: ribati perilo - drgniti perilo.

Op. 38: ribati pod - čistiti tla s sirkovo krtačo.

so nam pokazali, kak moramo to narediti. . . Nah (op. 39) pa so me v Graz poslali. Moj oče so vedno rekli: »Doma se ne bote veliko naučili«, drugje smo mogli srkati znanje in izkušnje. Gospodinj sem pomagala, gospa je bla zelo zadovoljna z mano. (intervju št. 7, starejše)

Imela sem srečo, da so Nemci imeli v Trojici v samostanu kmetijsko šolo. Tik pred vojno so me za tri mesece morali dati v šolo, če ne bi pustili, bi starši morali plačati kazen. Učili so nas gospodinjskih opravil, vse je blo strogo, skoraj tako kot v vojski, postelje smo mogli postiljati na centimeter natančno, učili so nas ročnih del. Zelo je blo koristno, čistoče in reda so nas naučili. (intervju št. 3, starejše)

V Slovenskih goricah so bili še posebej ponosni na gostoljubnost in na kulinarična znanja svojih gospodinj. Z domačimi dobrotami so vedno postregli tudi gostom in velika zamera je bila, če je gost ponujeno odklonil (Trstenjak, 1968: 99).

3.2.2.9. SKRIB ZA OTROKE IN OSTARELE ČLANE DRUŽINE

»Hkrati je imela otroke, pa stare, pa še delo na kmetiji«

Kmečke ženske iz Slovenskih goric so vsakdanje življenje živele v tesnih interakcijah in odnosih s člani družinskega in sorodstvenega omrežja. Izkušnje za dodeljeno vlogo so pridobivale z vzgojo, ki je prenašala predvsem tradicionalne vplive in navade. Delovale so po sistemu pravil, načel in navad, ki so jim, narekovale tudi skrb in vzgojo otrok ter skrb za starejše. Ta dela so si delile z drugimi sorodnicami.

To so ble pa kar ženske večinoma. Hkrati je imela otroke, pa stare, pa še delo na kmetiji. Ženska je imela vedno večji del na svojih ramenih, vedno, vedno. Moški so kakorkoli, tudi če so delali na kmetiji so vedno našli pač nekaj kar jim je odgovarjalo, je pač nekaj popravljaj, neke plotove je podiral, oral je, kosil. Pa še kositi in orati so morale ženske, če pa so v službo šli je pa tak vse ostalo na ženski. Morale so biti delavne, to je bila najbolj cenjena vrlina vsake ženske, da je delavna, to so vedno govorili. Če je katera rada kaj prebrala ali se preveč uredila je že tvegala, da bodo vsi govorili, da je namerjača (op. 40). (intervju št. 1, starejše)

Kdo bo drugi skrbel za starejše, kot pa njihove hčerke (smeh)Dedek je bil kar dolgo bolan, veliko dela je imela s tem. Babica pa ni bila veliko bolna ampak je kratko malo zaspala. (intervju št. 6, starejše)

Babica pa je dosti pomagala. Mama tudi koliko si je lahko časa vzela, če babica ni mogla je pač mama to naredila. Umila in čistila, perilo prala, to je že mama delala, glave nam je prala babica. V sobo je prinesla na pručko lavor (op. 41), pa vodo v enem vrču, vedno nam je babica glave prala. (intervju št. 2, starejše)

Op. 39: nah – potem.

Op. 40: namerjača – lenoba, lena.

Respondentke so povedale, da se starši, v času njihovega otroštva, niso veliko ukvarjali z njimi. Tudi za pogovor je ostalo bolj malo časa, pa še to ob kakšnem delu. Otroci so se morali znajti sami.

Če smo bili v bližini, da je mama poleg delala se je dosti pogovarjala z nami. Vedno je nasvete dajala, zvečer nam je pa tudi babica kakšne pravljice povedala. Dedeka pa se spomnim, on se ni nikoli z otroci ukvarjal, pač moški, pa starejši. (intervju št. 2, starejše)

Igrali smo se zunaj sami. V bližini je bil gozd, nabirali smo zvončke. Pretepali nas niso, razen, če si je kdo kaj zaslužil, pa ne ravno. Viničarke, ki niso imele kje otrok pustit, ko so prišle na tavrh (op. 42), so jih prignale s seboj, pa smo se z njimi igrali. Pupice smo meli iz koruznih storžov, ko so meli še laske. (intervju št. 3, starejše)

Jaz se nikoli ne spomnim, da bi se mi vsedli za mizo, da bi se z očetom pogovarjali. . .ne bi se tak hitro ožendla. . . samo gledala sem, da bi prišla nekam proč. (intervju št. 5, starejše)

Kljub temu, da so Slovenske gorice za kmetovanje izredno primerne in rodovitne, se respondentke spominjajo tudi kriznih obdobij (pred vojnami), ko so na kmetijah skoraj vse pridelke morali prodati, da so lahko preživeli. Zato so kmečke družine zelo varčevale tudi pri lastnem prehranjevanju. Še posebej otroci so takšno varčevanje težko prenašali.

Revni smo bli kot cerkvene miši, ker se je pripravljala vojna, pa se nič ni dobilo. Ampak ona (op. mati) je gledala, da je vsak dobil eno šalco (op. 43) mleka in en kos kruha. Včasih smo ble zelo lačne, v vrt smo ji hodile krast česen in čebulo. To smo narezale, posolile in s kruhom pojedle. Ko je opazla, je skoraj pol čebule na vrtu manjkalo. . .zelo je bla jezna, rekla je : »Kaj bomo pa pozimi imeli?« Tak smo bli zdravi in smo šli naprej. To danes mladim ne moreš niti govoriti, ker ne verjamejo, ampak res je blo tako. (intervju št. 6, starejše)

Družina, v kateri so se otroci rodili je zelo hitro in jasno načrtovala njihovo življenjsko pot. Lahko bi rekli, da je otroštvo zaznamoval predvsem odnos do dela in zgodnje uvajanje otrok v delovne obveznosti. Zelo zgodaj so jih začeli učiti in jim posredovati potrebna znanja tako, da so pomagali odraslim pri delu. Ukvarjanje z otroci je bilo namenjeno predvsem čimprejšnji usposobljenosti za delo, ki je povečala družinsko proizvodnjo.

Op. 41: lavor – umivalnik.

Op. 42: tavrh - delo, ki so ga viničarji ali manjši kmetje opravljali pri večjem kmetu; tako so poplačali dobrine ali delo (npr. oranje, stiskanje grozdja); če kmetu niso nič dolgovali so za opravljeno delo lahko dobili tudi denar.

Op. 43: šalca – skodelica.

Oče je vedno govoril: »Jaz nimam otrok zato, da bi v šoli sedeli, jaz jih imam zato, da bodo doma delali. Jaz ne bom sam delal, zato imam otroke.« (intervju št. 2, starejše)

Je pa trebalo delati, od malega že. Najprej smo začeli pasti živino, potem smo morali pa že vse drugo pomagati, na njivi, zjutraj smo šli okapat (op. 21), prej kot v šolo, po šoli pa spet samo delo. Delati smo od malega mogli zelo veliko. (intervju št. 3, starejše)

Ko smo želi smo že dece delale snope. Krave smo ob dveh, treh včasih pelali na pašo, da ni blo obadov. Ko so peš kosili sem že kot otrok mogla trosti travo, za kosci. (intervju št. 5, starejše)

Čeprav so starši imeli radi svoje otroke, jim čustev običajno niso kazali. Družina je zanje, ob ekonomski skupnosti, predstavljala predvsem moralno in socialno skupnost, manj pa čustveno. Zgodnje navajanje otrok na delo pa je povzročilo tudi njihovo zgodnje vstopanje v svet odraslih.

3.2.2.10. SPOLNO DOZOREVANJE

»Jezus Kristus, meni neka kri teče!«

Tudi mladostniki na kmetiji pa so bili usmerjeni predvsem v svoje delovne obveznosti. Od otroštva naprej so jih učili, da je telo instrument s katerim delajo, ob tem pa so zavračali vse telesne občutke, predvsem spolnost. V avtoritativnih družinah mladostnikov o spolnosti niso poučevali. Zato so se dekleta s svojo spolno zrelostjo, ki jo je napovedovala prva menstruacija, običajno soočile popolnoma nepoučene in zelo prestrašene ob nepričakovani krvavitvi, za katero niso imele razlag.

Za puberteto sploh nismo vedeli, o tem se nismo pogovarjali. Ko je »prišlo«(op. 44) nam je šele mama obrazložila in tudi poskrbela za krpe, takrat ni bilo nič. Zelo smo se prestrašili, ker nismo vedeli. . . to me je dostikrat mučilo potem. (intervju št. 2, starejše)

Večina respondentk omenja, da o menstruaciji pred prvo krvavitvijo sploh niso slišale, kar je pri njih povzročilo velik šok ob prvi krvavitvi, ki so jo doživljale kot enega izmed najbolj neprijetnih življenjskih izkušenj. Ob obujanju spominov, imajo še danes neprijetne občutke.

Nikdar nisem čula, da bi mama imeli kako perilo (op. 45). . . kdaj pa smo to doživele same!? Enkrat sma šle tu čez gozd pa je Poltika rekla: »Jezus Kristus, meni neka kri teče ?! Jaz pa sem ji rekla: »Skup drži!«. . . nič nisma vedle kaj je to. Imele smo črne hlače iz glota (op. 46), pa navadne cote (op. 47). Mama nikoli nič niso rekli o tem, samo delati nam ni trebalo, ko so vedli, da imamo perilo. Tudi v meščanski šoli niso nič povedli. (intervju št. 7, starejše)

Niše mi ni nič povedal o perili, kak se vstrašiš, kaj pa se zaj godi, slabo ti je, pa še krvaviš, pa ne veš zakaj. To je bla velka napaka, da o tem niso nikoli nič povedali, ko pa smo mami povedli so rekli: »Saj to je samo par dni pa ti bo minlo!« Pa nihče sploh ni povedo, kaj to

Op. 44: misli menstruacijo.

Op. 45: perilo - menstruacija.

Op. 46: glot - črno blago iz bombaža.

Op. 47: cote – cunje.

sploh je. To so obravnavali kak strašno skrivno reč, nič nismo imeli, nič niso poskrbeli za to. (intervju št. 9, starejše).

Nekatere med njimi so prve informacije o menstruaciji dobile med vrstnicami. Slednje so bile običajno nepopolne. Neprijetne občutke ob prvi krvavitvi pa so velikokrat doživljale tudi zato, ker niso imele primerne perila in pripomočkov s katerimi bi prestregle krvavitev.

O menstruaciji sem zvedla od sošolk, ki so imele starejše sestre, pa delavke smo včasih poslušali, ko so se na njivi pogovarjale. Doma mi nobeden ni od tega nič povedal. Ko je prišla menstruacija sem bila stara 15 let, vložkov ni blo, šivilja mi je zašila pas, pa vložke iz starih krp, ki smo jih prali, to ni blo nič drugo. (intervju št. 3, starejše)

Nikoli se nismo pogovarjali doma, za dikline (op. 48), od vuni smo mogle zvedeti kaj bo prišlo (smeh v zadregi - misli menstruacijo). (intervju št. 4, starejše)

Le redke respondentke so imele srečo, da so jih o menstruaciji in dogajanjem v zvezi z njo, pravočasno podučili.

Imele smo srečo, da nas je mama podučila tudi o ženskih stvareh pravočasno. In zakaj nas je podučila? Naš sosed in naš prijatelj je bil dr. Pihler, ki je bil zelo cenjen tam okoli. Mamo je vedno opozarjal, da je dekletom take stvari potrebno pravočasno povedati, osveščal je svojo okolico o tem. Za vse je potem mama poskrbela, vedle smo, da bo tisti čas prišel in da ko pride, moraš biti pripravljen. (intervju št. 6, starejše)

3.2.2.11. DEDOVANJE

»Ime mora na kmetiji ostati«

Starši v kmečkih družinah tudi v Slovenskih goricah so med potomci določili dediča običajno že v njihovem otroštvu. Dediču so do poroke privzgjajali odgovornost do zemlje, kmetije in nadaljevanje tradicije. Najpogosteje je bil določen dedič sin, če pa med dediči ni bilo sinov, je lahko vlogo naslednice prevzela tudi hči. Ostali otroci so se na različne načine osvobajali družinski vezi, po navadi pa so sledili pravilom dedovanja in poroke.

Ja Rado, najmlajši je bil določen že, ko še ni mogel hoditi . . . (smeh). . . pa je nah tudi bla želja staršev uresničena, je blo tak. (intervju št. 7, starejše)

Rekli so katera bo najbolj dolgo doma, tista bo imela kmetijo. Ata pa so vedno rekli, da bi Anzek mogel biti doma, da bi mu dali grunt. Anzek pa je rekel, če sta celo življenje delali, mi pa smo stalno bli od doma, zakaj bi se jaz zdaj na grunt vlekel, naj ga ima katera če. K Treziki pa je že tak Korlek hodil, so tak vedli, da ne bo doma. Ata pa so rekli, če bom doma, da prej se ne smem ženiti, kak kda nede več nobeden doma, te bi bil tisti ibržn (op. 49) poleg. Tisto so rekli, če katera tak doma ostane, se ne more oženiti, te pa je lahko dekla doma. (intervju št. 4, starejše)

Op. 48: dikline – dekleta.

Najslabše je bilo poskrbljeno za neporočena dekleta, ki se jim je s prihodom nove gospodinje v družino precej znižal status. Pristale so na mestu dekel, ki so lahko predvsem delale, za delo niso dobile plačila, pa tudi nobene besede niso imele pri hiši. Zato je za mlade s kmetij, ki niso bili dediči, poroka predstavljala najpomembnejši dogodek v življenju, ki naj bi jim prinesel osamosvojitve. Vendar se je to le redko zgodilo.

Ja, vedno so govorili, da je to brat, da mora ime ostati. Mene so po poroki odpravili zelo skromno, glede na to, koliko sem mogla delati. Na srečo sem našla moža, ki je imel dobro službo in na to ni gledal, koliko bom podedovala. (intervju št. 3, starejše)

Mislim, da so ženske vedno malo zapostavljali, da je moški del bil vedno na boljšem. Če samo pogledam, kako so potem razdelili kmetijo. Že iz tega je vidno, da ženske niso imele take pravice dedovat, če pogledamo koliko so na kmetiji morale delati, potem pa so jih odpravili z neko malenkostjo in nihče se zato ni sekiral. Če je bil na kmetiji ženski in moški potomec sploh ni blo debate o tem, kdo bo prevzel kmetijo, čeprav je bil mlajši, tukaj starosti niso upoštevali, samo, da je bil fant. (intervju št. 1, starejše)

Jaz sem vedla, bila sem starejša, delavnica je bla doma, brat je imel veselje do dela, kaj čem biti doma. Pa tak me nikoli niso radi imeli, želela sem si čimprej samo proč. (intervju št. 5, starejše)

V nekaterih družinah glede dedovanja niso bili tako strogi in kmetijo je lahko podedovala tudi hčerka. Vendar odgovori respondentk nakazujejo, da se takšnih rešitev niso pogosto posluževali, najpogosteje je do njih prišlo v primeru, ko ni bilo moških potomcev.

Nekateri so to imeli, da mora fant biti, da bo ime pri hiši ostalo. Kje pa ni bilo fantov je pa lahko bila ženska. Tudi, če fant ni bil dovolj priden ali močan je lahko kmetijo podedovala hčerka. Ni bilo tako strogo oddeljeno. Pri nas je bila sestra dedič. Brat se je poročil, v nemški vojski je bil. (intervju št. 1, starejše)

Oče je prej umrl, mama je sama ostala, vse smo prepisali na njo, hčerke smo se vse odpovedale. Po mamini smrti pa smo imeli izročilno pogodbo za primer smrti. Če je vse tak kot je, dobi kmetijo moj najstarejši sin, če pa se njemu kaj zgodi, podedujem jaz. Sestre pa so tudi dobile vsaka svoj delež, dobile so svoj del zemlje, nisem dovolila, da bi mogel še kdo komu kaj plačevati: »Lačna vrana ne bo site fotrata (op. 50)!« Prevzemnik kmetije, ki tu krvavi petek pa svetek ne bo dajal onim, ki imajo svoje bajte v mestu in so vedno na suhem, pa tudi plače imajo, to pa ni, da bi jim še kak denar dajal, to pa nisem dovolila in sem jim tudi povedala. (intervju št. 8, starejše)

Op. 49: ibržn – odveč.

Op. 50: fotrata – hranila.

3.2.2.12. MNENJE KMEČKIH ŽENSK O ŽIVLJENJU NA KMETIJI

»Odkvisno je blo, kakega moža je imela«

Poroka je bila v prvi polovici 20. stoletja velikokrat bolj ekonomsko - gospodarska kupčija, kot pa čustvena zveza. Zaradi strahu, da bi ostale 'neporočene tete' na kmetiji, so se kmečka dekleta velikokrat podala v nesrečen zakon z veliko starejšimi možmi. Poročale so se tudi na želarijo ali celo viničarijo ter sprejele nižji družbeni status, kot so ga imele v nuklearni družini na kmetiji. Njihov življenjski potek pa je bil precej odvisen od velikosti kmetije, na katero so se poročile. Po besedah mojih sogovornic so bile, zaradi številnih delovnih obveznosti in slabega ekonomskega položaja, na slabšem predvsem tiste z manjših in srednjih kmetij.

Najslabše sigurno na malih kmetijah. Spomnim se sosede, vse je morala delati sama in oba z možem sta morala hoditi še na tavrh. Imeli so tudi več otrok, več so rabli, otroci so takrat hodili v takih cunjicah. Sosedje so si umivali noge v enem škafu, pa tudi testo so mesili v istem (smeh). (intervju št. 1, starejše)

Skoraj bi rekla, da so bile na slabšem ženske na srednjih kmetijah. Tiste na večjih so imele pomočnice, dekle, na malih pa tak ni blo veliko dela, ko so prišle s tavrha so tistega prašiča ali dva že opravile, pa najedle so se na tavrhu. Na srednjih pa so morale vse same narediti. (intervju št. 2, starejše)

Ob tem, da so morale ženske na manjših kmetijah veliko delati doma in pri kmetih, je bila ena izmed njihovih največjih obremenitev skrb za otroke. Kmetje so pogosto nasprotovali temu, da bi otroke pripeljale s seboj, ko so prišle na delo.

To so ble prave mučenice, ki so mogle vse delati. Mi smo poldne malo počivali, te pa so mogle domov leteti, živino nahraniti, pa otroke, potem pa nazaj na tavrh. Včasih so mogle otroke doma pustiti, ker kmetje niso hoteli, da se na tavrhu ukvarjajo z otroki, pri nas so otroke vedno prignale s sebo. Imeli smo eno mizo samo za otroke, bli so kar živahni, ko smo kaj delali pa so se kar lepo najedli. Hrane v glavnem ni primanjkovalo, brez kruha nismo bli nikoli. (intervju št. 3, starejše)

Najtežje je bilo gotovo viničarkam, ki so morale opravljati t.i. tavhe pri večjih kmetih. Viničarji, ki so živeli v kmečkih vrhah (hiškah, ki so jih kmetje zgradili v vinogradih) so bili v zelo podrejenem položaju. Pri kmetih so delali zato, da so odslužili pridelke, ki so jih zase pridelali v kmetovem vinogradu.

Vajncarji so živeli v kmetovi hišici, zato pa so mogli obdelovati gospodarjev vinograd, pa še kaj pomagat na kmetiji. Po vsakem tavrhu so dobili od kmeta tako plehnato polščico z imenom gospodarja, ob koncu leta pa so pogledli kolko ploščic imajo in kdo je komu kaj dolžan. Za spomladanskega prašička, malega so mogli priti dvanajst dni delat, za jesenskega deset; za ogon zemlje, ki so ga obdelovali je blo od 10 - 12 ploščic; hodili smo jim orat, tisto je blo še malo več; pa prešali so pri nas, zelo malo je blo preš (op. 51), tisto je tudi blo par dni. Svoje dolgove so morali oddelati. (intervju št. 3, starejše)

Ena izmed respondentk je pojasnila, da ni bilo pomembno, na kako veliki kmetiji je ženska živel, ampak to kakšnega moža je imela.

Veste kaj, odvisno je blo kakega moža je imela, pa je blo vseeno, če je bla kmetija velika ali mala. Če je pomagal, pa da ni bil pijanec. . . sosedja je mogla dobiti zlato krono, ko je na oni svet prišla. . . mož se je okrog vlačil s takimi babami. . . vse, celo gospodarstvo je sama nosla, ko pa sta prodala kako živino, pa ji je ves dnar pobral. . . za njim je letela, da je vsaj nekaj ostalo . . . to je odvisno, če je mož bil pameten je šlo. Na manjših kmetijah pa je blo skoraj malo boljše. Tu sosedi so imeli manjšo, samo oba sta bla v redi, zato pa je šlo. Tu naprej pa je bil dober gospodar, ženske pa je imel pod komando, da so mogle biti, kak je on htel, če ne pa je palo (op. 51). . . hudo je blo. . . (intervju št. 9, starejše)

Ko so govornice primerjale življenje na kmetiji, ki so ga preživljale njihove matere in življenje na kmetiji, ki so ga preživljale same, ali ga živijo kmečke ženske danes, so nekatere prišle do zaključkov, da je bilo lepše njihovim materam, nekatere so ocenile, da je lažje mlajšim. Ocene so verjetno odvisne od razmer, ki so vladale v družinah, ki so jih opisovale. Vsekakor pa so ene in druge morale na kmetiji predvsem veliko delati, v glavnem niso bile ekonomsko neodvisne in niso imele nikakršne socialne varnosti, njihovo območje delovanja pa je bila predvsem zasebna sfera.

Sirote. . . jaz glih od naših ne bi mogla reči, da bi vsaki dan mogle iti na tavr. Katere pa so trplenje. Pa nič niso imele za sebe, za otroke, pa za hrano so garale cele dneve. Pa vse doma zrihtati, katere so imele veliko posestvo, so lahko ble večje sirote, kot tiste na manjših. Naša mama so imeli na srečo moža, ki je dnar prinašal, zato ni blo tega. (intervju št. 7, starejše)

V tistih časih so ble kmečke ženske mučenice, ker je vsaka mogla samo fejst delat. Z mamu smo šle okapat, kak je svit bil, da smo doma tolko okapale, da smo lahko šle naprej na tavr. Ženska je bla zelo obtežena z delom, pa s tolikimi otroci, če pomislim na mojo mamu. . . jaz pa tudi. . . otroka sem dala v košaro, pa sem ga imela ob njivi, ko sem okapala. Če je bla preveč velika vročina, sem šla domov z otrokom, težko je blo. (intervju št. 9, starejše)

Kmetje so imeli v primerjavi s podkmečkimi sloji prebivalcev na podeželju zavest večvrednosti, včasih tudi bahavosti (Trstenjak, 1968: 89). Kmečka žena je bila v okolju v katerem je živel, v primerjavi z viničarkami, veliko bolj cenjena in spoštovana. Takšnih odnosov se spominja tudi ena od sogovornic.

Nekdaj so ble kmečke ženske boljše kak zdaj. Ble so bolj uporne, pa bolj cenjene. Kmetica je bla spoštovana, je nekaj pomenla. (intervju št. 4, starejše)

Respondentke so ocenile, da je bilo življenje na kmetijah nekoč bolj umirjeno. Imeli so manj zahtev, saj so predvsem poskrbeli zato, da so pridelali hrano in obdelali posestvo. Življenje na kmetiji je

Op. 51: preša – stiskalnica za grozdje.

Op. 52: je palo – so padali udarci.

respondentkam, po njihovem mnenju, prineslo več negotovosti, kot njihovim materam.

Mogoče so bolj brezskrbno živeli včasih, kot sem jaz živel. Življenje je šlo naglo naprej, totih kreditov smo mogli poplačati, pa naši otroci so šli v šolo, si mogo skrbet za nje, za dnar je blo težko, kredite smo plačevali z živino, za sproti si mogo prnest k hiši s tržnice. . . ni blo lahko. . . bolj sigurno pa umirjeno so prej živeli. . . potem je pa šlo vse tak na hitro, mogo si se prilagajat, pa dnar vkup spraviti, to je blo težko. (intervju št. 10, starejše)

Prostega časa na kmetijah v Slovenskih goricah skorajda niso poznali, predvsem ga niso poznale ženske. Nekoliko razbremenjene so bile ob nedeljah in praznikih. Prosti čas (v omejenih količinah) je bil dovoljen, ko je bilo delo opravljeno.

Poleti ga je bilo bolj malo, poleti smo zgodaj vstajali, pozimi pa je bilo. Malo bolj počasi smo živeli. Nič ni bilo tako hitro, vse se je bolj počasi odvijalo. Izgleda, da so bili dobri organizatorji življenja, ker se je do večera vse tako lepo izšlo. Vse so naredili. Pozimi je pa bilo krasno. Imam zelo lepe spomine, ko smo se po večerih igrali igrice kot so človek ne jezi se, mlin in šah. Pa hitro smo hodili spat, ker luči nismo smeli kuriti, smo šparali petrolej. Lepo je bilo tudi po raznih opravilih, ki smo jih skupaj s sosedi opravljali, recimo, če so grah luščili ali perje cajzali. Prihajali so ljudje in ko so opravili so se šli razne igre. . .recimo rihtarje so stavili (op. 53). Včasih pa je prišel še sosedov s harmoniko, pa se je plesalo. . .pa peli smo

veliko, predvsem narodne pesmi. . . še danes jih imam rada, ravno zaradi tega , ker so me tam naučili. (intervju št. 10, starejše)

Respondentke so kot glavne prednosti življenja na kmetiji v začetku 20. stoletja izpostavile tesno povezanost z naravo in zdravo, doma pridelano hrano, ki so jo pridelovali brez škropiv in umetnih gnojil. Poudarile so, da so živeli veliko bolj umirjeno življenje, brez stresa in naglice; več so se pogovarjali, med seboj so se veliko družili ob delu, ki so ga opravljali skupaj s sosedi. Vsekakor pa je bilo kmečko in gospodinjstvo delo v tistem času izredno težko in dolgotrajno, ker so ga opravljali ročno, brez strojev. Slabosti, ki se jih spominjajo respondentke, lepo ponazori ena od sogovornic:

Največja slabost pa je bilo garanje in odrezanost od sveta. Vse se je vrtelo le okoli dela. (intervju št. 2, starejše)

Op. 53: rihtarje staviti – nekdo zapre oči in se skloni, nato mora ugibati kdo ga je udaril po zadnji plati.

3.2.3. KMEČKE ŽENSKÉ IZ SLOVENSkih GORIC DANES

3.2.3.1. KMETIJA NI VEČ PROIZVODNA ENOTA

»Ni delovne, niti ekonomske računice, da bi hrano pridelovali vso doma«

Od 10 respondentk, mlajših kmečkih žensk, ki živijo na kmetijah v Slovenskih goricah, s katerimi sem opravila intervjuje nobena ne živi na manjši kmetiji. Sedem jih živi na srednji kmetiji (do 15 ha kmetijskih površin), tri pa na večjih kmetijah, ki obdelujejo nad 15 ha kmetijskih površin. Če primerjamo izjave starejših in mlajših sogovornic vidimo, da so kmečke ženske v preteklosti živele na manjših kmetijah, v današnjem času se obseg slovenjegoriških kmetij povečuje. Slednje narekuje ekonomska situacija v kmetijstvu, ki manjšim kmetijam ne omogoča preživetja.

Opazimo pa še eno pomembno razliko. Kmetije niso več družinske proizvodne enote, ampak so veliko bolj specializirane. Kmetje se ukvarjajo z eno kmetijsko panogo, pridelki pa so namenjeni predvsem za prodajo. Bolj kot je kmetija specializirana v intenzivno proizvodnjo, manj pridelajo za lastno uporabo. Na nobeni od obiskanih kmetij ne pridelajo več vse hrane za potrebe kmetijskega gospodarstva, kot je bilo značilno za kmetije v prvih desetletjih 20. stoletja. Za lastno prehrano uporabijo le tiste pridelke, ki jih intenzivno pridelujejo za prodajo. Večina jih doma pridelava meso in zelenjavo, ostalo pa kupujejo. Kmetje v današnjem času postajajo bolj odvisni od tržnih gibanj in dohodka, ki jim ga prinaša kmetijska panoga s katero se ukvarjajo.

Jaz sicer še gledam, da bi čim več hrane pridelali doma, želim si, da bi tudi mladi to obdržali, taka hrana je le bolj zdrava, tudi zaradi vnukov. Kar precej pa tudi kupujemo, včasih tudi nepomembne stvari, ki jih na kmetiji ne bi bilo potrebno kupovati, kaka čistila ali kake dodatke k hrani, brez tega bi lahko shajali, mladim pa se zdi v redu, sprobajo tudi kaj takega, se pač prilagodimo, da je malo drugače. Rada bi ohranjala bolj tradicionalno hrano na kmetiji, ampak malo moram tudi mladim prisluhnut in se po njih ravnati. (intervju št. 1, mlajše)

Mi imamo krave dojlje, mleko pa kupujemo, ker krave sesajo in popijejo mleko. Ni niti delovno, niti ekonomske računice ni, da bi hrano pridelovali vso doma. Mleko pač kupim, vrtnine si pridelamo, vino, sadje tudi, ostalo pa kupimo. (intervju št. 2, mlajše)

Neredko se dogaja, da imajo na kmetiji intenzivno prirejo mleka, mleko za lastno porabo pa kupujejo. Odgovor na vprašanje zakaj prihaja do tega je enostaven. Na najsodobneje opremljenih kmetijah z mlečno proizvodnjo imajo molzne stroje na katere so priklopljeni mlekovodi (zaprt sistem cevi, ki potekajo od molznega stroja do zaprte zbirne cisterne). Iz hlajene cisterne mleko prečrpajo direktno v transportno cisterno na tovornjaku, ki ga odpelje v mlekarno. Zaprt sistem omogoča visoke higienske standarde. Kmetom pa je dostop do doma pridelanega mleka otežen.

4.2.3.2. VODENJE KMETIJE IN ODLOČANJE V NUKLEARNI DRUŽINI

»Več besede je imela mama«

Sogovornice so povedale, da so njihove matere, zaradi odsotnosti očetov, kmetije vodile in opravile tudi večino kmečkega in ostalega dela. Kljub temu lahko v izjavah še vedno razberemo podatke o obstoju tradicionalnega družinskega vzorca. Oče je bil strog do otrok, brezpogojno so ga morali ubogati. V primerjavi z babicami, so matere mlajših respondentk še okrepile odločujočo besedo na kmetijah, ki so jih vodile, čeprav tudi njim ni bila priznana vloga gospodaric na kmetiji.

Pri mojih starših je bla na kmetiji glavna mama, ker je bil oče zaposlen v Avstriji, drugače je pa vse posle in vse imela mama v rokah. (intervju št. 2, mlajše)

Mama je bila zelo pokončna, delovna, odločna, blo pa je tako, kakor je mama zdiktirala, to smo potem vsi delali. (intervju št. 3, mlajše)

Vedno je bla mama tak, če smo se z njo zmenli, če je ona rekla ja, potem je ata tudi rekel ja, včasih je blo tudi obratno, ampak ponavadi se je trebalo najprej z mamo zmenit. (intervju št. 4, mlajše)

Več besede je imela mama, umrla je pri 49 letih. Z očetom sma ostala sama, sestra je bla v Ljubljani, je študirala . . . glavno besedo je imela mama. . . po njeni smrti je šlo vse navzdol. Mama je bla zelo izobražena ženska. . . bla je tudi predsednica kmečkih žena. . . bila je vključena v dejavnosti izven doma . . . oče pa je bil dober, dobričina, vse nama je pustil s sestro. (intervju št. 5, mlajše)

Ata je prihajal domov samo za vikende in to je naredilo veliko praznino v meni. V mojem otroštvu oče tako rekoč ni bil prisoten. Vse kaj sem rabla, za vse je bla tu mama, ona je mogla vse prevzeti, ker ateja ni blo celi teden, vse je blo na njenih ramenih. Ona je o vsem odločala, on je moral zaslužiti denar za stroje. (intervju št. 6, mlajše)

Kljub temu, da so kmečke ženske imele odločujočo besedo na kmetiji, pa so še vedno, tako kot njihove matere, opravljale manj cenjeno delo, ki ni bilo ekonomsko ovrednoteno. Za glavne hranilce družine so veljali moški, ki so služili izven kmetije in prinašali denar k hiši za nakup strojev. Ekonomski doprinos žensk (delo na kmetiji in v gospodinjstvu) je ostajal še naprej samoumeven in neviden.

3.2.3.3. ODLOČANJE NA KMETIJI V DANAŠNJEM ČASU

»Glavno besedo ima on«

Kmečke ženske, ki danes živijo na kmetijah v Slovenskih goricah so v mladosti živele znotraj družinskih razmerij, v katerih so doma in na kmetiji imele odločilno besedo njihove matere. Takšna razmerja pa danes niso samoumevna in tudi naše sogovornice so govorile o drugačnih razmerjih. Kljub temu, da smo priče družbenim spremembam, ki potekajo v smeri rušenja tradicionalnih

vzorcev, pa odgovori sogovornic ne kažejo napredka v tej smeri. Nekatere od sogovornic so po poroki na kmetijo opustile svoj dotedanji poklic (npr. trgovke, administrativne delavke, delavke v proizvodnji) in ostale doma kot kmetice in gospodinje. V družinah, kjer sem opravila intervjuje noben moški, ki je pred poroko opravljal poklic izven kmetije, tega po poroki ni opustil. Možje sogovornic povečini hodijo v službe, ženske pa ostajajo na kmetijah, kljub temu pa izgubljajo moč odločanja, ki so jo imele njihove babice in matere v preteklosti, vsaj v zasebni sferi. Od desetih sogovornic sta samo dve, ki sta dejali, da odločata o pomembnih stvareh v družini in na kmetiji, kar polovica vprašanih je odločilno besedo na kmetiji prisodila možu.

Razumeva se, samo glavno besedo ima on. . . (smeh). . . dosti krat ga hočem malo obrnit, pa ne gre, trmasti je. (intervju št. 5, mlajše)

Mož je zelo mlad umrl, ko pa je še živel je imel on več besede. . . živeli smo na njegovi kmetiji . . . sedaj jo ima tast. (intervju št. 8, mlajše)

Kar se tiče kmetijstva se odločata mož in sedaj že sin. (intervju št. 2, mlajše)

Kar se pa tiče kmetijstva pa ima mož več besede, ker vseeno to delo bolj obvlada, bolj je navajen, pa rasto je gor na kmetiji, tisto se on bolj znajde kot jaz. (intervju št. 10, mlajše)

Prelom s patriarhalnimi odnosi predstavlja sodelovanje v procesih odločanja na kmetiji. Kjer se partnerja lahko dogovarjata, ženske ne predstavljajo več zgolj delovne sile, o kateri odloča moški. Tudi na kmetijah v Slovenskih goricah, danes že zasledimo enakopravnejše odnose glede odločanja in vodenja kmetij, ki jih kmetice takole opisujejo:

Glede na to, da sma oba v službi pa kmetija poleg, niti nekega časa ni, da bi imela čas, da bi razpravljala veliko, kdo bo kaj odločal. Moramo biti složni in skupj stopit, ko je potrebno kaj narediti, drugače to ne gre. (intervju št. 2, mlajše)

Midva pa se kar sporazumno dogovarjama o vsem. Včasih pride mož domov in ima svoje načrte kaj bo naredil, jaz pa mu rečem, da morava narediti še kaj drugega prej, reče mi, da sem mu vse skupaj podrla, potem pa ponavadi naredima oboje. (intervju št. 6, mlajše)

Čeprav imajo kmečke ženske danes višjo izobrazbo v primerjavi z njihovimi prednicami in dostop do informacij (zaradi česar so veliko bolj razgledane) imajo torej na njihovi kmetiji odločujočo besedo moški. Samo dve sta dejali, da odločata o pomembnih stvareh v družini in na kmetiji.

Mož ni bil najbolj vajen kmečkega dela in se je potem ponovila mamina zgodba. Kot mama sem tudi jaz mogla prevzeti vso gospodarstvo in delo na kmetiji. Mož mi je vse življenje v oporo, fejšt dela, ob tem hodi še v službo, odločilno besedo na kmetiji pa imam jaz. (intervju št. 1 mlajše)

(smeh). . . Glavno besedo pa mož pravi, da imam jaz, da hočem biti glavna. Jaz bi pa rada, da bi se tudi on več krat vključeval. Včasih mu pustim, ker ne moreš vsega sam nositi, je pretežko. (intervju, št. 9, mlajše)

3.2.3.4. SPOLNA DELITEV DELA

»S stroji, to delajo vse moški«

Kontinuiteto vzorca razmerij v katerih o pomembnih zadevah na kmetiji odloča moški (nakup mehanizacije, odločanje o investicijah, odločanje o najemu kredita, odločanje o tem katero delo in kdaj ga bodo na kmetiji opravili) lahko iščemo v socialnih in strukturnih spremembah v kmetijstvu. Vidimo, da kmetije v današnjem času postajajo večje in bolj specializirane, usmerjene k intenzivni tržni proizvodnji, zato so dobro opremljene s strojno mehanizacijo. Sodobne stroje in tehnologijo je težko obvladovati, saj je za to potrebno veliko tehničnega znanja in spretnosti. Kljub temu, da moški (ponekod oba) hodijo v službo, delo na kmetiji, zaradi strojne opremljenosti, obvladujejo v popoldanskem času in ob koncu tedna. Verjetno se dogaja, tako kot v drugih razvitih evropskih državah, da iz feminizacije na kmetijah, ki smo ji bili priče v drugi polovici prejšnjega stoletja, počasi prehajamo v maskulinizacijo kmetijstva, ki je značilna predvsem za razvite zahodne evropske države (Haugen, 1992). V večini družb namreč obstaja delitev dela po spolu in javne predstave o tem, katero delo je primerno za moškega in katero za žensko. Moški so vedno opravljali dela, ki jim je družba pripisovala večji pomen (Oakley, 2000). Med 'pomembnejša' opravila spada tudi delo z zahtevnimi stroji, intenzivna kmetijska proizvodnja pa v današnjem času prinaša tudi večji dohodek in daje kmetijstvu večji pomen. Kot kažejo odgovori respondentk, ženske na kmetijah še vedno opravijo večinski delež ostalega kmetijskega dela. Kažejo pa tudi na to, da ostaja delitev dela na kmetiji še vedno izrazito spolno določena. Če je potrebno, se ženske lotijo tudi vseh 'moških' opravil na kmetiji (npr. ko so na kmetiji same, ko so moški v službi, ko so samske ali ovdovele), vendar med sogovornicami prevladujejo tiste, ki zahtevnejših del s stroji ne opravljajo.

Obe s hčerko v dopoldanskem času na kmetiji opravlja tudi moška dela, bom povedala tudi, če je blo potrebno kaj zavariti, če je blo potrebno kak vodovod popraviti, sem mogla za vse poprijeti, ker moraš opraviti in hitro reagirati, pa čeprav samo začasno. Moraš se znajti in hitro reagirati. Tudi s stroji pa sem do pred nedavnega delala sama. Od mladosti sem se vedno rada smukala okrog štedilnikov, najrajši kuham in pečem. (intervju št. 1, mlajše)

Na vrtu, na njivi, gospodinjstvo, tudi z živino, tudi v vinogradu delamo ženske, s traktorjem ne, da bi orala - peljem ga, delati z njim pa mi trenutno ni treba, to opravita mož in sin. (intervju št. 2, mlajše)

Skoraj vse, kar dela mož, delam tudi jaz. Lotim se vsega pri živini, od porodov, do vsega. (intervju št. 3, mlajše)

Mislím, da ni razlike, mogoče mož dela nekoliko več na traktorju, drugače pa tudi jaz delam s traktorjem, ni razlike, opravljam vsa najtežja dela, z vsemi stroji, ki jih imamo, edino orjem ne. Najrajši pečem peciva in potice, ostalo pa vse delam, ne morem reči, da mi je katero delo težko, vse je potrebno narediti. (intervju št. 5, mlajše)

Včasih stric pomaga pri oranju, drugače pa sma za delo na kmetiji z mamo sami. Delama tudi najtežja dela - vse kar je potrebno z vsemi stroji, ki jih imamo, to je najtežje, pelješ še že. . . priklopiti

priključke k traktorju je pa kar težko. Hvala bogu, da smo že takrat, ko je še oče bil, vsi skupaj delali, da nas je naučil upravljati s stroji, drugače bi bili zdaj popolnoma odvisni od tujih ljudi. Tudi mama vse dela s stroji, to po smrti ni bil problem, pogosto je to problem na kmetijah, če pride smrt v družino. (intervju št. 7, mlajše)

Na poljih in travnikih s stroji to delajo vse moški, mož in tast. Kar se pa tiče ročnih del tu pa pomagamo tudi ženske. . . s stroji ne delam. . . najtežjih del ni potrebno opravljati. (intervju št. 10, mlajše)

Kot so povedale, imajo ženske pri delu z večjimi stroji včasih težave, ker so priključki precej težki in nimajo dovolj fizične moči, da bi jih lahko dvigovale. Seveda pa kmetijsko delo ne zahteva obvladovanja samo večjih strojev. Na kmetiji je dandanes vse več strojev, ki so tehnološko zelo izpopolnjeni in potrebnega je veliko napora, da jih uporabniki in uporabnice obvladajo, preden z njimi začnejo delati (npr. molzni stroji, roboti za molžo, rezalniki sadja, stroji za ličkanje koruze, prebiranje krompirja, stroji v gospodinjstvu). Uporaba teh strojev ni v tako veliki meri povezana s fizično močjo, pred uporabo pa se je vsekakor potrebno seznaniti z novo tehnologijo. Tiste ženske, ki s takšnimi stroji delajo nimajo nobenih večjih težav s privajanjem nanje. Dokaj hitro osvojijo tudi nove tehnologije, če je potrebno. Takih, ki se z novim strojem seznanijo in nato z njim delajo, je kar polovica vprašanih. Tudi na tem področju se zaradi tehničnega napredka spolna delitev dela spreminja.

Že prej ko stroj misliš kupiti se seznaniš s tehnologijo, tudi priučiti se je potrebno že prej, ker je potrebno razmisliti ali je smiselno, da stroj kupimo ali ne. Takoj ko ga kupimo pa moramo stroj osvojiti, ker v garaži ti ne koristi, kupiš ga, da si z njim pomagaš pri delu. Niti ne pomisliš, da ga ne bi osvojil in se naučil kako se z njim dela. Je pa težko včasih, traja, da se navadiš. (intervju št. 1, mlajše)

Zelo fajn je, če pride kak stroj k hiši, hitro ga naštudiramo, saj si olajšamo delo na tak način. (intervju št. 3, mlajše)

Zelo dobro, ni nobenih težav, če veš, da ti bo stroj olajšal delo se še hitreje navadiš na njega. (intervju št. 7, mlajše)

Do prve polovice prejšnjega stoletja so ženske opravljale samo ročna dela in dela z enostavnimi pripomočki (motike, grablje, ipd.), v današnjem času, ko je delovne sile na kmetijah manj, pa so vse bolj odvisni od strojev, saj lahko delo opravijo le z njimi. Tako je tudi vse več žensk odvisnih od sodobne tehnologije, ki jim olajšajo gospodinjstvo in tudi delo na kmetiji ali pri dopolnilni dejavnosti.

3.2.3.5. VODENJE GOSPODINJSTVA

»Gospodinjstvo je pa moje področje«

Kljub temu, da sodobnejše raziskave (Barbič, 2005) kažejo, da se moški na kmetijah začenjajo vključevati tudi v družinsko delo, predvsem v vzgojo in skrb za otroke, pa moški iz Slovenskih goric pri gospodinjskih opravilih, po pripovedovanju respondentk, še vedno ne sodelujejo veliko. Ženske so na vprašanje, kdo je zadolžen za gospodinjska dela običajno s smehom odgovorile, da se v ta opravila moški ne vključujejo. Med vprašanimi je samo en mož, ki je v primeru ženine bolezni 'vskočil' tudi pri gospodinjskih opravilih, en pa 'vskoči', če žensk ni doma.

(smeh) . . . Tu pa lahko ugibate kdo, gospodinjstvo je pa moje področje. . . (smeh). . . joj to pa ni delo, ki bi ga opravljal mož - tak sem ga navadla in tak je blo, da sem delala vse sama ali pa prej še mama. . . ni blo potrebe, da bi on delal v gospodinjstvu. . . tudi mama je kuhala ali otroke pogledala ko je še živela. (intervju št. 1, mlajše)

V gospodinjstvu pa ima še vse preko mama, ona še vse skuha, jaz včasih, drugače pa v glavnem ona vodi gospodinjstvo. . . vsa gospodinjska dela opravima s taščo. (intervju št. 2, mlajše)

Tu sem pa jaz glavna, če je potrebno mož tudi skuha, celo pralni stroj zna naložit. Letos sem bla dva meseca odsotna zaradi bolezni in so se kar znašli. Ta mlada sta oba v službah, mož pa se je kar znašel tudi v gospodinjstvu, če sem doma on tega ne dela. (intervju št. 3, mlajše)

To imava na skrbi midve s taščo. . . (smeh) tu ima mož dopust. . . on ima toliko več zunaj, da tega meni ni treba, to si tako delima. (intervju št. 4, mlajše)

Z mamo se pogovorima, če ženske ni doma, mož tudi skuha in pospravi, tudi fanta, če nobene ženske ni doma, po nesnagi si hodili ravno ne bomo. (intervju št. 6, mlajše)

Obe odločama o gospodinjstvu, saj sma le ženski, to naredima vse sami. (intervju št. 7, mlajše)

To pa je moja skrb, pa hčerka mi že dosti pomaga, to delama midve s hčerko. (intervju št. 8, mlajše)

Ženske na kmetijah so od nekdaj opravljale vsa gospodinjska dela ter kot matere in gospodinje izpolnjevale vse družinske naloge. Delo, ki so ga opravile pa, kot opozarja Oakleyeva (2000: 13,14), nikoli ni bilo finančno priznано, zato mu tudi ni priznan ekonomski doprinos v gospodinjstvu.

3.2.3.6. SKRB ZA OTROKE IN OSTARELE, VZGOJA OTROK

»Otroke sem vzgajala sama«

Zelo podobna je delitev dela tudi na področju vzgoje ter skrbi za otroke in starejše. V glavnem ostaja to delo na ramenih sogovornic ali njihovih sorodnic (babic). Vendar se pri delu za šolo in roditeljskih sestankih, posamezni očetje že vključujejo, največkrat takrat, ko mame ne morejo. To kaže na počasno spreminjanje vrednot in vlog v današnji družbi, v kateri naj bi se lastnosti novega očetovstva kazale predvsem v spreminjanju moške identitete na individualni ravni in v spreminjanju ideologije očetovstva na družbeni sistemski ravni. V primerjavi s svojimi očeti, naj bi bili današnji očetje

aktivnejši. Po mnenju Švabove (2006) pa je spreminjanje družinskih vlog šele v zametkih, saj smo še zelo daleč od aktivnega očetovanja in enakomerne delitve družinskega dela.

V kmečkih družinah, ki so pogosto večgeneracijske, je srednji generaciji pri skrbi in vzgoji za otroke zelo dobrodošla pomoč starejših. Respondentke takšno pomoč uporabljajo, večina se jih s starejšo generacijo dobro razume, tudi v primerih ko živijo pri moževih starših. Nobena od sogovornic ni omenjala medgeneracijskih konfliktov.

Za njih je tašča skrbela, tudi dedek, nikoli niso bili v vrtec, vedno doma. Mislim, če bi jaz dala otroke v vrtec bi bila zamera velika, vedno je poskrbela za njih, da so šli v šolo, da je blo kosilo, ko so prišli domov. Res ni blo problema. Je pa res, da jaz, ko sem prišla iz službe domov pa delat ven. (intervju št. 2, mlajše)

Vzgojno besedo sem sama imela, razvajanje pa stara mama. (intervju št. 1, mlajše)

To je moje delo. . . zdi se mi, da še jaz hodim ponovno v šolo. (intervju št. 4, mlajše)

To pa v glavnem vse sama, če jaz ne morem gre mož na kaki roditeljski sestanek, ampak to zelo redko, ima zelo odpor do šole. Domače naloge v začetku pomagam, potem pa morajo sami. Manjša še ne hodi v vrtec, obe z mamo sama doma in poskrbima za njo, mama je še pri moči, ko pa ne bo mogla, bom jaz poskrbela za njo. (intervju št. 6, mlajše)

Otroke sem vzgajala sama, veliko pa mi je pomagala tudi tašča. (intervju št. 8, mlajše)

Za šolo poskrbim koliko se da, pa atija tudi vključujemo, mora tudi on vedeti kaj se dogaja v šoli, pomaga jim pri šolskih obveznostih. (intervju št. 9, mlajše)

Oba si to delo razdelima, predvsem kar se tiče šole. . . če jaz kaj ne znam, priskoči on na pomoč. (intervju št. 10, mlajše)

Občutje otroštva in odnos do otrok sta se do danes spreminjala. V tradicionalni družbi so starši imeli do otrok čisto drugačen odnos, kot ga imajo danes. Z otroci se niso ukvarjali, saj je imelo delo vedno prednost pred vsem ostalim. Da so lahko svoje delo opravili, so jih puščali zaprte, tesno povite, cel dan same ali v družbi starejših otrok. Tako, kot je bila visoka rodnost, je bila tudi visoka smrtnost otrok. Ženska si je svoj položaj zagotovila s tem, da je rodila čim več otrok, po možnosti sinov (Sieder, 1998). Odnos do otrok je bil represiven in avtoritativen, telesna kazen je bila legitimna oblika vzgoje. Otroke so strogo nadzorovali ob tem pa je vsaka oblika nežnosti veljala za razvajanje (Puhar, 2004:150). Otroke, ki so morali ubogati na 'prvo besedo', so že pri sedmih ali osmih letih pošiljali od doma kot pastirje ali pestrne (Puhar, 1998).

V današnjem času so se odnosi med otroci in starši bistveno spremenili. Starši, predvsem mlajši, otroke ščitijo pred nevarnostmi sodobne družbe, zato govorimo, da se uveljavlja protektivno otroštvo. Vzgoja pa temelji na zaupnih odnosih, vzpodbujanju in pomoči med starši in otroci (Ule, 1995). Tudi kmečke ženske so spregovorile o tem, kako vzgajajo svoje otroke. Iz odgovorov lahko razberemo, da je delo še vedno ena izmed najpomembnejših vrednot, ki jo želijo privzgojiti svojim otrokom, sledi avtoritete očeta ali represije pa ni več čutiti.

Pri nas na kmetiji je mož v službi, vedno je delovna sila manjkala, mama je že bla starejša, včasih se sprašujem, kak sem sploh mogla naložit otroku neko delo, da naj skuha hrano za delavce, pri živini opravi. Nisem se vprašala, bo zmogla, bo znala. Če rečem za strogost, mogoče smo tudi otroke preveč strogo vzgajali, mogoče je to blo napačno, tak vzorec smo dobili doma, niti pomislili nismo, da mogoče ne ravnamo prav. (intervju št. 1, mlajše)

Skušamo jim povedati, da dnar ni največ vreden, da je vse vredno, če v nedeljo lahko gremo na kolo pa se nekam peljemo, da je tisto nekaj vredno, drugače pa jih vzgajamo v skromnosti, da se da tudi z nižjimi sredstvi iti na dopust, biti zadovoljen. (intervju št. 2, mlajše)

Ena normalna vzgoja, ne pretiravamo ne z enim, ne z drugim, nekaj na sredini. . .zdi se mi bolj kot ga teraš (op. 54), slabše je. Če ima večji odpor, manj naredi. . . oba sta zelo pridna, vse pomagata, traktor vozita. (intervju št. 4, mlajše)

Vzgajam ga v poštenosti in, da bi se čim več izobrazil, pustimo mu, da dela čim več za šolo, v glavnem vse jaz naredim, da se lahko uči. (intervju št. 5, mlajše)

Da brez dela ni jela, vse navajamo zelo hitro na delo, tisto kar zmorejo pomagajo, za seboj pospravijo, večji pa pomagajo na kmetiji, tudi v štali. Ta večji se rad izmuzne, če pa je večje delo, pri katerem ga rabimo, pomaga. Doma smo ble same hčerke, rejenc pa je bil vedno mamin »cartek«(op. 55). Jaz se trudim, da pri vzgoji ne delam razlik, pri nas je družina vedno skup držala. Tudi jaz vzgajam otroke tako, da se med seboj ne prepirajo, da si pomagajo, da se imajo radi. (intervju št. 6, mlajše)

Imamo tri hčerke in sina, sin je najmlajši, pravijo, da sina drugače vzgajamo, da smo bolj popustljivi, kot smo bli pri hčerkah, ne vem ali sem starejša, da že malo popuščam, pri hčerkah sem res bla bolj stroga. Neko mejo pa vseeno postavim tudi njemu, kljub temu ni vse po njegovem. (intervju št. 9, mlajše)

Čeprav imajo kmečke matere skozi ves dan veliko dela, se s svojimi otroci pogovarjajo, jim pomagajo pri šolskih obveznostih, jih vozijo v šolo, ipd. Če matere nimajo časa, jim pomoč pri skrbi za otroke pogosto ponudijo stari starši. Raziskava kaže, da danes tudi otroci na podeželju vse bolj preživljajo protektivno otroštvo.

3.2.3.7. ADMINISTRATIVNA DELA NA KMETIJI

V današnjem času morajo tisti, ki kmetujejo opraviti tudi velik del administrativnih opravil, ki jih nekoč niso poznali. Če kmetujejo po smernicah integrirane ali ekološke pridelave, morajo popisati vsa semena, zaščitna sredstva in gnojila, ki jih na kmetiji uporabljajo. Kmetje vodijo tudi register živali, ki jih redijo; zapisujejo vsa zdravljenja in zdravila, ki jih ob tem uporabi veterinar. Za pridobivanje

Op. 54: terati – priganjati.

Op. 55: cartek – ljubljenc.

finančnih sredstev iz naslova *Ukrepov kmetijske politike* ali *Programa razvoja podeželja* pa pripravljajo zahtevne vloge, katerim morajo priložiti tudi številna potrdila in dokumente. Administrativna opravila vzamejo tistim, ki jih opravljajo precej časa. Tisti, ki jih opravlja pa mora imeti tudi veliko raznovrstnih znanj. Ker jih v glavnem opravljajo z računalniki, morajo obvladati tudi osnove računalništva. Po pogovorih z respondentkami lahko ugotovim, da si ta opravila na kmetijah v Slovenskih goricah dokaj enakomerno porazdelijo, saj jih opravljajo tako moški, kot ženske, ponekod pa tudi oba.

3.2.3.8. DELOVNE OBREMENITVE KMEČKIH ŽENSK

»Od jutra do večera«

Še vedno pa obdelovanje kmetije, predvsem v sezonskih obdobjih (pomladna setev, obrezovanje v sadovnjakih in vinogradih, košnja, jesenska setev, žetev, spravilo pridelkov), ko je dela največ, zahteva od družinskih članov delovnik, ki presega osemurni delovnik delavca v drugih dejavnostih. V intenzivnih delovnih obdobjih delajo na kmetiji najmanj 12 ur dnevno, če delu na kmetiji prištejemo še gospodinjsko in skrbstveno delo, ženske delajo dnevno po 15 ur in več.

Zelo delovno obremenjene so tudi tiste, ki ob delu na kmetiji hodijo še v službo. Ko se vrnejo domov, se morajo lotiti opravkov na kmetiji, nato pa še dela v gospodinjstvu ali z otroci. Dve izmed mlajših sogovornic se ukvarjata z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji (peko peciva). Prinaša jima večjo ekonomsko neodvisnost, predvsem pa veliko dela, ki ga opravljata v večernih urah, ko je ostalo delo opravljeno. Obremenjenost kmečkih žensk pa je v veliki meri odvisna od kmetijske panoge, s katero se na kmetiji ukvarjajo. Ob dnevnem delovnem ritmu so dela, ki jih ženske opravljajo lahko tudi tedenska, mesečna ali, kot sem že omenila, sezonska. Na sadjarskih in vinogradniških kmetijah so delovne obremenitve največje ob sezonskih opravilih (obrezovanje, obiranje, trgatve). Na živinorejskih kmetijah je obremenitev dnevna, dva krat dnevno, ko živali krmijo; na govedorejskih kmetijah je velika delovna obremenitev tudi molža, ki jo je potrebno opraviti ob točno določenih urah. Na takšnih kmetijah se še danes dogaja, da ženska kmetijo lahko zapusti le za kratek čas, med obema molžama. Tudi ena izmed respondentk kmetije ne zapusti za več kot nekaj ur. Z družino se ne more odpraviti na dopust, ker za delo v hlevu z možem nimata zamenjave.

Ko so obdobja največjih opravil najmanj 12, tudi več, pozimi pa malo manj. (intervju št. 1, mlajše)

Pri nas je julij in avgust zelo naporno, takrat moraš sadje vsaki dan obirat. . . .avgust je najtežji, po službi to obiramo, ali pa imava oba dopust, obiramo od jutra do večera. (intervju št. 2, mlajše)

V špici od sedmih do sedmih, ponoči ne delamo, v takem primeru preložimo na naslednji dan. (intervju št. 3, mlajše)

Včasih manj, v glavnem pa vsaj 12 ur, ko imamo večja opravila mimogrede spravimo skupaj 15 ur, tudi več. (intervju št. 4, mlajše)

Poleti je cel dan do teme, pa spomladi in v jesen delamo cele dneve, pozimi pa imava na skrbi samo opravilo prašičev, ki vzame nekaj ur zjutraj in nekaj ur proti večeru. Kar dnevno smo vezani, delama ob določeni uri, ker mora biti red pri živini. (intervju št. 7, mlajše)

Od jutra do večera. . . ko imamo goste smo v pogonu 24 ur na dan, od petka do nedelje tudi. (intervju št. 9, mlajše)

V glavnem so vse sogovornice, razen v zimskem času, preobremenjene z delom. Samoumevno pa se jim tudi zdi, da po potrebi opravljajo vsa dela na kmetiji, če se pokaže potreba.

3.2.3.9. EKONOMSKA ODVISNOST KMEČKIH ŽENSK

»Potrebno je svoje potrebe prilagoditi potrebam kmetije«

Kljub temu, da kmečke ženske danes opravijo, ob gospodinjskem in skrbstvenem delu, še pretežni del kmečkega dela na kmetiji, pa to večini med njimi še vedno ne prinaša ekonomske neodvisnosti. Kar polovica vprašanih je povedala, da morajo 'svoje potrebe' prilagajati 'potrebam kmetije in družine', šele nato poskrbijo zase, običajno iz skupnega denarja. Pri procesih odločanja glede večjih investicij na kmetiji (gradnja, nakup mehanizacije) so udeležene, čeprav so povedale, da odločitev o nakupu mehanizacije pogosteje sprejema mož, ki se na mehanizacijo bolje spozna. Glede na to, da gre za velike finančne zneske, se mora ob nakupu mehanizacije odrekati in varčevati vsa družina. Čeprav so vse respondentke povedale, da imajo 'nek' svoj denar, ki ga lahko vzamejo od skupnega, Barbičeva (2005) opozarja na skupni denar ali t.i. 'skupno denarnico', ki pa nikakor ni idealna rešitev, saj po njenem mnenju posamezniku ali posameznici ne omogoča, da samostojno razpolaga z delom dohodka, ki ga je pomagal/a ustvarjati. Tudi tiste, ki imajo svoj dohodek (hodijo v službo, opravljajo dopolnilno dejavnost na kmetiji ali prejemajo pokojnino po pokojnem možu), pretežni del dohodka porabijo za potrebe kmetije, gospodinjstva ali otrok.

To se pa vse prilagaja, vsekakor je potrebno svoje potrebe prilagoditi potrebam na kmetiji, drugače ne bi šlo. (intervju št. 3, mlajše)

Kar prilagajamo potrebam kmetije. Če se odločamo kaj je potrebno kupit. . . če je otrok brez čevlov mu moraš kupit čevle, tudi, če potem ti nimaš novih hlač. . . če se traktor pokvari ga moraš popraviti. (intervju št. 6, mlajše)

Lahko ga porabim za svoje potrebe, v glavnem pa se finančno prilagajam potrebam kmetije. (intervju št. 7, mlajše)

Ovisno, včasih se je potrebno prilagoditi potrebam kmetije, če se od kmetije živiš, moraš tudi vlagati in se prilagajati. (intervju št. 10, mlajše)

Finančno glih nisem odvisna od nekoga, imamo pa skupni denar od katerega vzamem za svoje potrebe. (intervju št. 1, mlajše)

Za gospodinjstvo jaz dam od moje plače, za ostalo pa mož. V glavnem pa vzamemo tam kjer pač je, svoje potrebe je vsekakor potrebno prilagajati potrebam kmetije. Jaz imam svojo plačo, sem v službi,

to kar na kmetiji pridelamo, preko kmetijske zadruge prodamo in potem dohodek porabimo za potrebe kmetije. (intervju št. 2, mlajše)

Imam dopolnilno dejavnost na kmetiji, peko peciva in potic. Zato sem se odločila, ker me je peka vedno zelo veselila, izboljšala sem si dohodkovni položaj, imam neki svoj denar. . . seveda pa je to prineslo veliko dodatnega dela, tako s peko kot v administraciji. Svoj denar v glavnem porabim za urejanje hiše, za gospodinjstvo in za sina. (intervju št. 5, mlajše)

Ekonomska neodvisnost, ki predstavlja enega od najpomembnejših temeljev za zagotovitev enakopravnosti in večje moči žensk v družbi (Jogan, 2000), ostaja očitno še vedno nedosežen cilj žensk, ki danes živijo na kmetijah v Slovenskih goricah. Dosegle jo bodo, ko bodo lahko z delom dohodka iz kmetije ali z lastnimi finančnimi viri popolnoma upravljale ali pri upravljanju sodelovale v enaki meri kot moški.

3.2.3.10. POKOJNINSKO IN ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE KMEČKIH ŽENSK

»Ko bom starost dopolnila, se bom lahko upokojila«

V sodobnih družbah naj bi bilo zagotavljanje socialnih pravic vsem državljanom in državljkam brezpogojno. Velike tradicionalne družine, ki so poskrbele za družinske člane, ko so ti začasno ali trajno postali nezmožni za delo in ustvarjanje dohodka, so v začetku 20. stoletja začele razpadati. Evropske države so postopno začele izgrajevati sisteme socialne varnosti za različne socialne primere. Slovenija si zastavlja visoke cilje na področju socialne varnosti državljanov (tudi bolnih, starih, invalidov, brezposelnih).

V začetku 20. stoletja je bila v kmečkih družinah socialna varnost zagotovljena zgolj z družinsko solidarnostjo. Šele ob koncu 60 let prejšnjega stoletja so tudi kmetje dobili možnost kmečkega pokojninskega zavarovanja. Ker majhne slovenske kmetije v tistem obdobju pogosto niso zmogle plačevanja dajatev za kmeta in kmetico v družini, so v veliki meri ženske sprejele podrejen položaj vzdrževanega družinskega člana. Ob upokojitvi je pokojnino prejemal samo mož, ta pa običajno ni zagotavljala dostojnega življenja upokojenemu kmečkemu paru (Barbič, 2005). Na tem področju se v današnjem času stanje izboljšuje, ne moremo pa govoriti o zelo velikem napredku. Od desetih sogovornic so samo tri zavarovane po možu, štiri si plačujejo lastno kmečko zavarovanje. Zanimivo je, da sta med slednjimi dve, ki si plačujeta zavarovanje, medtem, ko njuna moža, ki delata na kmetiji, zavarovanja ne plačujeta. Ostale so v službi, ali imajo druge oblike zavarovanj (zaradi 4 otrok, študentka). Čeprav med sogovornicami ni take, ki ne bi imela nikakršnega zavarovanja, pa gre pri vseh za najnižjo, osnovno zavarovanje, ki prinaša minimalno socialno varnost (ali pa je v sedanjih kriznih časih sploh ne zagotavlja).

Mož je v službi jaz pa sem na kmetiji zavarovana. Imam tistih minimalnih 25 let delovne dobe in ko bom starost dopolnila se bom lahko upokojila. (intervju št. 1, mlajše)

Oba hodiva v službo in sma tam zavarovana. (intervju št. 2, mlajše)

Samo mož, jaz pa po možu. (intervju št. 3, mlajše)

Mož hodi v službo, jaz pa po njem. (intervju št. 4, mlajše)

Jaz sem, on pa ni, jaz sem vztrajala, ko je bil na občini v službi je rekel, da ne bomo plačevali. Jaz sem vztrajala, tolko denarja pa si bom prišparala, da si bom plačevala in ni mi žal, zdaj imam 35 let delovne dobe. (intervju št. 5, mlajše)

Imam štiri otroke in sem zaradi tega zavarovana, socialno mi plačuje zavarovanje in pokojninsko. (intervju št. 6, mlajše)

Ne to pa nisem, samo mama je. Moj oče je plačeval celo življenje, ampak ker na kmetiji ni nikoli dovolj denarja je plačeval samo ožji obseg. Sedaj, ko je hudo zbolel, da smo ga mogle negovati v postelji na domu. . . ni mogle niti sam jesti. . . ni dobil nobenega dodatka za postržbo na domu, pa čeprav je bil najhujši nevrološki bolnik. Kmečke pokojnine so katastrofalno nizke. (intervju št. 7, mlajše)

Mož je v službi, jaz pa si plačujem zavarovanje. (intervju št. 9, mlajše)

Samo jaz sem pokojninsko zavarovana. (intervju št. 10, mlajše)

Pravico do porodniškega dopusta so slovenske kmečke ženske dobile zelo pozno, šele leta 1982, kar jih je zelo dolgo postavljalo v neenak položaj v primerjavi z delavkami. Samo dve od vprašanih respondentk sta koristili porodniški dopust, ker sta si plačevali kmečko pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Vse ostale porodniškega dopusta niso koristile ali so ga koristile v primeru, ko so še bile zaposlene.

Ne takrat ni bilo možno koristiti porodniškega dopusta. (intervju št. 1, mlajše)

Ja, ker sem bila v trgovini zaposlena. (intervju št. 2, mlajše)

Pri prvem ja, ko sem bla še v službi, pri drugem pa ne. (intervju št. 4, mlajše)

Ja, imela sem porodniški dopust, takrat je že bil, to je blo leta 1987, leto ali dve prej se je začelo. (intervju št. 5, mlajše)

Pri prvem otroku sem bila pokojninsko zavarovana prek kmetije. . . in drugem . . . pri tretjem me je sestra zaposlila kot gospodinjsko pomočnico in sem imela porodniški dopust. Pri vseh otrocih sem imela nek porodniški dopust. (intervju št. 6, mlajše)

Ja pri dveh sem koristila, pri dveh pa ne. Prvič sem bila še zaposlena, pri drugi in tretji še nisem bila zaposlena kot kmetovalka. Pri sinu pa sem že bila zavarovana kot kmetovalka in sem lahko ponovno koristila. (intervju št. 9, mlajše)

Ko so kmečke ženske govorile o porodniškem dopustu, so ob tem, da porodniški dopust zanje ne pomeni dopusta, saj delajo skoraj do poroda, pogosto omenjale tudi višino izplačila, ki ga prejemajo v

primeru porodniškega dopusta. Ker zaradi slabe ekonomske situacije na kmetijah pogosto vplačujejo najnižje prispevke, ki zadoščajo le za osnovno zavarovanje, je tudi izplačilo temu primerno nizko.

3.2.3.11. KMEČKE ŽENSKJE JAVNO IN ZASEBNO

»Premalo dosežemo«

Naslednice kmečkih žensk, ki so večino svojega življenja preživele doma, na kmetiji, kjer so delale in živele, so danes izpostavljene novim izzivom in možnostim. Prostor njihovega gibanja in delovanja se širi izven kmetije. Kmečke ženske so danes veliko bolj mobilne, saj jih večina vozi avtomobile; zaradi odsotnosti moža, ki je v službi ali opravlja kmetijska dela s stroji, opravijo večino nakupov in opravkov izven kmetije. Večina jih je tudi vključenih v *Društva kmečkih žena in deklet*, preko katerega so povezane v *Zvezo kmetic Slovenije*. Kmečke ženske, ki so včlanjene v *Društvo kmečkih žena in deklet Lenart*, se ob rednih druženjih, izobraževanjih in krajših izletih, dva krat letno, brez partnerjev, odpravijo skupaj tudi v toplice ali na morje.

V zadnjih dveh desetletjih, odkar se intenzivneje povezujejo v omenjena društva, so kmečke ženske dosegle velik napredek glede miselnosti in razumevanja njihovega povezovanja v javni in zasebni sferi. Zdi se, da tako družinski člani kot širša okolica sprejemajo njihovo občasno odsotnost od doma. Morda je ob teh ugotovitvah moteče le dejstvo, da je v omenjenih društvih več starejših članic; mlajše kmečke ženske z majhnimi otroci pa se za tovrstno udejstvovanje redkeje odločajo. Na vprašanje zakaj tako, so običajno odgovorile, da imajo preveč dela in da prosti čas raje porabijo za ukvarjanje z otroci.

Sem pripadnica ene stranke, dolgo delujem v Društvu kmečkih žena, tudi v Zvezi kmetic na državnem nivoju. Mislim, da sem veliko pripomogla k vplivu žensk na podeželju. K temu tudi druge ženske vzpodbujam, da ni pomembno samo biti doma ampak, da je dobro, da se s kom pogovoriš, da izmenjaš svoje misli, svoje izkušnje, v dobrobit svojemu okolju in širše. Meni je v veliko veselje, da sem dala pobudo in se kar premika, glede nasilja nad ženskami na kmetiji. Velikokrat vidimo, da je ženska urejena, da jo mož kam pelje, ampak s svojo glavo misliti ne sme. Da je kmečka ženska brez lastnih financ, da je za vse vezana na njega, kaj bosta kupila, da ne more sama odločati o teh stvareh. Mogoče bi celo kak udarec lažje prenesla, to se pozabi, kot pa da je dneve in dneve tempirana v nekem oklepu v katerem ne more zadihati. Jaz mislim, da bi tu morali ženske na podeželju izobraževati, pa mogoče tudi moške. Dolgoročno imam idejo, da bi se zakonski partnerji dobivali in, da bi oba poslušala kakšen pametni nasvet ali izkušnjo, da mladi ne bi ponavljali naših napakah. (intervju št. 1, mlajše)

To bi se mogle malo bolj aktivirati, premalo naredimo na tem področju, tolko nas je včlanjenih, premalo dosežemo. . . prepočasi gre to spreminjanje. (intervju št. 2, mlajše)

Zdi se mi, da njihovo srečanje zaenkrat sloni bolj na druženju. Mislim, na pomembne spremembe, ki se tičejo tudi njih, nimajo pomembnega vpliva. (intervju št. 3, mlajše)

Nakupe in ostale opravke izven hiše opravljam kar jaz. Nisem včlanjena v društvo ali stranko, ves čas porabim za opravke in delo doma. (intervju št. 4, mlajše)

Jaz sem doma in jaz vse zrihtam (op. 56), izven doma v strankah in društvih nisem. V društvo bolj mama hodi, jaz pa sem bolj doma, ker so otroci le še mali, tisti čas rajši porabim za otroke. (intervju št. 6, mlajše)

Zaenkrat nisem včlanjena v nobeno stranko, tudi ne v društvo. Mislim, da pa v prihodnje bom, imam željo sodelovati v kakem društvu . . . pa izpostaviti svojo besedo. . . sploh za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje bi se mogli na kmetijah bolj zavzeti. (intervju št. 7, mlajše)

Po navadi nikamor ne hodim, nakupe in opravke izven kmetije opravita tast ali svak. Preveč dela imam, da bi lahko okrog hodila, nisem član Društva KŽ ali stranke. (intervju št. 8, mlajše)

Poleg tega, da imamo proizvodnjo mleka, sma lahko odsotna oba z možem. Takrat prideta tašča in tast. Opravke izven doma opravljava, odvisno kdo ima čas, to si kar razdelima. Včlanjena sem v Društvo KŽ in deklet, imamo tečaje, sestanke si naredimo . . . fajn je malo nekam prit. . . februarja gremo v Dobrno za 4 dni. To gremo vsako leto v februarju, ko še ni prveč dela doma, moraš si čas vzeti za sebe, da nisi samo doma. Malo nekaj zveš, pa naučiš se kaj. (intervju št. 10, mlajše)

Tiste respondentke, ki so aktivne v *Društvu kmečkih žensk in deklet Lenart* izražajo spoznanje, da je sicer napredek, da si tudi kmečka ženska najde čas za druženje in delovanje v društvu, da pa ni dovolj samo druženje in izobraževanje na področju gospodinjstva. V veliki večini so prepričane, da bi svoje delovanje morale razširiti in se kolektivno zavzemati za odpravljanje številnih neenakosti v družini in družbi. Zavedajo se, da bi bilo potrebno tudi aktivneje vstopiti v politično življenje (med desetimi sogovornicami je samo ena članica politične stranke), kjer so slovenske ženske, predvsem pa kmetice, zelo slabo zastopane.

3.2.3.12. IZOBRAŽEVANJE KMEČKIH ŽENSK

»Jaz sem želela biti frizerka«

V tradicionalni družbi so izobraževanje razumeli kot domeno moških. Dekletom so bile namenjene zgolj šole, v katerih so pridobivale ali utrjevale gospodinjska znanja (kuhanje, čiščenje, ročna dela, šivanje). Sogovornice imajo glede izobraževanja različne izkušnje. Nekatere med njimi so k izobraževanju vzpodbujali, pogosto so tudi same izražale željo po višji izobrazbi. Tiste, ki so se

Op. 56: zrihtati – urediti.

izobrazbi zaradi potreb po delovni sili na kmetiji morale odpovedati, takšno odločitev, ki so jo pogosto sprejele zaradi pritiskov staršev, obžalujejo.

Jaz sem imela željo biti frizerka. . . ko sma z mamó okopavali peso sem ji to tudi povedla. . . takrat se je meni svet podrl. . . rekla je »Sami sma, mogla boš ostati doma, mislim, da sama na kmetiji ne bom mogla«. V šoli sem popustila, zdelo se mi je brez veze hoditi v šolo, ker me je mama vzgojila tak, da nekdo mora ob njej biti in potem kmetijo prevzeti, sem se žrtvovala in ostala brez poklica. Končala sem osnovno šolo, moram pa reči, da ves čas mojega življenja mi je bil izziv izobraževanje. Vsakih tečajev in predavanj sem se udeležila in si z veseljem izpopolnjevala znanje. (intervju št. 1, mlajše)

Ja zaključila sem osemletko, ker sem bila starejša sem si želela v kmetijsko šolo, pa ni bilo možnosti, da bi lahko šla. (intervju št. 3, mlajše)

Pripadnost spolu je dolgo predstavljala oviro, ki je tudi kmečke ženske zadrževala v domačem okolju in jim onemogočala profesionalno napredovanje v javni sferi. V drugi polovici 20. stoletja so se možnosti izobraževanja vse bolj povečevale in tudi mlade ženske s podeželskega okolja so pridobivale vedno višjo izobrazbo.

To pa ja, ko je bilo osnovne šole konec, sploh ni bilo vprašanje, da ne bi šla naprej še vsaj v srednjo. Pol pa smo bili sami malo leni, če jaz takrat ne bi takoj dobila pripravništva, bi še verjetno kam šla, sigurno. Pol pa je tista prva služba, pa ti je lepo, pa svoj denar, pa ni bilo več časa za šolo. (intervju št. 4, mlajše)

Sestra je šla v gimnazijo in študirala je v Ljubljani. Jaz pa sem mogla doma ostati, na kmetiji, komaj sem jih prepričala, da sem se lahko vpisala v kmetijsko šolo. (intervju št. 5, mlajše)

Starejšo sestro so nekak bolj usmerjali, kam naj bi šla. Meni pa je bilo nekak bolj prepuščeno, jaz sem končala srednjo kmetijsko šolo. Vpisala sem se na višjo živilsko šolo, imam samo še zagovor diplome. (intervju št. 7, mlajše)

Ja to pa ja, šola je bila obvezna. Končala sem srednjo šolo, po poklicu sem komercialni tehnik. Sicer pa so me naprej sili, ampak otrok je že bil na poti, pa potem družina, zato se nisem odločila. Zdaj mi je malo žal, ampak je že moralo tako biti. (intervju št. 9, mlajše)

Tudi pri kmečkih ženskah iz Slovenskih goric se izobrazba viša. V mojem vzorcu so od desetih štiri končale srednjo šolo in ena višjo, še vedno pa jih je kar polovica, ki so zaključile samo osnovno šolo. Večina teh je izrazila veliko željo, da bi pridobile višjo izobrazbo, a so jim razmere v družini narekovale, da so opustile šolanje in prevzele delo na kmetiji.

3.2.3.13. KATOLIŠKA CERKEV IN KMEČKE ŽENSKE

»Vsako nedeljo ne gremo k maši«

Ob koncu 90-ih let 20. stoletja je bila v Sloveniji opravljena raziskava *Podobe o cerkvi in religiji* (Toš, 1999), ki je pokazala, da je vernost predvsem povezana s socialno šibkejšimi sloji, kamor uvrščamo tudi delavsko - kmečki sloj. Ugotovili so, da je vera v Boga povezana s spolom. Več kot 40% vprašanih žensk je povedalo, da verujejo v Boga in le 28,5% moških. Prav tako je vera izrazitejša pri starejših. Kot smo ugotavljali pri odgovorih starejših kmečkih žensk iz Slovenskih goric, je bila vera v začetku 20. stoletja v družinah, v katerih so živele, prisotna bolj kot danes. Predvsem so praznovali verske praznike, običajno so molili pred in po jedi, nekateri tudi rožni venec po večerih. Kar nekaj starejših kmečkih žensk pa je poudarilo, da z vero niso 'pretiravali'. Tudi mlajše kmečke ženske so odgovarjale podobno.

Ja sigurno, moram reči, da zeti, ki so v hišo prišli niso bili najbolj verni, ne posiljujemo jih z nekimi stvarmi. . . zelo lepo pa mi je, da spoštujejo naša prepričanja in se na tem področju prilagajajo. (intervju št. 1, mlajše)

Smo verni, glih vsako nedeljo ne gremo k maši, ko pa je čas gremo, pa za praznike. (intervju št. 2, mlajše)

Ja smo verni, ne hodimo vsako nedeljo obvezno k maši, ko začutimo gremo k maši, ne pa pod prisilo, pa cerkvene praznike praznujemo. (intervju št. 3, mlajše)

Ohranjamo . . . predvsem mama sodeluje pri cerkvenem zboru, ona še otroke zraven vzame, jaz pa pač za ta velike praznike grem, pa na kak sestanek za obhajilo ali birmo. (intervju št. 6, mlajše)

Ja smo verni, pač te praznike bolj praznujemo, cela družina se sreča. (intervju št. 7, mlajše)

Smo bolj zmerno, kot včasih. Ob nedeljah hodimo k maši pa za praznike, pa pred jedjo, če nas je več tudi molimo. (intervju št. 8, mlajše)

Smo verni, pač koliko se da. Pri mladih se mi zdi, da je to kar v nekih mejah, da se ne pretirava več. Mislim, da bi mlade morali malo drugače pritegniti. (intervju št. 9, mlajše)

Verni smo. . . da pa bi vsaki dan molili tega pa ni več. . . tudi pri jedi ne molimo več. . . pa praznike praznujemo. (intervju št. 10, mlajše)

V današnjem času so se tradicionalni vzorci še razrahljali. Kmečke ženske omenjajo, da so verne, da so v družinah verni, praznujejo verske praznike, vendar tudi mlajše poudarijo, da z vero običajno ne 'pretiravajo'. Mlajše tudi ne hodijo redno, vsako nedeljo k maši, v glavnem ne molijo doma, tudi ne več pred ali po jedi. Poskrbijo pa za versko vzgojo otrok, ti obiskujejo verouk in prejmejo zakramente. V družinah dopuščajo tudi izven zakonske skupnosti otrok in sprejmejo bodočega zeta, ki ni versko vzgojen.

3.2.3.14. KAKOVOST ŽIVLJENJA KMEČKIH ŽENSK

Kmečke ženske, ki so sodelovale v intervjujih poudarjajo, da je kakovost njihovega življenja boljša, kot je bila v času, ko so na kmetijah živele njihove mame ali babice. Rus (v Novak, 1996: 21) ugotavlja, da je koncept kakovosti življenja neposredno povezan z zadovoljevanjem potreb ljudi. Po Allardtu (1993) je obstoj in razvoj človeka odvisen od treh skupin potreb, na katere se navezujejo pogoji, ki jih merimo s subjektivnimi in objektivnimi kazalci.

1. Potrebe »imeti«

So potrebe, ki omogočajo človekov obstoj in preživetje (hrana, zavetje, oblačila); pogoji, s katerimi tem potrebam zadostimo pa so gnotni viri, bivalne razmere, zaposlitev, delovne razmere, zdravje, izobrazba (Allardt v Novak, 1996: 19).

Kmečke ženske iz Slovenskih goric v današnjem času imajo dostop do gnotnih virov, s katerimi lahko bolje kot njihove matere ali stare matere zadovoljijo osnovne potrebe za preživetje. Čeprav, kot so navajale, morajo, predvsem tiste, ki nimajo lastnih prihodkov, svoje potrebe prilagajati potrebam kmetije in družine. Kmečke ženske danes bivajo v sodobnih, urejenih hišah, ki so opremljene s sodobnimi gospodinjskimi aparati (pomivalni stroj, pralni stroj, sušilni stroj, mikrovalovna pečica), računalniki (ponekod tudi dva trije na gospodinjstvo), avdio - video aparati (tv sprejemnik, radijski sprejemnik, CD predvajalnik, DVD predvajalnik). Urejeno imajo centralno kurjavo, vodovod in električno. Vse vozijo avtomobile. Sodobno so oblečene, nosijo sodobne frizure, mlajše pa tudi redno obiskujejo kozmetičarke. Ženske s katerimi sem se pogovarjala so zdrave, še nobena se ni poškodovala pri kmečkih opravilih, vse pa imajo urejeno zdravstveno zavarovanje. Ob delu na kmetiji in v gospodinjstvu se nekatere odločajo za dopolnilne dejavnosti, ki jim prinašajo dodaten vir dohodka, seveda pa tudi veliko dodatnega dela. Pri kmečkih ženskah ne moremo govoriti, da imajo urejen delovni čas, saj delajo, ko razmere, na kmetiji, v gospodinjstvu, v dopolnilni dejavnosti ali tudi službi, to zahtevajo. Njihovo delo še vedno ni primerno ekonomsko ovrednoteno in družbeno cenjeno. Kmečke ženske danes so tudi bolj izobražene kot njihove prednice, so pa tudi bolj razgledane saj, redno spremljajo dogajanje v državi preko TV, dnevnih časopisov, tiste, ki uporabljajo računalnik pa tudi preko interneta. Same v glavnem ocenjujejo, da živijo bolje ali veliko bolje, kot so živele njihove prednice.

Velike spremembe. . . delo nam je olajšano s stroji. . . takrat je bilo veliko odrekovanja. Mama, ni imela varuške, ni blo strojev. . . tega sploh ne morem primerjati, takšne razlike so vidne. (intervju št. 1, mlajše)

V današnjem času je dosti lažje biti kmečka ženska kot kdaj prej. Mi smo imeli več časa za otroke. Moja mama je bla za vse sama, ostalo pa je skoraj isto, na kmetiji ni neke nervoze, tudi hišo smo si uspeli urediti. (intervju št. 3, mlajše)

Današnja kmečka ženska je tista, ki zna delati, ki si zna organizirati delo, ki se zna uredit in nastopit kot vsaka druga ženska . . . ko je bla mama stara tolko kot zdaj jaz je blo njeno življenje bistveno slabše, kot je moje zdaj. Za vse je bla sama, edino v gasilskem društvu je bla, otrok ni mogla samih pustit, mislim, da je blo zelo težko. (intervju št. 2, mlajše)

2. Potrebe »ljubiti«

Potrebe ljubiti so socialne potrebe po pripadnosti in druženju, saj ima vsak posameznik/ca potrebo po stikih z drugimi ljudmi. Socialna vključenost je zelo pomembna, ob stikih z drugimi ljudmi (v lokalni skupnosti, v družini, na delovnem mestu, med prijatelji) si posameznik/ca oblikuje družbeno identiteto.

Kmečke ženske se danes več družijo med seboj tudi v prostem času, kot so se nekoč. Kot smo že ugotovili so organizirane v *Društvih kmečkih žena in deklet*, sodelujejo pa tudi v nekaterih drugih društvih. Tiste, ki imajo dopolnilne dejavnosti navezujejo stike s svojimi strankami. Kmečke ženske iz Slovenskih goric se same, v okviru Društva kmečkih žena, odpravijo na krajša letovanja; hodijo na strokovne izlete, se izobražujejo ali preprosto družijo. V lokalnih skupnostih sodelujejo na raznih prireditvah, kjer se predstavljajo s kulinaricnimi specialitetami ali drugimi izdelki. Ob tem kmečke ženske danes postajajo bolj samozavestne, bolj se čutijo enakovredne in vključene v družbo. Družbene spremembe prinašajo tudi spremembe njihove identitete. Kažejo se v osvobajanju tradicionalnih okvirov, ki so določali njihovo družbeno vlogo v preteklosti. To osvobajanje pa pogosto prinaša navidezno svobodo, saj jo v postmoderini omejujejo številne možnosti, med katerimi morajo tudi kmečke ženske izbirati in za odločitve sprejemati odgovornost, nenehno se morajo prilagajati, si postavljati nove cilje in živeti v negotovosti.

Tak hitro to ne gre. Že, da se družimo je za nekatere napredek, če živijo s starejšimi se morajo bolj ravnati po starem kopitu, verjetno bo v prihodnje potrebno na teh področjih storiti več. . . (intervju št. 5, mlajše)

3. Potrebe »biti«

Vsak posameznik/ca, ki izgradi svoj odnos do družbe ali narave ima težnjo po vključevanju v družbo in življenju z naravo, s čimer dobi občutek pripadnosti, kar mu omogoča osebnostni razvoj; iz družbe pa je lahko tudi odtujen ali celo izključen. Kazalci s katerimi se meri te potrebe so sodelovanje pri odločanju o dejavnostih, ki imajo vpliv na življenje posameznika, politično udejstvovanje, možnost dejavnega preživljanja prostega časa (Allardt v Novak, 1996: 20).

Kmečke ženske, ki živijo na kmetijah v Slovenskih goricah se zavedajo, da bodo v prihodnje morale še veliko storiti (predvsem same) za spreminjanje socialno ekonomskih pogojev v katerih živijo. Morale se bodo bolj odločno vključevati v javno, zlasti politično življenje. Poti v družbo se jim sicer

bolj odpirajo, kot njihovim materam ali babicam, še vedno pa se čutijo izključene iz sfere, v kateri poteka odločanje o pogojih življenja. Njihove besede, kolikor jih izgovorijo so v glavnem neslišne.

Jaz vidim na tržnici kmečke ženske podpise zbiramo, ampak na občini ali bilo kje pa to zelo malo upoštevajo. . . ni, ker nas niti ne jemljemo kot enakovredne, kmetice, to je čisto nekaj na koncu, na robu. Tudi, če je izobražena, če je kmetica je nikjer ne upoštevajo. (intervju št. 6, mlajše)

Mislim, da bi se morale bolj vključevati v javno življenje. Pokojnine so sramotno nizke, tudi porodniške mislim, da niso enakovredne tistim, ki jih prejemajo ostale delavke. Mislim, da nas več ali manj odpravijo s tem. (intervju št. 9, mlajše)

Ne vem kmečke ženske še niso tak daleč prišle, da bi lahko kaj vplivale. Verjetno pa bi mogle malo bolj biti aktivne, odvisno kolko bi velala njihova beseda. Verjetno pa moraš vsaj kaj reči, mislim, da bo to naša naloga za naprej. (intervju št. 10, mlajše)

V povezavi s kakovostjo življenja Svetlik (1996: 5) ugotavlja, »ni odvisna le od sredstev, ki jih imajo ljudje na voljo, temveč tudi od tega, kako ta sredstva uporabljajo. Kakovost življenja se prav tako ne more meriti le z lastništvom materialnih sredstev in z zadovoljevanjem materialnih potreb, temveč tudi s takimi viri, kot so znanje, zdravje in zaposlitev ter zadovoljevanje nematerialnih potreb, kot so potrebe po varnosti, po pripadnosti in po samouresničevanju«.

Mandičeva (2005: 119) opozarja, da kazalci kakovosti življenja v sodobnem času dobijo svoj pomen in legitimnost iz splošnega javnega soglasja o tem, kaj so dobre življenjske okoliščine; evropske države za vodilo uporabljajo cilje evropskih politik iz *Lizbonske deklaracije*. Glavni cilji, ki oblikujejo konceptualni okvir evropskega sistema socialnih kazalcev so: izboljšanje objektivnih življenjskih razmer, krepitev subjektivnega blagostanja, krepitev družbenih vezi in slabljenje neenakosti in nasprotij ter trajnostni razvoj (Mandič, 2005: 120).

3.2.3.15. PROSTI ČAS KMEČKIH ŽENSK

»Če si ga vzameš ga imaš, če si ga ne vzameš, ga nimaš«

Z razvojem družbe se je skozi stoletja spreminjalo tudi pojmovanje prostega časa, ki so ga določale ekonomske, politične, časovne, socialne in geografske določilnice. Do razvoja industrijske družbe so si le višji sloji lahko privoščili takšen privilegij, kot je prosti čas. V 20. stoletju je zaradi skokovitega industrijskega razvoja - čas, potreben za proizvodnjo, postal krajši; ob času za proizvodnjo pa se je pojavili še presežek časa. Tedanja družba je prvič izpostavila pojem prostega časa kot dopolnilo delu. Prišli so tudi do spoznanja, da sta delo in prosti čas med seboj pogojena, kar pomeni, da si nista nasprotna ali izključujoča. Ob tem pa so se soočili tudi z dilemami, kako prosti čas čim bolj vključiti v celoten človekov razvoj in kako ga čim bolj izrabiti za zadovoljitev človekovih potreb (Božovič, 1979).

Danes je prosti čas dobil posebno vlogo, pravimo, da ima značaj porabe, saj ga večina ljudi porablja za potrošnjo razpoložljivih materialnih sredstev. Ob pripadnosti sloju na način porabe prostega časa, še vedno zelo pomembno vpliva tudi to, kako neko socialno okolje pojmuje delo. Če je za nekoga delo najpomembnejša vrednota in ne zgolj zadovoljevanje potreb, bo temu gotovo primerna količina in način porabe prostega časa. Predvsem v tradicionalnih kmečkih okoljih, kjer so delu skozi zgodovino pripisovali največji pomen, veljalo pa je za najpomembnejšo vrednoto, prostega časa skorajda niso poznali. V postmoderni pa je opazna širitev prostega časa tudi v okolja, kjer ga v tradicionalni družbi niso poznali, na to opozarja tudi Wilensky (Wilensky v Haralabos, 1999: 272), ki pravi: »*Obstajajo že pokazatelji, da se umik od dela, kot osrednjega življenjskega interesa, kar je bilo dolgo značilno za delavski razred, razširja na veliko večino prebivalstva.*«

S prostim časom žensk so se skozi zgodovino ukvarjale tudi feministke. Ugotavljale so, da je, predvsem pri ženskah, ki ne opravljajo plačanega dela (tudi kmetice), delitev med delom in prostim časom zelo otežena. Vsaka njihova aktivnost je namreč do neke mere lahko tudi obveznost. Ne glede na nekoliko različne poglede posameznih feminističnih teorij pa so si vse edine, da so ženske, glede prostega časa, prikrajšane (Henderson, 1990).

Kmečke ženske, ki danes živijo na kmetijah, prihajajo iz okolja in družin, kjer je delo v preteklosti predstavljalo osnovno vrednoto. Iz pripovedovanja sogovornic lahko opazimo, da vplivi postmoderne počasi, a vztrajno te tradicionalne spono rahljajo. Tudi ženske se zavedajo pomena prostega časa, nekatere si ga tudi že znajo vzeti.

Prosti čas je odvisen od vsakega posameznika. Ali si ga znaš vzeti in nekaj narediš za sebe ali ne. Jaz osebno in moja družina si vzamemo prosti čas - tako mladi, kakor tudi midva, mogoče malo deljeno. Prost čas si vzamemo tudi v družini, ko znamo odmisлити delo in si vzamemo prosti čas, npr. ob praznikih. Zadnje čase smo se sicer malo pregrešili ampak mislim, da bomo obdržali tradicijo, da ob določenih praznikih ne bomo delali. (intervju št. 1, mlajše)

Odvisno kak si ga vzameš. . . če si ga vzameš ga imaš, če si ga ne vzameš ga nimaš. . . mislim, da bi vsaka ženska mogla imeti nekaj prostega časa za sebe, če je ženska vedno doma pa nikamor ne gre. . . jaz se ne bi mogla navaditi na tako življenje. (intervju št. 10, mlajše)

Seveda pa se vrednotenju dela in miselnosti o delu, ki se je iz generacij v generacije prenašala na mlajše rodove, ne da spremeniti kar čez noč; čeprav se ženske zavedajo, da bi si morale vzeti prosti čas, jih večina meni, da ga imajo premalo, najdejo pa se tudi posameznice, ki ga še vedno sploh nimajo.

(smeh) . . . To je zdaj tak, za mene je prosti čas, ko že lahko likam ali nekaj takega delam, da pa bi imela kaki prosti čas . . . (smeh). (intervju št. 4, mlajše)

Jaz bi imela več prostega časa. Saj vsak posamezno ga imamo, tisto ni problem, skupaj vsi pa pridemo samo ob nedeljah. Fajn bi blo, če bi tistega skupnega časa imeli več, ampak življenjski tempo

je taki, da ga verjetno niti recesija ne bo zmanjšala. Mogoče bi blo fajn, če bi se par strojev pokvarlo, pa bi spet kaj ročno delali, skupaj družina in sosedi, tak kot so včasih likali (op. 3). (intervju št. 2, mlajše)

Prostega časa je malo, v glavnem ga preživim z otroki. (intervju št. 6, mlajše)

Moj prosti čas je ponavadi zvečer, ko opravim prašiče. Ponavadi ga preživim s prijatli, če sem cel dan doma, delam, mi zelo paše, če grem zvečer malo s prijatli. (intervju št. 7, mlajše)

Prosti čas bi si morali vzeti in ga skupaj z družino izkoristiti, pogosto pa smo tako utrujeni, da se samo vležemo in počivamo, takrat ko smo prosti. Malo se odklopimo, verjetno bi bilo bolje, če bi kam šli, ampak pogosto zmanjka energije. Prej sem še jaz pogosto rekla:« Gremo nekam na obisk«, zdaj pa sem postala zelo lena glede tega, ne dajem več vzpodbud, da bi se kam spravili. (intervju št. 9, mlajše)

V nadaljevanju se seveda zastavlja vprašanje, kako in za katere aktivnosti ženske svoj prosti čas porabijo. Ob sprehodih, kolesarjenju, bowlingu, so ženske kot svoj prosti čas izpostavljale tudi dopolnilne dejavnosti, ki pa vemo, da jim prinašajo predvsem ogromno dodatnega dela, ki ga v glavnem opravijo v večernih urah. V takem pogledu in delovanju lahko še vedno najdemo tradicionalne prvine.

Kolesarjenje ob nedeljah, sprehodi po okolici. (intervju št. 2, mlajše)

Z mozem kolesariva vsako nedeljo popoldne. (intervju št. 3, mlajše)

Kaj posebnega ne, meni je hobi peka peciva. (intervju št. 5, mlajše)

Šivanje. . . zelo rada sem tudi kvačkala in štrekala. Pri šivanju je bolje, se vsedeš kako uro, dve, pa so že rezultati. (intervju št. 6, mlajše)

Zadnja leta je bila moj hobi šola, ob tako težkem delu se težko spraviš k učenju, zvečer si popolnoma utrujen, čez dan pa je premalo časa. Vleče se mi, zato že komaj čakam, da se rešim te obveznosti. (intervju št. 7, mlajše)

Moj hobi je turizem na kmetiji. (intervju št. 9, mlajše)

Po večerih zelo rada šivam prte, to se tak umiriš poleg in pozabiš na skrbi, čist pozabiš na vse. (intervju št. 10, mlajše)

Bowling, dobimo se s partnerji, vsak teden en dan. Tam se razgiblremo ampak se tudi pogovarjamo. . . imamo pa tudi dopolnilno dejavnost na kmetiji. Pečenje peciva me je vedno veselilo. V teh mrtvih mesecih je to pomemben vir dohodka, ki izpolni izpad. Tu sem se kar našla, pomaga nam izpolniti tudi finančni del. Sigurno pa brez dela ne gre. Delava pa s hčerko, z veseljem in ker delava z veseljem je tudi končni izdelek lepši, bolj dober, pa vidiš, da tvoje delo ni zastoj - tako finančno, kot tudi zadovoljstvo, da nekaj ustvariš. (intervju št. 1, mlajše)

Delo je za večino še vedno osnovna vrednota, ki jo družba v tem okolju vzpodbuja in odobrava. Vse kar ni delo, pa je še vedno pojmovano kot nekaj negativnega, neprimernega, kot lenarjenje,

postopanje, kot nekaj, kar družba sankcionira. Da bi se izognile sankcijam, si ženske v času, ko bi naj imele prosti čas, najdejo delo - delo, ki jih veseli in prinaša dodaten zaslužek.

3.2.3.16. PREDNOSTI IN SLABOSTI ŽIVLJENJA NA KMETIJI

»Način življenja na kmetiji se je spremenil«

Kmečke ženske iz Slovenskih goric vidijo prednosti življenja na kmetiji v bolj umirjenem življenju, izpostavljajo tudi življenje v naravi, kjer si še vedno pridelujejo vsaj del lastne, po njihovem mnenju bolj zdrave hrane. Delavnik si lahko, vsaj ko ni večjih sezonskih opravil, če niso vezane na dnevna opravila (molžo) prilagajajo; po njihovem mnenju pa jim kmetija v današnjem času, kljub negotovim razmeram, ki jih čutijo tudi kmetje, vseeno nudi večjo ekonomsko varnost. Menijo, da pridobivajo samozavest s tem, ko niso več strogo vezane na okolje domače družine in kmetije. Po njihovem mnenju se vsaj navzven vse bolj manjšajo tudi razlike med njimi in ostalimi ženskami v naši družbi, počutijo se manj zapostavljene, čeprav je na ekonomskem in socialnem področju še veliko ovir, ki bi jih bilo potrebno odpraviti.

Pozitivno pa je zadnjih nekaj let, malo smo se same postavile, začele smo se več družiti, tudi imam vtis, da nas družba vseeno sprejema nekoliko drugače. S tem druženjem smo prišle bolj v javnost. Način življenja na kmetiji se je spremenil, ukvarjamo se z dopolnilnimi dejavnostmi, imamo svoj denar, vse to nam daje več samozavesti. Tudi razdalje med podeželjem in mestom se krajšajo z avti, ki jih vozimo, nam je mesto postalo bližje, ljudje iz mesta prihajajo na kmetijo, vidijo kako se vse spreminja, drugače nas obravnavajo. Sicer ne želimo biti sužnje na kmetiji, radi pa imamo red, da se dobro počutimo na kmetiji. (intervju št. 1, mlajše)

Pozitivnih je veliko, imamo bolj mirno življenje, večjo ekonomsko sigurnost, domačo hrano. . . za negativne, ne vem kaj bi rekla, delat je treba tak povsod. (intervju št. 4, mlajše)

Pozitivno je, da nisi odvisen od trgovine, tudi pri mesu, če imaš svinjo v hlevu pa prazen hladilnik lahko to hitro napolniš. . . zdi se mi, da vseeno jemo bolj zdravo hrano . . . vse naredijo, da zelenjava ostane sveža, poškropijo jo s kemikalijami. (intervju št. 6, mlajše)

Kot slabosti so sogovornice izpostavile predvsem negotovo ekonomsko situacijo in negotovost, ki jo prinaša kmetijska pridelava, v medijih velikokrat poimenovana tudi pridelava v 'tovarni brez strehe'. Intenzivna pridelava je namreč v veliki meri odvisna od cen gnojil, sredstev proti škodljivcem, semen, sadik, naftnih derivatov, ipd. Cene omenjenih repromaterialov se v zadnjih letih zelo višajo. Po ekonomskem sistemu ponudbe - povpraševanja, zaradi večje ponudbe in manjšega povpraševanja, odkupne cene kmetijskih proizvodov padajo. Ob ekonomski negotovosti, pa kmetijsko pridelavo ogrožajo še vremenske nepravilnosti (neurja, toča, suša), ki močno višajo stroške pridelkov.

Na kmetiji se moraš sam znajti, nihče ti ne pove kaj boš delal, za kaj boš porabil denar. . . pa še od vremena si odvisen. . . to so slabe plati - več negotovosti je, če nihče iz družine še nima kakšnega

drugega dohodka. Res pa je, da si lahko delo tudi prestaviš, ni toliko vezano na čas, v glavnem. (intervju št. 3, mlajše)

Lani nam je vso pšenico potolklo v nedeljo 13. julija, v ponedeljek pa sma imeli naročen kombajn, da bi jo poželi. Grozno je, ko ostaneš brez pridelka dan pred tem, ko bi jo naj pospravili, potem sma mogli seveda vso krmo kupiti, v jesen sma napolnili silos, da lahko zdaj redima prašiče. Seveda pa se je s tem finančni minus zelo povečal, pa kaj moremo tudi taka leta pridejo, pa nič nisma imeli zavarovano, ni denarja za zavarovanje. Pač sprejmemo ta rizik. (intervju št. 7, mlajše)

Negativno je to, da je v kmetijstvu taka nesigurnost. Če ne uporabljaš gnojila ti nič ne zraste, vsa ta gnojila in škropiva pa so izredno draga, dohodek se tako niža, pa še od vremena smo odvisni. Letos nam je ves pridelek na njivah, v sadovnjaku in vinogradu potolklo, da imamo za turizem smo morali vse nakupiti. Negotovost je kar precejšnja. . . mislim, da bo država morala storiti več, drugače nas bo počasi volja minila. (intervju št. 9, mlajše)

Kmečke ženske imajo različna mnenja o tem kako velikost kmetije vpliva na spolne neenakosti žensk. Menile so, da so na manjših kmetijah ženske bolj izpostavljene finančni negotovosti, saj dajejo manj dohodka, pa tudi strojno so slabše opremljene, zato je potrebno opraviti več ročnega dela. Na srednjih kmetijah ekonomska situacija prav tako ni ugodna, dela je še več, odvisno od kmetijske panoge s katero se ukvarjajo. Običajno si vsaj en član družine na srednjih kmetijah poišče zaposlitev izven kmetije in na tistem, ki ostane doma leži tudi odgovornost za kmetijo in večji del dela, ki ga je potrebno opraviti. Če so doma ženske, je skrb za kmetijo, gospodinjstvo in delo, ki ga opravljajo zelo naporno. Večje kmetije so običajno dobro strojno opremljene, večina strojnega dela pa opravijo moški (ženske le, če moških ni). Položaj žensk na teh kmetijah je odvisen od tega s čim se kmetija ukvarja. Najbolj delovno obremenjene so ženske na velikih kmetijah, ki se ukvarjajo s proizvodnjo mleka. Ta živinorejska panoga namreč zahteva, redno prisotnost ob molži, vsak dan, dva krat. Ker po večini molzejo s tehnološko zahtevnimi, dragimi molznimi stroji, to opravilo neradi prepuščajo nekvalificirani, tuji delovni sili. Pri molži je tudi pomembno, da jo vedno opravljajo isti ljudje na katere se molznice privadijo; če zaznajo tujce v hlevu, dajo manj mleka; pomembno je tudi, da je krava pravilno pomolzena, saj v nasprotnem primeru prihaja do raznih boleznih vimena, ki imajo za posledico nezmožnost oddaje mleka bolne krave več dni ali pa povzroči celo trajne poškodbe.

Tam kjer se z mlekom bavijo, tam so privezane v hlev, sploh tiste ženske, ki si mislijo, da samo one lahko pomolzejo, drugače živina mleka ne dajo. . . to je taka domišljija, ker vedno same to naredijo, mislijo, da drugi ne znajo. Mislim, da so si tu največkrat ženske same krive, ker ko pride bolezen pa vse gre. Nobena kmetija še ni propadla, če je bila ženska en teden bolna, če je bla doma bolna je tak šla v štal. Če pa mora v bolnico pa vse naredijo domači, vse gre naprej. . . jaz jim pravim, če vas bodo v bolnico odpeljali, pa bodo doma vse zmogli. Drugače pa ne more niti na sestanek v društvo, ker ne more od hiše. (intervju št. 2, mlajše)

Na večjih kmetijah, če sta oba z možem doma se že usklajujeta in delo delita, če pa je žena sama doma pa sigurno na velikih kmetijah, potem je za vse sama. Hlapcev in dekel ni več, problem je za delovno silo, po navadi pa ni efekta, če nisi zraven, včasih so kaki delavci naredili več škode kot koristi. (intervju št. 1, mlajše)

Bi rekla, da kar na večjih, mislim, da imajo kar dosti dela. Sploh, če imajo prirejo mleka so dobesečno privezane na kmetijo, če že imaš dvajset glav za molžo, dvakrat na dan, to je kar muka, so kar uboge. . . jaz ne bi bla na njihovem mestu, rajši bi ne vem kaj drugega delala, res da. (intervju št. 9, mlajše)

Vprašanje, ali bi se še enkrat poročili na kmetijo, je večina vprašanih sprejela z nasmehom. Štiri med desetimi so odločno odgovorile z da, med ostalimi pa je bilo začititi nekaj negotovosti. Vzele so si čas za razmislek in štiri med njimi so pomenljivo povedale, da bi krepko premislile, dve pa bi se verjetno odločile za takšno poroko. Slednjih šest namreč meni, da kljub pozitivnim platem, ki jih daje življenje na kmetiji, živijo boljše ženske, ki lahko opravljajo svoj poklic. Tiste, ki so pred poroko na kmetijo hodile v službo pogrešajo pestro socialno življenje, ki so ga imele ob stikih z ljudmi na delu izven kmetije.

(smeh) . . . Vedno rečem, da ne. . . mogoče, ampak krepko bi razmislila. Se mi zdi, da le tisti, ki hodijo v službo so na boljšem, naredijo svoje in potem konec skrbi. Sicer pa saj ne veš, tudi tisti imajo verjetno svoje skrbi. (intervju št. 4, mlajše)

Ne vem. . . dobro bi premislila. . . težko rečem, odvisno je tudi koga dobiš, če je mož v redu zakaj pa ne, če pa bi bil taki, ki bi hodil v službo pa mogoče ne. (intervju št. 8, mlajše)

Če bi bila še enkrat mlada . . . mogoče ne . . . mislim, da bi krepko premislila. (intervju št. 4, mlajše)

Jaz sem na kmetiji ostala, to mi je bilo verjetno v zibko položeno, sem kar srečna na kmetiji, verjetno bi se še enkrat poročila na kmetijo. (intervju št. 1, mlajše)

Glede prihodnosti kmečke ženske nimajo velikih želja. Zavedajo se negotovosti, ki v današnjem času vlada v družbi. Predvsem si želijo čim boljšo prihodnost za svoje otroke in posodobitev kmetij.

Da bi z otroci blo vse v redu, da šole končajo, da bi si ustvarli družine. Imam pa eno željo, kupla sva malo zemlje, vinograd, tam si želim v prihodnosti postaviti majhno brunarico, v kateri bi midva občasno bla . . . (smeh). . . drugega v prihodnosti ne bi želela delati. Če pa službe ne bi imela bi si naredla eno klet, pa degustacijsko sobo, ne pa kmečki turizem, to pa je grozna muka, samo degustacijsko sobo, da bi prišli za kaki dve uri, pa grejo. (intervju št. 2, mlajše)

Želela bi si, da bi še kmetija bolj zaživela, ne pričakujem, da bo sin ostal doma. . . želim si naslednika. . . sicer pa nikoli ne veš, če ne bo služb. . . ne obremenjujem se s tem. . . kako bo pa bo . . . bomo videli . . . Zaenkrat sem v celoti zaposlena, mogoče bi kdaj v prihodnje imeli tudi prodajalno na domu, da mi ne bi bilo potrebno peciva nositi okoli in prodajati. (intervju št. 5, mlajše)

Želim si, da bi otrokom čim lepše šlo v življenju, da bi službe ble, da finančna kriza ne bi vplivala na vse, ker kak bodo ljudje brez službe se to povsod pozna . . . taki pohlep je danes v politiki . . . gledajo

sami na sebe . . . vsak ko pride zraven gleda še samo na sebe . . . pozabijo na delavce in na kmeta . . . pa vsaki večer gledamo, kake nagrade si delijo . . . Dokler so otroci mali me zaposli za celi dan, zdaj si kaj drugega zraven želet ne moreš, če si le lahko privoščiš kak izlet ali sprehod, drugo pa niti pomisliti ne morem. (intervju št. 6, mlajše)

Večina respondentk je povedala, da jih delo na kmetiji, v gospodinjstvu in morebitni dopolnilni dejavnosti v celoti zaposli in izpolni. Čeprav se zavedajo, da razmerja znotraj družine in družbe niso idealna, ostajajo le pri željah po korenitejših spremembah in vztrajajo v trenutnem položaju.

3.2.4. ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ KMEČKIH ŽENSK IZ SLOVENSКИH GORIC

3.2.4.1. ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ STAREJŠIH KMEČKIH ŽENSK

Življenjske zgodbe kmečkih žensk iz Slovenskih goric, ki so danes stare od 70 do 85 let in so živele na kmetijskih gospodarstvih že v prvi polovici 20. stoletja, potrjujejo hipoteze, postavljene na začetku naloge in dopolnjujejo analizo poglobljenih, nestrukturiranih intervjujev.

Iz zgodb pripovedovalk razberemo, da so bile kmetije v tistem času (tako, kot drugod po Evropi) proizvodne enote, ki so zagotavljale ekonomski in socialni obstoj kmečki družini. V tradicionalni slovenjegoriški družini je življenje potekalo po ustaljenih, patriarhalnih načelih tedanje družbe. Vsak posameznik je natančno vedel kakšen status mu je dodeljen in kakšna je njegova družbena vloga. Njihove življenjske poteke, ki so bili zelo predvidljivi, so zgolj izjemoma spremenile nepredvidljive okoliščine (izselitev zaradi zaposlitve v mestu, poroka v drugo okolje). Kmečke ženske so imele zelo ustaljeno in predvidljivo življenje, v katerem so sledile zahtevam tedanje družbe, ki je od njih pričakovala predvsem reproduktivne sposobnosti in delovne navade.

Nekatere respondentke v svojih zgodbah opisujejo določena odstopanja od tipično patriarhalnih razmerij znotraj svojih nuklearnih družin. Čeprav so starše vikale in jih brezpogojno ubogale, so se v nekaterih družinah (predvsem tistih, v katerih so moški delali izven kmetije) očetje ukvarjali z otroci. Brali so jim pravljice, se igrali z njimi in jim izdelovali igrače. To ni bil tipičen primer patriarhalnega vzorca, v katerem ima glavno avtoriteto in odločujočo besedo v družini oče, ki ga tako žena, kot otroci ubogajo. Ker si avtoriteto pogosto ustvarja z nasilnim obnašanjem, se ga ostali družinski člani

običajno bojijo. Prijazen oče, ki se posveti otrokom, predstavlja odstopanje od strogega, patriarhalnega očeta, ki svojim otrokom ne posveča pozornosti in nežnosti.

Zgodbe respondentk pa razkrivajo odstopanja tudi v patriarhalnih odnosih med možem in ženo. V tradicionalnih družinah je bila žena možu podrejena, morala ga je poslušati in upoštevati njegove odločitve. O pomembnih zadevah na kmetiji nikakor ni smela odločati. Kot so pripovedovale v svojih zgodbah kmečke ženske, so na kmetijah v Slovenskih goricah v prvi polovici 20. stoletja imele ženske pogosto odločujočo besedo. V primeru moževe odsotnosti (delo izven kmetije), so prevzele odgovornost za vodenje kmetiji in opravile večino dela. Kmečke ženske iz Slovenskih goric so vedno veljale za zelo močne, saj so ob odsotnosti moških poprijele za vsa, tudi najtežja kmečka dela. V zgodbah pripovedovalk pa ostaja moški glavni hranilec družine z veliko višjim družbenim statusom, kot ga je imela njegova žena - mati, gospodinja in kmetica. On je zaslužil denar, da je družina lažje živela.

Sicer pa nas življenjske zgodbe starejših kmečkih žensk iz Slovenskih goric poučijo, kako je potekalo življenje na teh kmetijah v prvi polovici 20. stoletja. Delo je predstavljalo najpomembnejšo vrednoto, s katero se je večina respondentk seznanila že v zgodnjem otroštvu. Otroci so ob ženskah, na tedanjih kmetijah predstavljali pomembno delovno silo, zato so jih v delovne obveznosti začeli uvajati, kakor hitro so jih lahko. Iz pripovedovanj respondentk lahko razberemo, da so že v obdobju socializacije ponotranjile stereotipe o spolni delitvi dela, ki so se v praksi kazali v delitvi na moška in ženska dela. Dela, ki jih je bilo potrebno dnevno opraviti so delili na gospodinjska in produkcijska dela na kmetiji.

Tudi v Slovenskih goricah so kmečke ženske v obdobju prve polovice 20. stoletja opravljale vsa gospodinjska in skrbstvena dela, ter kmečka dela doma in v bližini doma. Kmetijo so le redko zapuščale. Moški pa so opravljali dela, za katera so potrebovali večjo fizično moč, več tveganja, opravljali pa so tudi obveznosti izven doma. Z opravljanjem moških del so se ženske dokazovale in svoji ženski identiteti dajale posebno vrednost. Moški pa se nikoli niso vključevali v gospodinjska opravila. Pri spolni delitvi del sem v pripovedovanju respondentk opazila manjši odstopanji. Ena izmed pripovedovalk je povedala, da je oče rad pomagal pri oskrbi rož, kar je bilo opravilo, ki je veljalo za tipično žensko delo. Druga je pripovedovala, da je oče otrokom čistil čevlje za v šolo. Tudi slednjega, po tradicionalni delitvi del, ne moremo uvrstiti med tipično moško opravilo. Kot so povedale kmečke ženske, pa je delež gospodijskih del ženskam predstavljal manjši del od vsega dela, ki so ga morale opraviti. Po njihovih pričevanjih so se intenzivno vključevale tudi v dela v hlevu. Njihova skrb in odgovornost so bili molža, krmljenje perutnine, prašičev, v nekaterih primerih pa tudi goveda. Ročne molže moški nikakor niso obvladali, deklice pa so molzle že v zgodnjih otroških letih. Tudi napornih, ročnih opravil na poljih moški niso delali, kar so potrdile skoraj vse starejše respondentke s katerimi sem se pogovarjala. Obseg dela, ki so ga dnevno opravile kmečke ženske je

bil po pripovedovanju respondentk, odvisen od velikosti kmetije in od tega, koliko delavcev je bilo na razpolago.

Največ so morale delati ženske z manjših kmetij, ki so ob vsem delu doma, opravljale t.i. tavrhe pri večjih kmetih. Idealno kmečko žensko iz obdobja prve polovice 20. stoletja je tudi v Slovenskih goricah odlikovalo predvsem nenehno delo, ki ga je opravljala. Takšni pogledi in prepričanja so vzdrževali tradicionalnost družbe, kar je vplivalo tudi na to, da se odnos do dela na kmetijah v Slovenskih goricah, do začetka druge svetovne vojne, ni bistveno spremenil. Mehanizacija, ki bi skrajšala tehnološke postopke, v te kraje še ni prodrla. V glavnem so se oklepali tradicije in zavračali novosti.

Kljub velikemu delovnemu prispevku kmečkih žensk, pa slednje niso imele lastnih finančnih sredstev in so bile vse življenje ekonomsko odvisne. Posamezne med njimi so prodajale jajca, vrtnine, izdelke iz mleka in perutnino. Denar, ki so ga tako zaslužile, so porabile za potrebe gospodinjstva in otrok. Njihove potrebe ali želje so običajno ostale neizpolnjene.

Tudi zdravstvena kultura v tistem času je bila odvisna od ekonomskih zmožnosti kmetije. Zdravniško pomoč so poiskali le v zelo nujnih primerih, pa še to le, če so imeli denar, saj so morali zdravstvene usluge zelo drago plačevati, kar je nazorno predstavila ena izmed respondentk, ki je pripovedovala, kako so se starši zadolžili za obisk zdravnika, ko se je rodila (intervju št. 3, starejše). Zanimiva je tudi pripoved respondentke, ki je povedala, da do poznih najstniških let (ko je zaradi nasprotovanja očeta, da bi se šla učiti za šiviljo, pobegnila v mesto) sploh ni vedela, da je kašelj bolezen. Na njenem domu so kašelj vedno zdravili samo s čajem in medom, starejši pa še z žganjem (intervju št. 2, starejše). V takšnih razmerah so bile običajno ženske tiste, ki so po nasvetih starejših sorodnic in znank, poskrbele za bolnike v družini.

Spremembe v zvezi s telesnim dozorevanjem so bile v tistem obdobju tema, o kateri niso govorili, povedo pripovedovalke v svojih zgodbah. Nihče jih ni opozoril na menstruacijske krvavitve in večina je to življenjsko izkušnjo doživela popolnoma nepripravljena. Še danes se mnoge med njimi spominjajo strahu, ki so ga doživele ob prvi krvavitvi. Za ženske je bil pojav menstruacije zelo neprijeten tudi zato, ker niso imele vložkov in primerne perila.

Prav tako respondentke niso veliko govorile o porodih, bolj so poudarile razmere v katerih so otroka pričakovale. Samoumevno je bilo, da ženska o svojem stanju ne govori in da med nosečnostjo opravlja skoraj vsa dela, ki jih je opravljala prej. Rojevale so doma, ob pomoči starejših sorodnic ali priučenih babic. Zaradi vsega omenjenega je bila umrljivost novorojencev in žensk, ki so rojevale, večja. Ker je bila umrljivost žensk velika, so se moški večkrat poročali. Mlajše ženske so se za poroko s starejšim moškim z otroci odločale. Vedele so, da bo življenje na majhni kmetiji s starejšim možem

in številnimi otroci težko. Kljub temu pa so raje sprejele takšno življenje in status gospodinje v revni družini, kot bi bile neporočene hčerke, ki so imele v nuklearni družini status dekle.

Po pripovedovanju kmečkih žensk, so se tudi v Slovenskih goricah trudili, da so pravočasno poskrbeli za primerne naslednike na kmetijah, ki naj bi nadaljevali družinsko in gospodarsko tradicijo svojih staršev. Zaželeno je bilo, da je bil potomec moški, saj je tako ime na kmetiji ostalo nespremenjeno. Če ni bilo moških potomcev ali ti niso ostali doma (odhod na delo v bližnje mesto, poroka), so kmetijo lahko podedovale tudi ženske.

Respondentke so pripovedovale, da so starost na kmetijah v Slovenskih goricah kmečke ženske običajno preživljale v popolni odvisnosti od družine svojih potomcev. Dokler so lahko, so pomagale in skrbele za vnuke, opravljale pa so tudi lažja gospodinjska dela. V primeru nepokretnosti so običajno v t.i. štablu (op. 57), brez posebne oskrbe morale počakati na smrt.

Babica je bla tak zraven, ni blo kake ekstra oskrbe. Sedem let je bla nepokretna, ležala je v štablu . . hrano so ji davali. Nikoli jih ni prišel pogledat zdravnik, samo kaj smo doma. . .mogoče so mama šli včasih po govejo juho v gostilno, za moč . . . nikoli niso dobili nobenih zdravil. Za starejše so skrbele samo ženske, blo je slabo poskrbljeno za stare. (intervju št. 3, starejše)

Iz življenjskih zgodb starejših kmečkih žensk, ki so v mladosti živele na kmetijah v Slovenskih goricah lahko razberemo, da je bil njihov življenjski potek zaznamovan predvsem s krajem rojstva in z družinami v katere so bile rojene. Ženske so le redko zapuščale okolje v katerem so delale in živele, zato so sprejemale pravila, po katerih so živeli v tem okolju. Če je bila rojena v večjo kmečko družino, je bilo več možnosti za primerno poroko, čeprav je obstajala tudi nevarnost, da ostane neporočena hči v nuklearni družini. Če je bila rojena v revno, viničarsko družino, jo je čakala podobna življenjska pot, kot jo je imela njena mati ali

še slabša. Država, cerkev in družina so bile institucije, ki so imele družbeno moč, s katero so določale mesto posameznika/ce v družbi, tudi mesto kmečkih žensk. Ker je bil življenjski potek predpisan in predvidljiv je kljub omejitvam znotraj tradicionalnih okvirjev in spon, prinašal določeno varnost. Postavljena družbena pravila so kmečke ženske sprejele, za obstoječe stanje pa niso nosile odgovornosti.

Op. 57: štabl – majhna sobica ob kuhinji.

3.2.4.2. ANALIZA ŽIVLJENJSKIH (AVTO)BIOGRAFIJ MLAJŠIH KMEČKIH ŽENSK

V primerjavi s tradicionalno ureditvijo so se do danes razmere v družbi (tudi v kmečkem okolju) precej spremenile. Kot razberemo iz zgodb, ki jih pripovedujejo mlajše kmečke ženske iz Slovenskih goric, so slednje že izpostavljene vplivom postmoderne, ki sooblikujejo življenjske poti sodobnih posameznikov/ic. Navidezno večja svoboda, ki se v primeru kmečkih žensk kaže predvsem v odpiranju vrat v širše družbeno okolje, jim prinaša tudi večje obremenitve in odgovornosti. Ob številnih izbirah, ki jih imajo na voljo, za morebitne napačne odločitve ali za oklevanje pri izbiri, niso več odgovorne institucije, ampak posamezniki/ce. Tudi kmečkim ženskam družba v postmoderni ponuja številne izbire in priložnosti, ki naj bi jih čim bolj izkoristile (*Programi razvoja podeželja, Lieder programi*). Same (ne institucije) pa nosijo individualno odgovornost, če tega ne storijo ali v izzivu ne uspejo. Tudi odgovornost za neustrezno podjetniško znanje in pomanjkanje kapitala, brez katerih je težko izkoristiti kakršne koli priložnosti, ostaja zgolj na ramenih kmečkih žensk, ki običajno nimajo ne enega, ne drugega. Znanje in čas pa sta potrebna tudi za vključevanje v javno in politično udejstvovanje, preko katerega je moč doseči spremembe na sistemski in zakonodajni ravni (npr. pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, porodniški dopusti). Kmečke ženske v pripovedih poudarjajo, da se bodo v prihodnje morale spoprijeti tudi s temi izzivi, čeprav znanja in konkretnih predstav, kako naj bi to izvedle, še nimajo.

Mlajše kmečke ženske še vedno ne dosegajo ekonomske neodvisnosti in morajo svoje ekonomske potrebe v veliki meri prilagajati potrebam kmetije in družine. Tudi tiste, ki so se odločile, da bodo svoj ekonomski položaj izboljšale z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji ali tiste, ki še hodijo v službo, svoje dohodke porabijo za otroke, potrebe gospodinjstva in kmetije. Dodatna dejavnost na kmetiji (ali služba) pa zanje predstavlja predvsem velik delež dodatnega dela, ki ga morajo same opraviti, ob vsem ostalem delu v gospodinjstvu in na kmetiji. Še vedno pa na kmetijah v Slovenskih goricah ostajajo gospodinjstvo, skrb za otroke in ostarele izključno na ženskih ramenih. Najtežja kmečka dela danes v glavnem opravijo s stroji, ki jih upravljajo moški, če moških pri hiši ni, se teh del lotijo ženske same. O pomembnih stvareh na kmetijah (nakup mehanizacije, investicije) odločajo v glavnem moški, predvsem na kmetijah, kjer glavna kmetijska dela obvladujejo s kmetijsko mehanizacijo.

Tako kot so v drugih dejavnostih zaposleni delavci odvisni od zaposlitve, ki jim zagotavlja sredstva s katerimi si priskrbijo osnovne dobrine za preživetje, kmetije v postmoderni postajajo odvisne od lastne pridelave. Kmetije so namreč vse bolj specializirane. S specializirano pridelavo si zagotovijo sredstva za nakup drugih, nujno potrebnih dobrin za preživetje. Zaradi ekonomske situacije v slovenskem kmetijstvu je med kmeti vse več takih, ki nimajo možnosti izbire, tako značilne za obdobje postmoderne, ampak morajo iz dneva v dan poskrbeti predvsem za preživetje. Odgovornost (tudi za slabo ekonomsko situacijo v kmetijstvu), je v postmoderni preložena na ramena posameznika/ce, čeprav mu ekonomsko situacijo s predpisi v veliki meri oblikujejo institucije (npr.

EU predpisuje koliko mleka lahko v Evropi pridelamo, pred leti so pridelavo omejevali s kvotami, v prihodnjih letih pa jih nameravajo ukiniti; nepredvidene spremembe predpisov vnašajo veliko negotovost v omenjeno kmetijsko panogo, kmetje pa v takšnih pogojih zelo težko načrtujejo dolgoročen razvoj kmetije). Krivda za slab gospodarski položaj je pripisana posamezniku, tudi v kmetijstvu - če imajo ekonomske težave, v stilu 'izbral si napačno kmetijsko panogo' (čeprav je izbira panoge odvisna od naravnih pogojev v katerih se nahaja kmetija - npr. v visokogorju ne morejo pridelovati vina ali poljščin).

V življenjskih zgodbah mlajših kmečkih žensk najdemo številne sledi razpadanja tradicionalnih vzorcev, ki so veljali v preteklosti. Tako si ženske v današnjem času lahko svobodno izbirajo partnerje, tudi v kmečkem okolju se pojavljajo netradicionalne oblike družine (samohranilke, kohabitacija), svobodno poskrbijo za svojo zunanost in jo prilagodijo sodobnim trendom, se odpravijo na dopust (tudi s prijateljicami iz društva kmečkih žena in deklet), verskih obredov se udeležujejo po lastnih željah. Oddaljenost od mesta, ki je včasih pomembno vplivala na življenjski potek posameznika/ce, saj nekatere do mesta niso prišle niti enkrat v življenju, danes postaja vse manj pomemben zunanji dejavnik. Kmečke ženske so danes veliko bolj mobilne, saj vse vozijo avtomobile, uporabljajo pa tudi računalnike in mobilne telefone.

Rahljanje tradicionalnih spon pa ima tudi negativne posledice, ki jih omenjajo kmečke ženske v svojih pripovedih. V preteklosti so se na podeželju veliko več družili ob opravljanju kmečkih del. Na kmetijah je bilo živahno, ob družinskih članih so bili vedno prisotni delavci (viničarji), ki so dnevno hodili na delo k večjim kmetom. Večje kmetije so imele še hlapce in deklet, ki so na kmetiji živeli. Tudi zimske večere so si krajšali s skupinskimi opravili, ki so jih pogosto popestrili s pesmijo in plesom. Zgovorna je misel ene izmed pripovedovalk, ki je dejala, da si včasih želi, da bi se nekaj strojev pokvarilo, mogoče bi to vrnilo življenje in družabnost na njihovo kmetijo (intervju št. 2, mlajše). V današnjem času vsa večja kmetijska dela obvladujejo s stroji. Kmetije imajo večino strojev, ki jih potrebujejo, dela z njimi opravijo družinski člani. Tudi, če si za delo najamejo strojno pomoč, jo upravljavec stroja opravi sam in hiti k naslednjemu naročniku. Socialne stike v današnjem času kmečke ženske navezujejo predvsem v društvih kmečkih žena in deklet, v katerih združujejo skupne stanovske interese. Slednje kaže na to, da se tudi na kmetijah v Slovenskih goricah, od kolektivizma, vse bolj premikajo k individualizmu, značilnem za postmoderno.

3.2.5. ETNOGRAFSKA ANALIZA ŽIVLJENSKIH IZKUŠENJ KMEČKIH ŽENSK IZ SLOVENSКИH GORIC

Etnografsko analizo raziskovalci najpogosteje opravljajo v kombinaciji s poglobljenim nestrukturiranim intervjujem. Sama sem s spraševanjem, poslušanjem in opazovanjem kmečkih žensk iz Slovenskih goric, ki sem jih obiskala na njihovih domovih, proučevala dinamiko njihovega vsakdanjega življenja nekoč in danes.

Moja prisotnost na terenu ni ostala neopažena. Pozorno so spremljale moje delo in se o njem med seboj pogovarjale, kar sem izvedela iz pogovorov ob obiskih. Tudi tiste, ki jih sama nisem poznala, so me poznale kot novinarko, ki se ukvarja s kmetijstvom in živi v bližnji okolici. Po vsej verjetnosti so mi zaradi tega tudi bolj zaupale. Pri pogovorih so se sprostile in se niso obremenjevale s tem, zakaj podatke potrebujem. Nobena sogovornica ni imela pripomb na vprašanja, nobena jih tudi ni komentirala ali bila nestrpna pri odgovarjanju. K sproščenosti je po vsej verjetnosti prispevalo tudi to, da sem jih obiskala v zimskem času, ko nimajo veliko delovnih obveznosti in v dopoldanskem času, ko so bili otroci v šoli, možje pa po službah. Tako kot si v vsakem medčloveškem odnosu ustvarimo percepcijo drugega, mislim, da so si tudi kmečke ženske, ki sem jih proučevala, o meni ustvarile podobo, za katero sklepam, da je bila pozitivna.

Respondentke so predstavile življenje na kmetijah v Slovenskih goricah, kot so ga videle nekoč (starejše) in kot ga vidijo danes (mlajše). S tem so omogočile vpogled v kulturo družbe svojih prednikov, ki je bila tehnološko preprosta in manj kompleksna, z enostavnejšo dinamiko kulturnih sprememb. Ob pomoči podatkov, ki so jih navajale mlajše respondentke pa smo pridobili vpogled, kako sta se družba v podeželskem okolju Slovenskih goric in kultura tamkajšnjih prebivalcev, do danes spremenila. V današnjem času je kolektivna identiteta v podeželskem, ali natančneje, kmečkem okolju vse šibkejša, vedno bolj se transformira v individualizem. Slednji je pogosto podkrepjen z egoizmom, ki močno slabi duh skupnosti. V kmečko okolje pa vse bolj prodirajo tudi globalizacijski vplivi, ki jih prenašajo in širijo sodobnimi mediji (radio, TV, internet).

Kmečke ženske so imele in še vedno imajo podobne težave in interese, soočajo se s podobnimi življenjskimi okoliščinami. Vsaka izmed njih pa težave in življenjske okoliščine doživlja tudi na lasten način. To pomeni, da kmečke ženske vendarle niso bile samo vpete v trenutne razmere, ki jih oblikujejo, ampak jih vsaka tudi sooblikuje. Zanimalo me je predvsem, kako so sogovornice prikazale sebe in svoje doživljanje sveta ter kako so razkrivale vpletenost širšega družbenega konteksta (npr. z opisom institucij).

Skupna značilnost prvih 10 respondentk je, da so v prvi polovici 20. stoletja, kot mlada dekleta živele na kmetijah v Slovenskih goricah. Moč v takratni družbi so imele glavne družbene institucije (država, cerkev, družina), ki so začrtale življenjske poteke posameznikov z jasno zastavljenimi normami in pravili. Patriarhalna družina, v kateri so vsi spoštovali avtoriteto očeta, je bila norma tradicionalne družbe. V primeru, če je bil oče odsoten (delo izven kmetije, smrt), so z avtoritativno vzgojo nadaljevale matere. Vse starejše respondentke navajajo, da so morale v otroštvu in mladosti brez ugovarjanja ubogati in delati to, kar so jim naložili starši. Kako trda je bila vzgoja, razberemo iz pripovedovanja ene izmed respondentk, ki ni izpolnila zapovedane naloge, nato pa je še lagala (naročili so ji naj na pašo pelje botrine krave; v tem času se je igrala s sosedovimi otroci, kar so starši videli; ko je prišla domov se je zlagala, da je bila pri botri):

Lagala sem, to pa je grozno blo, to se ni smelo. Rekli so naj se spravim spat, ko sem se do srajce slekla, pa so prišli s šibo. . . »A tak. Prvo si lagala, pa past nisi šla!« Bita sem bila. Tisto sem sprejela in še danes vem, da so imeli prav. Za celo življenje so mi uničili laž! Lažnivca ne trpim, ker sem sama za to plačala! . . . Tak je blo, druge dece pa so še več trpeli. . . naši so samo s šibo. . . sosed pa jih je s ketno (op. 58) pretepal. . . to pa ni blo za deco. . . nas so samo pogledli, pa smo že vedli, kaj moramo narediti. (intervju št. 7, starejše)

Kot razberemo iz povedanega, so otroci takšne vzgojne metode sprejemali kot samoumevne. Še danes respondentka meni, da so starši ravnali prav in da si je takšno ravnanje zaslužila. Prepričana je tudi, da so jo za vse življenje naučili, da ne sme lagati. Iz generacije v generacijo so na tak način norme in pravila tradicionalne družbe prenašali na mlajše rodove.

Čeprav so bile kmečke družine v Slovenskih goricah v prvi polovici 20. stoletja patriarhalne, pa je raziskava pokazala edinstveno značilnost družinskih odnosov glede odločanja na kmetijah. Kot sem že omenjala, so moški na majhnih slovenjegoriških kmetijah pogosto poiskali dodaten zaslužek izven kmetij. Ženskam so prepustili vodenje kmetij, odločanje na kmetijah in seveda večji del kmečkega dela. Skoraj vse respondentke so omenile, da je imela odločilno besedo na njihovi kmetiji mama (vsaj doma, če tega navzven niso kazali). Starejše kmečke ženske tako ohranjajo spomin na močno mamo, ki je vse življenje veliko delala, se odrekala v korist drugih družinskih članov ter prevzemala odgovornost za gospodinjstvo, otroke, starejše in kmetijo. Tudi opisi očetov niso vedno tipično tradicionalni (oče se je igral z otroci, bral pravljice, skrbel za rože).

Iz odgovorov respondentk razberemo, da so bili v tradicionalni družbi odnosi med ženskami in moškimi nesimetrični. V družbi in družini je prevladovala neenakost med spoloma, hierarhični odnosi znotraj družine pa so bili urejeni v prid moških. Tako je kljub navideznemu napredku žensk, ki so prevzele odločanje na kmetiji, delo in skrb zanjo, vloga glavnega hranilca družine ostala očetu. V

tradicionalni družbi iz začetkov 20. stoletja je bilo neobičajno, da bi ženske lahko odločale o pomembnih zadevah v družini in na kmetiji. V Slovenskih goricah so po vsej verjetnosti takšno ravnanje žensk dopuščali zaradi nujne zunanje adaptacije, ki so jo narekovale ekonomske razmere majhnih slovenjegoriških kmetij. Slednje so lahko preživele ob dohodku iz kmetijstva le, če so imele tudi zunanje finančne vire, ki so jih prinašali moški. Kar nekaj starejših žensk pa je govorilo tudi o tem, da oče ni imel velikega veselja do kmetijskega dela ali pa ga je veselila samo ena kmetijska panoga, ki se ji je posvečal (npr. vinogradništvo). Moški so si delo lahko izbirali, manj privlačno in težko delo pa so prepustili ženskam.

Kmečke ženske pa niso samo sprejemale predpisanih norm in vzorcev, ampak so jih s svojo vlogo v socializaciji tudi same širile in utrjevale ter sodelovale pri reprodukciji spolne ideologije. Njihov zasebno podrejen položaj izhaja iz omejenosti kmečkih žensk na sfero doma, ki so ga dodatno utrjevali nauki, da morajo biti ženske potrpežljive in ponižne.

Matere starejših kmečkih žensk so le redko zapuščale dom. Vse sogovornice so poudarile, da v tistem času ni bilo običajno, da bi ženske obiskovale javni prostor, obiskovale pa so lahko cerkev in sorodnike za večje praznike.

Na razmere znotraj kmečkih družin je imela vpliv tudi katoliška cerkev. Vera je mnogim pomagala prebroditi najtežje življenjske preizkušnje, saj so jih učili (doma in v cerkvi), da morajo ženske 'znati potrpeti'. Vendar kot smo že večkrat omenili vpliv vere ni bil totalen. Obiskovali so verske obrede, praznovali cerkvene praznike, molili pred in po obrokih, večina pa ni kazala močnih verskih čustev.

Delo je predstavljalo eno izmed najpomembnejših vrednot. Močno je vplivalo na življenje žensk, saj so mu podrejele vse ostale aktivnosti v življenju, bilo pa je tudi izrazito spolno določeno. Vse sogovornice so zelo odločno, običajno v smehu povedale, da moški nikoli niso opravljali gospodinjskih del, kakor tudi ne tipičnih ženskih del na kmetiji (molža, okopavanje na njivi), medtem ko so ženske, če je bilo potrebno, opravile vsa najtežja dela, ki so sodila med moška dela. Nobena ni izrazila neodobravanja takšne delitve dela. Videti je bilo, da jo sprejemajo kot samoumevno; ob tem pa so s ponosom poudarile, da se ni poznalo, če so na kmetiji ostale samo ženske. Slednje so zmogle vse delo opraviti same.

Več pozornosti so v pripovedovanju posvečale količini dela, ki so ga morale ženske opraviti. Po njihovem mnenju je bilo najtežje ženskam na manjših kmetijah, te so delale največ. Z besedami 'mučenica' in 'sirota' so poudarile njihov težak delovni položaj. Že od zgodnjega otroštva so morale težko delati, poročila so se lahko le 'jaka' dekleta, ki so zmogla opraviti najtežja dela. Ob vsem opravljenem delu kmečke ženske običajno niso imele nikakršnih finančnih sredstev, s katerimi bi lahko razpolagale. Tudi t.i. ženski denar (prislužile so ga s prodajo manjših količin kmetijskih

pridelkov) so porabile za potrebe gospodinjstva in družine. To dejstvo so, po pripovedovanju respondentk, kmečke ženske sprejemale kot neproblematično.

Mlajše respondentke živijo na kmetijah, ki so večje kot nekoč in veliko bolj specializirane. To pomeni, da se ukvarjajo z eno kmetijsko panogo, ki prinaša vir dohodka, s katerim kupujejo ostale osnovne dobrine za preživetje. Kmetije danes niso več proizvodne enote, ki bi dajale hrano in zaposlitev vsem družinskim članom.

V preteklosti so na kmetijah glavnino dela in odločanje prevzele ženske. V današnjem času pa je več kot polovica sodelujočih respondentk povedala, da najtežja dela na kmetiji opravi mož s stroji ter da tudi odločanje o pomembnih zadevah na kmetiji prevzema mož (kljub temu, da ob delu na kmetiji hodi tudi v službo). Čeprav skoraj večina od vprašanih žensk obvlada tudi vsa opravila s kmetijskimi stroji, pa je tistim, ki imajo pri hiši moško delovno silo, samoumevno, da to delo opravijo moški. Tudi to, da moški odločajo o tem, kakšne investicije in stroje na kmetiji potrebujejo, sprejemajo za samoumevno in povezujejo s tem, da predvsem moški delajo s stroji. O tem, da nabava dragih strojev predstavlja velik denarni vložek, ki zahteva finančno odrekanje vseh družinskih članov, tudi od njih samih (njihove potrebe ali želje morajo počakati) niso razmišljale.

Gospodinjsko delo, skrb za otroke in ostarele so še vedno spolno označene aktivnosti. Vse respondentke so (prav tako v smehu, kot njihove predhodnice) povedale, da je gospodinjstvo izključno njihova obveznost, ki si jo delijo z drugimi ženskami - s sorodnicami (tašča, mati, hčerka), ne pa z moškimi člani. To jih ne moti, saj po njihovih besedah možje opravijo več dela s stroji ali hodijo ob tem še v službo. Ob tem pa se jim zdi samoumevno, da ženske sodelujejo tudi pri večini kmetijskih opravil, čeprav nekatere hodijo v službo ali opravljajo dopolnilno dejavnost na kmetiji. V glavnih delovnih konicah, delajo tudi po 15 ur in več na dan, takšna delovna obremenitev jih ne moti, kritično pa so razmišljale o višini dohodka, ki po njihovem mnenju ne dosega višine, ki bi jo glede na delovni vložek in zahtevnost dela morala.

Kljub izredno veliki količini opravljenega dela, kmečke ženske še vedno ne dosegajo ekonomske neodvisnosti (tudi tiste, ki imajo lasten dohodek). Vse so povedale, da morajo svoje potrebe prilagajati potrebam kmetije, tudi lasten dohodek porabijo v glavnem za potrebe gospodinjstva in kmetije. Iz njihovih pripovedi je razvidno, da se zavedajo lastne ekonomske odvisnosti. O tem, da bi lahko same razpolagale s svojim denarjem pa ne razmišljajo, saj so prepričane, da je, če živiš na kmetiji, ekonomsko prilagajanje žensk nuja. Tiste, ki hodijo v službo ali opravljajo dopolnilno dejavnost na kmetiji, so v odgovorih na to temo izražale veliko ponosa, ker lahko s svojimi dohodki pomagajo izboljšati ekonomsko situacijo družine in kmetije. V pogovorih s kmečkimi ženskami je še vedno čutiti močno pripadnost in odgovornost do družine in kmetije. Ko sem jih opazovala med intervjuji, so

vse zelo odločno poudarjale, da je finančno prilagajanje potrebam kmetije nuja. Nobena ni obžalovala ali z eno samo besedo nakazala, da ji takšno razporejanje družinskih ali lastnih finančnih sredstev ne ustreza.

Po drugi strani si kmečke ženske želijo sprememb na področju pokojninskega zavarovanja. Tiste, ki so zavarovane na kmetiji, zaradi slabega dohodkovnega položaja v kmetijstvu, običajno plačujejo najnižje dajatve, kar pomeni, da bodo v primeru upokojitve prejemale zelo nizko pokojnino. To občutijo mlajše ženske, ki v primeru porodniškega dopusta prejemajo izredno nizko nadomestilo. Menijo, da bi glede na količino in zahtevnost opravljenega dela, morale prejemati več. Vedo, da bi morale za to plačevati višje dajatve, česar pa zaradi slabe ekonomske situacije v kmetijstvu ne zmorejo. Sogovornice zato menijo, da so v primerjavi z delavkami v drugih poklicih, ki zmorejo plačevati primerne dajatve, prikrajšane in zapostavljene. S takšnim stanjem niso zadovoljne. V prihodnje bodo poskušale na spremembe tudi same vplivati, predvsem z aktivnejšim vključevanjem v javno življenje. Med intervjuji sem ob omenjeni tematiki zaznala nekaj negotovosti pri sogovornicah; domnevam, da se zavedajo svojega položaja, s katerim niso zadovoljne, nimajo pa dovolj znanja in samozavesti za delovanje, za spremembe. Od delovanja jih odvrta tudi nekatere slabe izkušnje iz preteklosti. Na tem mestu bi opozorila na takšno izkušnjo iz preteklosti (leto 2008), ko v javnih zavzemanjih za lastne interese niso bile uspešne. Mislim predvsem na primer zavzemanja za spremembe na mariborski tržnici, ki ga je izpostavila ena izmed sogovornic. Tudi zbiranje podpisov kmečkih žensk, ki prodajajo na tržnici v zelo slabih razmerah (tržnica je pokrita z dežniki, ki so postavljeni tako, da se v primeru dežja voda steka na prodajalko; tudi če ne dežuje jih v hladnejšem vremenu zebe na prostem), ni pomagalo, da bi njihove predloge upoštevali. Mariborska občina je pobudo popolnoma ignorirala, na pismo s podpisi, ki so ga na občino poslale niso niti odgovorili, seveda pa tudi niso ukrepali (vsaj do časa, ko sem opravljala intervju s sogovornico, ki je sodelovala pri zbiranju podpisov). Kmečke ženske so bile zelo razočarane zaradi takšnega odnos institucije do njih.

Največji napredek, s katerim so sogovornice izredno zadovoljne je ta, da kmečke ženske danes niso več vezane samo na kmetijo in družino. Lahko si vzamejo tudi prosti čas za druženje v društvih kmečkih žena in deklet ali celo za skupni dopust. Po njihovih besedah tako družina, kot okolje sprejemata, da so ženske občasno odsotne s kmetij. Predvsem jih veseli, da tudi krajše počitnice v toplicah lahko preživijo ločeno od družine, v družbi drugih žensk. Več pa bi se morale ukvarjati z aktualnimi političnimi in zakonskimi zadevami, predvsem na področjih, ki konkretno zadevajo njihovo delo in življenje. V pripovedovanjih sem opazila željo sogovornic, da bi obstoječe stanje spremenile in se bolj aktivno vključevale v javno življenje, vendar obenem nobena nima jasnih predstav, kako bi to dosegle. Zavedajo se, da jim primanjkuje znanja, zato si želijo več izobraževanja, ki bi jih usmerilo v javno delovanje. Menijo tudi, da v društvih kmečkih žensk in deklet sodeluje

premalo mladih žensk, ki živijo in delajo na kmetijah. Mlajše so na vprašanje zakaj ne sodelujejo v teh društvih, odgovarjale, da prosti čas, ki ga imajo zelo malo, raje preživijo z otroci.

Mlajše kmečke ženske prenašajo svojim otrokom verska znanja, jih pošiljajo k verouku in poskrbijo, da prejmejo zakramente. Obisk cerkve ni več obvezna nedeljska obveznost, v glavnem gredo k maši ob večjih cerkvenih praznikih. Pred in po obrokih ne molijo več. V družinah sprejemajo tudi kohabitacijo otrok in bodočega zeta, ki ni versko vzgojen.

Mlajše kmečke ženske so pripovedovale, da se ne čutijo odrinjene na družbeno obrobje, saj vse vozijo avtomobile in imajo dostop do sodobne informacijske tehnologije. Nimajo občutka, da bi se po zunanosti razlikovale od žensk, ki živijo v drugih okoljih, kar jim vliva samozavest. Njihovi domovi so obnovljeni in sodobno opremljeni. Respondentke ocenjujejo, da so v primerjavi z materami, na področju kakovosti življenja dosegle izredno velik napredek.

Na podlagi pripovedovanj lahko ugotovimo, da v predvidljivo, tradicionalno, lokalno kulturo vse bolj prodira globalna kultura. Proces liberalizacije, ki se kaže v kapitalističnem modelu prostega tržišča, postaja univerzalen model svetovne ekonomije. Moč v družbi imajo ekonomsko najmočnejši. To ima za posledico, da se zaradi ekonomske premoči določene prakse in ideologije uveljavljajo povsod, tudi v lokalnih okoljih. Življenje postaja vse bolj uniformirano. Identiteta posameznic/kov se spreminja, tudi identiteta kmečkih žensk. Večja svoboda in udobnost pa imata tudi negativne plati.

Številne možnosti in izzivi, ki se jim odpirajo v današnjem času, kmečke ženske navdajajo predvsem z negotovostjo. Odgovornost za njihov položaj se z institucij seli na njihova lastna ramena. Povedale so, da se čutijo odgovorne za svoj položaj v družbi in zavedajo se, da bi morale biti bolj aktivne v javnem delovanju in s tem tvegati tudi negativne odzive. Vprašanje, kako naj bi delovale, da bi obstoječe stanje na področjih, s katerimi niso zadovoljne, spremenile, obravnavajo kot velik izziv za bodočnost.

3.2.6. REPREZENTACIJA KMEČKIH ŽENSK V ČASOPISU *KMEČKI GLAS*

Tednik *Kmečki glas* je časopis, namenjen bralcem in bralkam, ki se ukvarjajo s kmetijstvom ali so drugače povezani s kmetijsko tematiko. Zajema aktualna politična dogajanja s področja kmetijstva, informacije o ukrepih kmetijske politike, nasvete strokovnjakov, promocijo kmetijske mehanizacije, zaščitnih sredstev, gnojil in druge. Časopis izdaja Časopisno založniška družba Kmečki glas d.o.o., enkrat tedensko (v sredo), v nakladi 29 000 izvodov. Časopis je razdeljen v dva vsebinska dela. Prvi del oblikujejo stalno zaposleni novinarji *Kmečkega glasa*, občasno ali stalno pa v tem delu sodelujejo tudi predstavniki *Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS* (objava raznih razpisov, informacij, ipd.), *Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije*, *Zadružne zveze Slovenije*, in drugih nevladnih organizacij. Na prvi strani vsak teden eden izmed novinarjev pripravi kritičen uvodnik. V nadaljevanju so zajete vse aktualne tedenske politične in gospodarske teme, ki so kakorkoli povezane s kmetijstvom. Nato sledijo daljši, konkretni in uporabni kmetijski nasveti, ki jih pripravljajo strokovnjaki z različnih področij kmetijstva. Lahkotnejši del časopisa pripravljajo redno zaposleni novinarji in zunanji honorarni sodelavci iz različnih krajev Slovenije. Predstavljene so razne prireditve, ki potekajo po Sloveniji in so povezane s kmetijstvom ali podeželjem. Ob tem najdemo tudi reportaže s posameznih kmetij, razne jubilate (zakonce ali posameznike), kuharske nasvete, občasno modni ali kozmetični nasvet, ipd. V tem delu je namenjena posebna stran tudi kmečkim ženskam. Poimenovali so jo - *Ženske s podeželja*.

Pri pregledovanju *Kmečkega glasa* me je predvsem zanimalo, kako v tem tematskem časopisu, ki je namenjen predvsem kmečkim bralcem, obravnavajo kmečke ženske. Pregledala sem deset številčk časopisa, ki so izšle v obdobju med 4. 3. 2009 in 6. 5. 2009. Pri analizi vsebin časopisa sem se oprla predvsem na (v uvodu empiričnega dela opisano) Faircloughovo kritično diskurzivno analizo vizualnih podob in besedil, analizo diskurzivne prakse in analizo družbene prakse tekstov, ki govorijo o kmečkih ženskah.

V izbranih številkah *Kmečkega glasa*, se kmečke ženske v prvem delu časopisa ne pojavljajo. Ženskam je bila v tem delu namenjena pozornost le v eni od številčk časopisa in sicer v obliki čestitke ob materinskem dnevu (*Kmečki glas*, 25.3.2009). Zapisana je bila ob sliki prvih pomladnih zvončnic, ki v tem času rastejo v gozdovih:

»Poglej, kako je naša mama pridna, za celo leto naprej je že nasekala butar, da bomo pekli kruh vse leto in se prihodnjo jesen in zimo greli ob krušni peči. Je ni bolj pridne v celi fari in ne bi mogel izbrati boljše žene,« je prejšnji teden dejal kmet iz Ivančne Gorice. Prav tako skrbno, kot je oblikovala tiste butare, je skrbela za otroke in celo družino, jih spravljala spat, odpravljala v šolo, službo, jim pekla kruh, skrbela zanje ko so bili bolni, itn. Da se je kmetija preživela je mož odšel v službo, ona pa

se je sama naučila voziti traktor in uporabljati kmetijsko mehanizacijo. Podarimo malo pomladi našim materam, še lepše pa bo, če jim podarimo kak prost trenutek!»

Avtor na koncu zapisa opozori na pomanjkanje prostega časa, ki ga kmečke ženske nimajo saj ga posvečajo predvsem svojim družinskim članom in delu, vendar v preostalem delu teksta zasledimo skupek pomenov, ki tradicionalno določajo zaželeno podobo kmečke ženske (pridna, delovna, žrtvuje se za družino). Dominantne in hegemonске pomene oblikujejo tisti, ki imajo v družbi moč, s čimer ohranjajo in utrjujejo neenake relacije moči v družbi. Po drugi strani je lingvistično izražena družbena pomembnost moža: *»da se je kmetija preživela je mož odšel v službo«*. Takšen opis postavlja možkega na mesto (edinega) hranitelja družine, ki je z zaslužkom izven kmetije omogočil preživetje družine in napredek kmetije. Kljub temu, da se je žena naučila upravljati s kmetijsko mehanizacijo in je opravljala vsa prej naštetá opravila, so ta dela pojmovana kot samoumevna, nevidna in k ohranjanju kmetije domnevno ne prispevajo toliko, kot možev denar. To je edini članek v prvem delu časopisa, ki je v desetih številkah namenjen kmečkim ženskam. V tem delu ženske sicer niso prisotne niti na slikah, niti ni o njih nobenih drugih zapisov.

V drugem delu časopisa občasno zasledimo kmečke ženske v rubriki, ki je namenjena jubilentom. V pregledanih številkah sta bili na kratko predstavljeni dve ženski, ki sta praznovali 100. rojstni dan. Obe jubilantki sta predstavljeni s fotografijo. Prva jubilantka je opisana v zelo kratkem tekstu kot *»čila in vedra mama in babica«* (*Kmečki glas*, 8.4.2009, st. 17). O drugi je zapisano, da je velikokrat kuhala na porokah, šivala obleke za neveste, bila pa je tudi *»dobra ljudska pevka«* (*Kmečki glas*, 6.5.2009, st. 17).

V *Kmečkem glasu*, objavljenem dne 1.4.2009 (st. 17) sta predstavljena tudi mož in žena, ki sta praznovala 60 letnico skupnega zakonskega življenja. Velik del članka zajema opis moževega sodelovanja v drugi svetovni vojni in njegovem delovanju v Gasilskem društvu, prispevek pa avtor zaključi s stavkom, da sta oba zakonca ponosna na vnuke in svoje delo. O zaslugah ali delu žene ne zasledimo niti besede. Njeno delo je samo po sebi umevno. Vse življenje je delala za družino in kmetijo, očitno pa so to opravila, ki niso tako pomembna, da bi o njih pisali v časopisu.

Tudi v prvi majski številki sta predstavljena zlatoporočenca (*Kmečki glas*, 6.5.2009, st. 17). Ob njuni sliki so navedeni podatki o poroki in od kje izhajata, v nadaljevanju pa zasledimo daljši opis moževih dejavnosti na kmetiji in izven kmetije, med drugim je zapisano: *»nato pa se je tudi zaposlil, da je družini priskrbel lepše življenje«*. O ženi so zapisali samo, da je *»doma gospodinjala, skrbela za družino ter delala na polju«*. Zanimivo je, da so pisci poudarili, da je žena delala na polju, ne pa na splošno, na kmetiji; pripisali so ji zasluge za delo, ki je po spolni delitvi določeno ženskam - kmeticam. Moški se je zaposlil in s tem *»družini priskrbel lepše življenje«*, njegova žena, ki je skrbela *»samo«* za dom, otroke in delala na polju pa nima tolikšnih zaslug. Moč je lingvistično pripisana

hranitelju družine, ki je z družbeno bolj cenjenim delom zaslužil denar za preživetje družine, ženska pa je kot gospodinja in delavka, ki za svoje delo ne prejema zaslužka, postavljena v podrejen položaj, saj je opravljala le samoumevna gospodinjska in kmečka opravila. Avtor bi ob opisovanju zaslug za lepo življenje družine lahko opisal zasluge obeh zakonskih partnerjev. Omenjeni teksti izražajo in s tem utrjujejo družbeno prakso, ki je v kmečkem okolju še vedno precej tradicionalno in patriarhalno usmerjena, zlasti glede pripisanih družbenih vlog po spolu, ki določajo tudi razmerje moči v družbi. Takšni diskurzi sooblikujejo in ohranjajo obstoječe stanje v družbi in ne prispevajo k napredku in pozitivnim družbenim spremembam. Skozi besede tistih, ki imajo moč kmečke ženske ostajajo nevidne, njihovo delo je še vedno obravnavano kot manj vredno in ekonomsko ni ovrednoteno. Pogosto se dogaja, da tako ženske kot moški družbeno pripisane vloge sprejemajo in vanje privolijo.

V časopisu *Kmečki glas* je rubriki »Ženske s podeželja« namenjena cela stran (celoten časopis ima 30 strani). Ta stran se nahaja na 20. strani časopisa. Kot sem omenila, se ta rubrika nahaja v drugem delu časopisa, ki je namenjen lahkotnejšim temam. Pri pregledu omenjene strani opazimo, da je v vseh pregledanih številkah, kar polovica strani ali vsaj tretjina namenjena oglaševanju (pozivanje kmečkih deklet na tekmovanje za »Mlado kmetico leta 2009«, predstavitev ukrepov kmetijske politike, ipd.). Skoraj vsakem članku je dodana slika, teksta, ki je namenjen kmečkim ženskam je tako zelo malo. V glavnem so slike skupinske, prikazujejo pa članice posameznih društev kmečkih žensk, ki jih opisujejo v tekstu (ker so v glavnem slikane na raznih kuharskih tečajih ali delavnicah, pogosto nastopajo v predpasnikih). Teksti so kratki, običajno opisujejo delo posameznih društev kmečkih žensk, ki je omejeno na kuharske tečaje ter delavnice ročnih del in domače obrti. Vsebino teh prispevkov nakazujejo zgovorni naslovi: *Dejavna kulinarčna sekcija (Kmečki glas, 15.4.2009)*, *Delavnica izdelkov in ponudbe narezkov (Kmečki glas, 18.3.2009)*, *Kje je volja se najde tudi čas (Kmečki glas, 25.3.2009)*, *Izpod njenih rok, več kot 500 cekarjev (Kmečki glas, 1.4.2009)*, *Izdelki domače obrti in ročnih del ter kulinarike (Kmečki glas, 8.4.2009)*, *Obujanje starih časov s pesmijo (Kmečki glas, 29.4.2009)* ali *Ubrano že 15 let (Kmečki glas, 6.5.2009)*.

V teh prispevkih ženske nastopajo kot spretni gospodinjice in kuharice, ki želijo svoje kuharsko znanje še izpopolniti; za vsako dobro gospodinjico pa se spodobi, da obvlada večšine za izdelovanje ročnih del, s katerimi olepša dom. V zadnjem času je na delavnicah zelo aktualno tudi izdelovanje okraskov, s katerimi si krasimo domove ob praznikih (adventni venčki, pirhi, novoletni okraski, okraski ob Valentinovem, ipd.). Glede na pričakovanje, da ženske skrbijo tudi za dobro počutje družinskih članov in razvedrilo, so pogosto omenjene kot dobre pevke, ki z ljudsko pesmijo prenašajo na mlajše rodove tudi kulturno dediščino in vrednote podeželja. Seveda ni problematično, če se ženske izobražujejo na kulinaricnem področju, izdelujejo ročna dela, ob tem pa tudi lepo zapojejo; problematično pa je, če so iz tedna v teden reprezentirane zgolj kot kuharice in pevke, katerih glavna naloga je, da skrbijo za gospodinjstvo in zabavo. Glede na kritična spoznanja o nevidnosti kmečkih

žensk v družini in družbi in glede na to, da ob gospodinjskem in skrbstvenem delu opravijo tudi velik delež kmečkega dela, bi v časopisu namenjenemu kmetom in kmečkim ženskam, kazalo spregovoriti tudi o njihovih problemih in iskati možnosti za napredek v družbi, ki bi jim prinesel enakopravnejši položaj. Pri časopisu bi si morali prizadevati za posredovanje takih primerov in reprezentacij, ki bi kmečke ženske prikazali v celovitejši podobi, ob tem pa ne bi krepili diskurzov s katerimi jim pripisujejo tradicionalne podrejene vloge.

Tudi pri člankih, ki že z naslovi nakazujejo, da ne bodo tematizirali kulinarike, ročnih spretnosti kmečkih žensk ali njihovih pevskih sposobnosti že takoj po naslovu zasledimo jezikovno umeščanje žensk v družbeno pripisane vloge. Na primer v članku z naslovom »Znajdejo se tudi z računalnikom«, je zgovoren že prvi stavek v katerem odkrijemo družbeno proizveden način govora (Fiske, 1996: 268):

»Kmečke ženske s Kaple, ki vedno znova dokazujejo, kako odlično se znajdejo za štedilnikom in drugih domačih opravilih, so se lotile novega izziva. V zimskih mesecih se udeležujejo tečaja računalništva.« (Kmečki glas, 4.3.2009, Mateja Rihter, st. 20)

Ženske so se torej začele učiti računalništva, kljub temu pa avtorica že v prvem stavku zapiše, kako dobro se znajdejo za štedilnikom in pri drugih domačih opravilih. S tem sporočilom ustvarja pri bralki in bralcu vtis, da je njihovo učenje samo občasen odmik, ki bo sicer olajšal marsikakšen opravke, vendar pa so glavna opravila kmečkih žensk še vedno kuhanje in domače delo, slednje tudi najbolj obvladajo in temu se ne bodo odrekle (kljub temu, da so trenutno izstopile iz določenih družbenih okvirjev).

V pregledanih številkah sta tudi dva prispevka, ki vsebinsko odstopata od zgoraj obravnavanih prispevkov. Prvi je bil objavljen v *Kmečkem glasu* dne 25.3.2009 in je nekakšno poročilo z občnega zbora *Zveze kmetič Slovenije* (Zveza ima 6500 članic, zbora se jih je udeležilo okoli 120). Na zboru so kmečke ženske govorile o delu, ki ga opravljajo:

»Naše delo je včasih premalo videno in cenjeno, a vseeno vztrajamo, saj delamo za naše podeželje.«

Skromne kot so, se kmečke ženske ne menijo za to, če je njihovo delo vselej družbeno priznано, verjetno bi jim ogromno pomenilo, če bi bilo vsaj opaženo. Lahko pa izjavo, »saj delamo za podeželje« in njej podobne razumemo tudi kot prikrievanje dejstva, da večini med njimi ne ostane drugega, kot da vztrajajo v obstoječem položaju, ker nimajo možnosti za spremembe.

Na sliki se kmečke ženske pojavijo skupaj s predsednikom *Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije*, ki jim deli rože; pod sliko je zapis, da je občni zbor potekal v znamenju rož, kot se za mesec žena spodobi. Zapisan je tudi del predsednikovega nagovora:

»Država bi morala poskrbeti za to, da bi znali vaše delo in napore ceniti, saj ohranjate ne le kmetije in družine, pač pa tudi slovensko podeželje lepo in urejeno.«

Govornik ni pojasnil, kako si predstavlja, da naj bi država poskrbela za kmečke ženske. Država je zelo relativen pojem, če ne opredelimo natančno, katere institucije v državi in kako naj bi poskrbele zanje. Dokler samo na splošno govorimo o *državi*, o instanci tam nekje, daleč od nas, verjetno ni pričakovati konkretnih sprememb in rezultatov. *Kmetijsko gozdarska zbornica* je nevladna stanovska organizacija kmetov, ki je v zadnjih dveh desetletjih veliko prispevala k napredku kmečkih žensk. Zelo dobro so organizirane kmetijske svetovalke, ki sodelujejo z društvi kmečkih žena po vsej Sloveniji ter skupaj organizirajo razna izobraževanja in srečanja kmečkih žensk. Očitno pa je tudi to sodelovanje, ki je sicer zgledno, ostalo zgolj na ravni razvoja turističnih kmetij, dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, izobraževanja na kulinaričnem področju, izobraževalnih delavnic, predavanj s socialnega in zdravstvenega področja, vzgoje otrok, ipd. Kot rečeno, so kmetijske svetovalke skupaj s kmečkimi ženami dosegle viden napredek, omogočile so delovanje kmečkih žensk izven domačega okolja, z razvojem turističnih kmetij in dopolnilnih dejavnosti pa tudi določeno stopnjo njihove ekonomske neodvisnosti. Pomoč svetovalk bo tudi v prihodnje potrebna in neizogibna, predvsem pri izboljšanju ekonomskega položaja kmečkih žensk. Na voljo je namreč kar nekaj finančnih sredstev, ki jih je možno koristiti v okviru *Programa razvoja podeželja 2007 - 2013*. Kmetice svetovalkam zaupajo, zato bodo slednje v prihodnje pomembna pomoč pri predstavljanju novih oblike finančnih vzpodbud in možnosti za ekonomsko osamosvojitvev na kmetiji.

Drugi članek v *Kmečkem glasu* (1.4. 2009, Irena Ule, st. 20) je bil objavljen z naslovom: *Status kmetic po svetu - pravice in možnosti si morajo priboriti same*. V članku predsednica *Zveze slovenskih kmetic* opisuje potek strokovne delavnice, ki je potekala v Albaniji, poimenovali pa so jo »*Enakost spolov v razvoju podeželja*«. V zapisu je izpostavila naslednje:

»*Po vseh razpravah je bilo jasno, da si morajo pravice in možnosti priboriti kmetice same*«.

Z zapisanim je avtorica verjetno želela vzpodbuditi slovenske kmetice in jim povedati, da se nihče ne bo boril zanje, če same ne bodo pri tem sodelovale. Prav tako opozarja, da se bodo morale najprej odkrito soočiti s svojim položajem v družbi in družini ter o njem javno spregovoriti in jasno povedati, da v prihodnje želijo spremembe, ne pa svojega položaja tiho sprejemati. Gotovo pa bodo morale sodelovati tudi pri oblikovanju zakonskih, ekonomskih in socialnih okvirjev na državni ravni, na področjih, ki konkretno zadevajo kmečke ženske (porodniški dopust, samohranilke na kmetijah, nasilje v kmečkih družinah, pokojnine, izobraževanje, ipd.). Vse to je seveda preprosto zapisati, glede na prežetost družbenega sistema z vedenji, verovanji in vrednotami, ki ohranjajo obstoječe spolne razlike in tradicionalne poglede, na relaciji med moškimi in ženskami, pa bo potrebna velika odločnost teh žensk, da bodo spremembe tudi v praksi dejansko zaživele. O tem je v omenjenem sestavku premišljevala tudi predsednica *Zveze kmečkih žensk*, Irena Ule:

»*V Sloveniji imamo enakopravnost med spoloma že dolgo uzakonjeno, a v praksi še ni zaživela v pravi obliki. Iz enakopravnosti smo tako skovali veliko šal in zbadljivk, kar kaže na nepripravljenost družbe do pravega sožitja med spoloma. K temu stanju so veliko pripomogle prav ženske, ki zakonskih pravic*

niso hotele ali znale uživati. Kmetice pa so med ženskami še najbolj zapostavljene. Pravzaprav poklic kmetice niti ni priznan, saj ga pogosto imenujemo kar gospodinja» (Kmečki glas, 1.4.2009, st. 20).

Kritična diskurzivna analiza izbranih številčk časopisa *Kmečki glas* je pokazala, da omenjeni časopis producira in distribuira tekste in vsebine, v katerih so kmečke ženske v glavnem prikazane v njihovih tradicionalnih vlogah mater, gospodinj in delavk na kmetiji. V prostem času izdelujejo ročna dela ali izdelke domače obrti, ob tem pa so tudi dobre ljudske pevke. Diskurzi, ki opisujejo družbene vloge kmečkih žensk pripisujejo mesto tem ženskam v družbi in konstituirajo odnos, ki ga družba goji do njih. Teksti so večina zapisani v starem, tradicionalnem jeziku, pogosto v obliki poročil o dogodkih, kjer so sodelovale kmečke ženske. Običajno zajemajo podatke o tem koliko žensk in s katerega društva je sodelovalo, kje in kdaj je dogodek potekal. V večini zapisov avtorji naštevajo suhoparne podatke, temu je navadno dodan stavek ali dva o tem kako pridne in prizadevne so udeleženke. Sodelujoče v prispevkih so vedno opisane kot tretje osebe, kar deluje brezosebno. Menim, da bi bili omenjeni članki veliko bolj zanimivi, če bi udeleženke dobile priložnost, da s svojimi besedami povedo, kaj mislijo o dogodku ali zadevi, ki jo opisujejo novinarji. Prav gotovo pa bi kmečke ženske z veseljem spregovorile tudi o resnejših problemskih vsebinah. Iz vsebine časopisa lahko razberemo, da je časopis napisan 'na kožo' tradicionalnim moškim bralcem, ki so tudi njegovi glavni potrošniki. Če bi se v časopisu začeli pojavljati članki, ki bi rušili tradicionalne okvirje in ženske vzpodbujali, da izstopijo iz njih, po vsej verjetnosti ne bi bilo vseč ne lastnikom, ne večinskim bralcem, naklada bi se zmanjšala.

5. SKLEPNE UGOTOVITVE

Kmečke ženske so redko predmet socioloških raziskav, zato sem se pričujoče naloge lotila z namenom, da bi raziskala in osvetlila družbene vloge kmečkih žensk v Slovenskih goricah v prvi polovici 20. stoletja in danes. Zanimalo me je, v kolikšni meri so se razmere, v katerih so živele in delale kmečke ženske, do danes spremenile ter kako kmečke ženske danes doživljajo in ocenjujejo spolno (ne)enakopravnost.

Proučevanje virov v teoretičnem delu naloge je potrdilo hipotezo, da so bile kmečke družine v prvi polovici 20. stoletja izrazito konzervativne in patriarhalne. Trstenjak (1987) je slovenske kmečke ljudi opisal kot izredno konzervativne, kar se je odražalo v patriarhalnih odnosih, ki so moškim v družini in družbi določali nadrejeni položaj; otroci in v večini tudi žene, so se morali podrežati njihovi volji. Podrejena vloga kmečke ženske znotraj družine je bila omejena zgolj na delovne in reprodukcijske obveznosti, ki so bile samoumevne, neovrednotene ter v družini in družbi nepriznane. Kmečke ženske niso imele ne civilnih ne političnih pravic, živele in delale so v sferi doma, ki so ga le redko zapuščale. Njihov status v družbi je bil zelo nizek, ob nadrejenem možu v družini so ga v družbi utrjevale tudi institucije, predvsem Cerkev. V virih, ki opisujejo kmečke ženske iz Slovenskih goric v prvi polovici 20. stoletja (Koprivec, 1939; Trstenjak, 1968) sem zasledila nekatera odstopanja od tipične podobe kmetic, uveljavljene v tedanji družbi. Avtorja sta poudarjala, da so si kmetice iz Slovenskih goric znotraj družine znale priboriti odločilno besedo, kar ni bil običaj v drugih okoljih.

S pomočjo teoretičnih virov iz katerih sem proučevala družbeno sedanost kmečkih žensk je razvidno, da so se tradicionalne spone znotraj kmečkih družin precej razrahljale, vendar so še vedno prisotne. Kmečke ženske so tudi v današnjem času preobremenjene z delom, v kmečkih družinah je prisotna izrazita spolna delitev dela, opravljeno delo pa jim običajno ne zagotavlja ekonomske neodvisnosti. Ženskam, ki vodijo kmetijo je le redko priznana vloga gospodarice. Kmečke ženske so še vedno izključene iz javnega in političnega življenja. Napredek pa se kaže na področju kakovosti življenja, ki se je kmečkim ženskam v zadnjih dveh desetletjih zelo izboljšala. Na podeželje in v kmečke družine pa vse bolj prodirajo tudi vplivi postmoderne, ki kmečkim ženskam ob nekoliko večji svobodi, prinašajo predvsem veliko negotovosti in individualne odgovornosti za lasten položaj v družbi.

Analize podatkov, ki sem jih zbrala s poglobljenimi nestrukturiranimi intervjuji med starejšimi in mlajšimi kmečkimi ženskami iz Slovenskih goric, prav tako potrjujejo hipotezo, da so bile kmečke družine respondentk, v prvi polovici 20. stoletja, v večini tradicionalne, konzervativne in patriarhalne. Tako kot spoštovanje nazorov in navad svojih očetov je kmetu samo po sebi umevno, da spoštuje in

sprejema tudi izročilo krščanstva. Odgovori sogovornic, ki so v Slovenskih goricah živele v začetku 20. stoletja nakazujejo, da kljub moči, ki jo je v tistem času imela Cerkev v družbi, njenim naukom niso slepo sledili. Kolektivno so sicer opravljali verske obrede in molitve, njihova individualna doživljanja vere pa so bila bolj razumska. Zato je bil vpliv Cerkve na družinsko omejevanje žensk odvisen od tega, kako je bila posamezna družina dovzetna zanj; po odgovorih pa bi lahko sklepali, da je bilo tistih družin, ki so bile bolj dovzetne, manj.

Močne kmečke ženske iz Slovenskih goric so opravljale vsa težka kmečka dela, saj so njihovi možje zaradi majhnosti kmetij pogosto iskali zaslužek v drugih dejavnostih. Odgovori starejših sogovornic so potrdili, da so v takšnih primerih ženske prevzele popolno odgovornost za delo in odločanje na kmetiji. Čeprav lahko v teh primerih govorimo o feminizaciji kmetijstva, pa ta ženskam ni prinesla enakopravnosti. Kljub netradicionalnim družinskim razmerjem so odnosi med partnerjema še vedno temeljili na moškosrediščnih načelih. Moški so odločanje in delo na kmetiji prepustili ženskam. Ob koncu meseca so prinašali domov dohodek s katerim so omogočili boljše preživetje družine, kar je utrjevalo njihovo mesto na čelu družine.

Kljub temu pa tudi v prvi polovici 20. stoletja pri nekaterih kmečkih moških opazimo odstopanje od tipičnih patriarhalnih vzorcev, zlasti pri obnašanju do otrok. Čeprav so otroke vzgajali zelo strogo, predvsem pa so jih zelo zgodaj navajali na delo, so nekatere starejše respondentke navajale, da se je oče z njimi ukvarjal, igral, jim bral pravljice ali izdeloval igrače (predvsem pri očetih, ki so delali izven kmetije). Nobena ni omenila, da ji je mati brala pravljice ali se z njo kdaj igrala. Med desetimi respondentkami so takšno odstopanje omenjale tri. Dve respondentki sta poudarili, da oče ni imel veselja do dela na kmetiji, tretja pa je povedala, da ga je veselilo samo delo v vinogradu. Večino težkega kmečkega dela na teh treh kmetijah so opravile ženske in hlapci. Očetje so tako opravljali bolj cenjeno in v dveh primerih plačano delo, kar je ohranjalo njihov status glavnega hranilca družine. Po besedah respondentk so bili zelo napredni, tudi zato se v odnosu do otrok verjetno niso strogo držali patriarhalnih pravil, ki so veljala v tedanjem času. Menim, da gre v teh primerih zgolj za 'svetle izjeme' znotraj tradicionalne, patriarhalne večine.

Delo je bilo med slovenskimi kmečkimi ljudmi vedno izredno cenjena vrednota, še posebej to velja tudi za kmečke ljudi iz Slovenskih goric. Že od otroštva naprej so močno poudarjali pomen delovnih navad. V prvi polovici dvajsetega stoletja je bila na kmetijah v Slovenskih goricah prisotna izrazita spolna segregacija dela. Ženske so opravljala vsa gospodinjska dela, na njihovih ramenih je bila skrb za otroke in starejše, predvsem pa so ženska opravljale kmečka dela, ki so veljala za manj vredna. Pri opravljenih so uporabljale tehnološko zastarela in enostavna orodja; če je bilo potrebno so poprijele tudi za vsa najtežja dela od oranja, košnje do vožnje z vozovi, ipd. (tudi na kmetijah, kjer moški niso delali izven kmetije). Moški pri gospodinjskih opravilih niso pomagali, čeprav so bila gospodinjska opravila

težka, saj ni bilo strojev in jih je bilo treba opraviti ročno (pranje pozimi v oddaljenem in mrzlem potoku, likanje s težkimi železnimi likalniki na oglje, ipd).

Starejše sogovornice so presodile, da so bile v prvi polovici 20. stoletja v slabšem položaju kmečke ženske na manjših kmetijah, saj so morale hoditi na delo k večjim kmetom, ob tem pa opraviti vse nujne dejavnosti doma. Mesto življenja in delovanja kmečkih žensk je bila družina in kmetija, ki so ju zelo redko zapuščale, zato je tudi njihov delovni prispevek v družini in družbi dolga desetletja ostajal neviden in ekonomsko neovrednoten. Kmečke ženske v začetku 20. stoletja so bile kljub težaškemu delu, ki so ga opravljale in kljub temu, da so v večini primerov kmetije vodile, ekonomsko odvisne od svojih mož. Svoje lastne potrebe so podredile potrebam družine in kmetije. Ob tem niso imele nobene socialne in zdravstvene (zdravstvene storitve so morali plačevati, zato so se zanje odločali le v najnujnejših primerih in če so imeli denar) varnosti, na stara leta so bile v glavnem odvisne od družinske solidarnosti; ko je vodenje kmetije prevzela mlada družina, pa se je njihov status še bolj znižal.

Tehnološki in gospodarski razvoj je od prve polovice 20. stoletja do danes izredno napredoval. Tako na kmetijskem kot gospodinjskem področju. Danes dela, ki so jih pred desetletji opravljali ročno, opravijo s sodobnimi stroji. Evropski raziskovalci, ki obravnavajo kmečke ženske, njihove vloge ne navezujejo več na družino, temveč predvsem na kmetijo, kot družinsko podjetje (Barbič, 2005). Glede na to, da je slovenska populacija teh žensk specifična (starejša, manj izobražena v primerjavi s populacijo kmečkih žensk iz drugih evropskih držav) in še vedno v veliki meri tradicionalna, napredek pri nas, predvsem na družbenem področju ni tolikšen, kot bi želeli. To velja po podatkih moje raziskave tudi za kmečke ženske iz Slovenskih goric. V družbeni sedanjosti so se tradicionalni vzorci sicer razrahljali, vendar so še vedno prisotni.

Kmečke ženske iz Slovenskih goric so izključene iz političnega in javnega življenja. Napredek pa je viden v tem, da se povezujejo v društvih kmečkih žensk, ki so v veliki meri povezana tudi v *Zvezi kmetic Slovenije*. Ženske se tako družijo z vrstnicami izven kmetije, kar njihove družine in tudi širša okolica sprejemajo. Problem je v tem, kar tudi same ugotavljajo, da njihova srečevanja v glavnem ostajajo na ravni druženja ali pa izobraževanja na gospodinjskem področju (verjetno je to tudi razlog, da okolica takšna druženja sprejema). Ženske tako ostajajo trdno zasidrane v svoji tradicionalni vlogi gospodinj, saj se družijo predvsem z namenom, da izpopolnijo svoje gospodinjsko znanje in veščine. Podobno kot nekatere druge raziskave (Černič Istenič, 2002; Barbič, 2005) je tudi moja raziskava pokazala, da se mlajše kmečke ženske teh srečanj ne udeležujejo v tako velikem številu kot starejše. Same so povedale, da čas raje namenijo otrokom, morda pa se z neudeleževanjem na teh srečanjih po svoje upirajo družbeno določeni tradiciji, ki jih postavlja v vlogo gospodinj. Mlajše respodentke so tudi povedale, da bi svoje delovanje morale razširiti in se predvsem v okviru *Zveze kmetic Slovenije*

zavzemati za spremembe tako na individualni kot kolektivni družbeni ravni. Tudi v politično življenje sogovornice niso vključene. Samo ena od njih je članica politične stranke, čeprav si želijo sodelovati pri odločanju in spreminjanju družbe v smislu večje prepoznavnosti njihove resnične vloge, se v politično življenje ne vključujejo.

V prvi polovici 20. stoletja so kmetije (zaradi odsotnosti moških) vodile ženske, ki so v veliki meri tudi odločale o kmetiji, ni pa jim bila priznana (vsaj navzven) vloga gospodaric na kmetiji. Danes se situacija na tem področju spreminja v 'korist moških'. Čeprav moški pogosto hodijo v službo in ženske ob družinskem delu opravijo tudi velik del kmečkih opravil ali kmetijo celo vodijo, izgubljajo moč odločanja na kmetijah, ki so jo imele v prejšnjem stoletju. Skoraj vse sogovornice so povedale, da je o kmetiji in družinskih zadevah v njihovi nuklearni družini odločala mati. V sedanji družini pa o kmetiji odločata samo dve od desetih sogovornic, kar v petih družinah pa ima odločujočo besedo mož. Vzroke lahko iščemo v počasni maskulinizaciji kmetijstva, ki je značilna za razvitejše države: večji del kmetijskih opravil opravijo moški s stroji, zato tudi odločajo kdaj bodo dela opravljali, kam bodo nalagali denar, kakšne stroje bodo kupovali, ipd.

Ekonomska neodvisnost ostaja še vedno v veliki meri nedosežen cilj kmečkih žensk iz Slovenskih goric. Vse sogovornice morajo svoje potrebe prilagajati potrebam družine in kmetije. Tudi tiste, ki imajo lasten zaslužek ga porabijo za gospodinjstvo, otroke ali kmetijo. Ženske, ki hodijo v službo ali opravljajo dopolnilno dejavnost na kmetiji svojega dohodka ne pojmujejo kot finančni vir, s katerim bi same upravljale in odločale o njegovi porabi. Pojmujejo ga kot prispevek s katerim pomagajo izboljševati ekonomsko situacijo družine in kmetije. To jim sicer daje večjo samozavest, ne prinaša pa ekonomske neodvisnosti.

Še vedno je prisotna tudi izrazita spolna delitev dela, čeprav nekoliko drugače kot v prvi polovici 20. stoletja. Takrat so ženske opravljale dolgotrajna, dolgočasna opravila, s preprostimi orodji ali ročno. V današnjem času večino kmetijskega dela s stroji opravijo moški. V družinah, kjer moški niso prisotni (vdove, neporočene) se ženske lotijo vseh najtežjih opravil, tudi s stroji. Še vedno pa ženske sodelujejo pri vseh delih na kmetiji, ki jih je potrebno opraviti ročno, so dolgotrajna, zahtevajo potrpežljivost, vztrajnost in dnevno prisotnost na kmetiji (obrezovanje vinske trte, obrezovanje dreves, molža, krmljenje prašičev, čiščenje hlevov, ipd.).

Raziskave (Barbič, 2005) kažejo, da se odnosi znotraj kmečkega gospodinjstva demokratizirajo hitreje kot znotraj gospodarstva ter da se moški počasi vključujejo tudi v gospodinjstva opravila in delo z otroki. Vendar je v Slovenskih goricah to delo in odločanje o njem še vedno predvsem domena žensk. Gospodinjstvih opravil sta se lotila samo dva soproga respondentk, v primeru bolezni in odsotnosti žensk. Tudi z otroci se ukvarjajo pretežno ženske; samo dva očeta otrokom občasno pomagata pri učenju in domačih nalogah. Sogovornice niso omenile, da bi se njihovi možje igrali z

otroci, ali jim brali pravljice, kot so to počeli nekateri njihovi očetje ali dedki. Verjetno pa iz povedanega ne moremo posplošiti, da današnjim očetom na kmetijah v Slovenskih goricah ni mar za otroke. Kot sem že omenila, je na majhnih, razdrobljenih kmetijah težko preživeti brez dodatnega dohodka iz drugih dejavnosti, zato moški pogosto hodijo v službo, kmetijska opravila pa v glavnem obvladujejo s stroji, popoldan ali ob koncu tedna. Za delo z otroci jim po vsej verjetnosti pogosto zmanjka časa in energije. Skrb za otroke, ostarele, za gospodinjstvo in del kmečkih del ostaja na ženskih ramenih, ki v obdobjih večjih sezonskih opravil delajo od jutra do poznih večernih ur (od 12 do 15 ur in več). Zelo delovno obremenjene so tudi tiste, ki ob delu na kmetiji hodijo v službo; in pa tiste, ki opravljajo dopolnilne dejavnosti na kmetiji; delo morajo opraviti ob vsem ostalem delu (ponoči - peka peciva, kruha; ob koncu tedna - turistična dejavnost na kmetiji).

Mediji o kmečkih ženskah skorajda ne govorijo ali pa z vsebino in načinom poročanja utrjujejo tradicionalne diskurze. Časopis *Kmečki glas*, ki je namenjen predvsem kmečkim bralcem, kmečke ženske umešča v tradicionalne in spolne vloge, kar potrjuje diskurzivna analiza opravljena v nalogi.

Sogovornice imajo različne oblike pokojninskega zavarovanja (tri imajo še vedno status vzdrževanega družinskega člana po možu), ostale si dajatve plačujejo same ali so zaposlene. Potrebno pa je poudariti, da ženske, ki si plačujejo kmečko pokojninsko zavarovanje običajno plačujejo najnižje dajatve, ker dohodek na majhnih, razdrobljenih kmetijah višjega ne dopušča. Zaradi nizkega plačevanja dajatev pa so izredno nizke tudi kmečke pokojnine, ki jim ne zagotavljajo dostojnega preživetja v starosti. Kljub temu, da prejemajo pokojnine so v starosti pogosto ekonomsko odvisne od solidarnosti mlajših generacij.

V primerjavi s kmečkimi ženskami, ki so živele na kmetijah v Slovenskih goricah v prvi polovici 20. stoletja, se je kakovost življenja kmečkim ženskam v današnjem času zelo izboljšala. Bolj so izobražene (predvsem mlajše), razgledane, urejene, živijo v sodobno opremljenih bivališčih, opremljenih s stroji, ki jim olajšajo gospodinjstva opravila. Tudi kmečka opravila v glavnem obvladujejo s stroji, zato je težkega ročnega dela, ki so ga v preteklosti opravljale, manj. Več se družijo med seboj, vključujejo pa se tudi v socialno dogajanje v lokalnem okolju in širše, zato postajajo samozavestnejše, počutijo pa se bolj vključene v družbo. Čeprav vse sogovornice ocenjujejo, da živijo veliko bolje kot njihove matere, predvsem pa babice, s svojim položajem v družbi še niso povsem zadovoljne.

Kmečke ženske se zavedajo, da nimajo dovolj izobrazbe in izkušenj za javno in politično delovanje, zato pogosto nimajo samozavesti za tovrstno udejstvovanje. Javno in politično delovanje predstavlja izstop iz tradicionalnih okvirjev in je pogosto izpostavljeno nasprotovanju širše družbe. Eno izmed sogovornic, ki aktivno deluje v *Zvezi kmetov Slovenije* je znanka ostro kritizirala in jo spraševala ali nima bolj pametnega dela doma, da hodi po sestankih v Ljubljani. Le zelo močne posameznice takšne kritike jemljejo kot šolo za pridobivanje izkušenj in vztrajajo. Politična telesa na regionalnem in

nacionalni ravni so še vedno moško središčna, tako po načinu razmišljanja, kot tudi po številu moških članov, ki v njih sodelujejo, zato kmečke ženske v takšno (institucionalno) okolje zelo težko vnašajo svoje poglede, še težje pa vplivajo na njihovo uresničevanje. Eden izmed osnovnih razlogov za slabo vključevanje v politično in javno življenje pa je po vsej verjetnosti ta, da kmečke ženske ob delu na kmetiji, v gospodinjstvu, z otroci in starejšimi, običajno nimajo več časa in energije, da bi opravljale še zahtevno delo izven doma.

Aktiviranje žensk, ob še vedno prisotnih tradicionalnih družbenih vzorcih in zelo močni socialni kontroli, ki je v podeželskem okolju močnejša in vplivnejša kot v urbanem okolju ne bo enostavno. Razmisliti in delovati bo potrebno na naslednjih področjih:

1.

Da bi dosegli spremembe na bolje bo potrebno delovanje na zasebnem področju in v javni sferi.

2.

V prvi vrsti bo potrebno obširneje osveščati ženske in moške o spolnih neenakostih, ki vzpodbujajo moško središčno kulturo ter diskriminirajo ženske v družini in družbi.

3.

Težiti bo potrebno k temu, da delo ne bo več spolno določeno in znotraj družine omogočiti enakovredno delovno razporeditev obveznosti. Predvsem pa bo potrebno kmečkim ženskam omogočiti življenje, ki bo vključevalo uresničevanje njihovih osebnih interesov in pričakovanj.

4.

Velikokrat se ženske bojijo storiti prvi korak in se izpostaviti kritiki okolja. Zato je pri uvajanju novosti pomembno, da nastopijo skupaj, da imajo podporo drugih žensk ter da sledijo aktivnim in močnim ženskam, ki v njihovem okolju že delujejo in pozitivne vplive prenašajo na ostale.

5.

Ženske lahko vplivajo tudi na socializacijo otrok in sicer tako, da preprečujejo prenos spolno določenih vlog na mlajše generacije.

6.

Poslovne priložnosti in s tem priložnost za ekonomsko neodvisnost naj bi kmečkim ženskam omogočila predvsem finančna sredstva iz strukturnih skladov EU. Ženske so običajno premalo in preslabo informirane o možnostih koriščenja teh sredstev. Realizacijo njihovih idej pa otežuje tudi pomanjkanje podjetniških znanj (računalništvo, izdelava poslovnega načrta, promocija, trženje, znanje tujih jezikov). Zato bi jim bilo potrebno omogočiti več izobraževanj in jih seznaniti s podjetniškimi možnostmi, ki jih nudijo ti skladi. Predvsem pa bi jim bilo potrebno posredovati znanja, ki bi jih strokovno usposobila za razne oblike podjetništva na kmetiji.

7.

Kmečke ženske bi bilo nujno potrebno vključiti v pripravo *Programov razvoja podeželja* ter upoštevati njihove predloge in pobude. Po izvedbi programov pa bi morali izvajati kontrole (ob

sodelovanju kmečkih žensk), s katerimi bi izmerili dejanske učinke na izboljšanje položaja kmečkih žensk in odpravo spolnih neenakosti ter odpravljati pomanjkljivosti.

8.

V prihodnje bo potrebno opraviti tudi več raziskav in znanstvenih analiz, ki bodo upoštevale in opozarjale na specifično situacijo slovenskih kmečkih žensk in slovenskega kmetijstva ter opozarjale na področja, kjer so potrebne spremembe. Takšne analize bi morale ponuditi predloge s katerimi bi lahko pomanjkljivosti odpravljali.

9.

Tudi v medijih bo potrebno kmečkim ženskam dati več prostora in možnosti, da bodo lahko same spregovorile o težavah s katerimi se v življenju soočajo in prisluhniti njihovim predlogom za reševanje teh težav. Na tak način bo njihov delovni prispevek znotraj družine in kmetije postal vidnejši, s čimer bo storjen prvi korak na poti do priznanja dela kmečkih žensk v družbi.

Kot novinarka in urednica oddaje *Ljudje in zemlja* na I. programu TV Slovenija, ki je namenjena kmetijstvu, lahko kmečkim ženskam omogočim in pomagam pri tem, da javno spregovorijo o lastnem položaju v družbi, o potrebah in željah ter o težavah s katerimi se soočajo v današnjem času. V prispevke, ki jih pripravljamo poskušamo v čim večjem številu vključevati tudi kmečke ženske. Vsako leto ob svetovnem *Dnevu kmetic* (15. oktober) pripravimo daljši prispevek o kmečkih ženskah, njihovem položaju v družbi in o težavah s katerimi se soočajo. Zelo odmevni so bili prispevki, ki sem jih pripravila v zadnjih treh letih: Ob svetovnem dnevu kmetic s kmečkimi ženskami z Gorenjske (*Ljudje in zemlja, TVS I., 14.10. 2007, 30 minut*), Med kmečkimi ženskami iz Slovenskih goric (*Ljudje in zemlja, TVS I., 19.10.2008, 20 minut*), Svetovni dan kmetic s koroškimi kmeticami (*Ljudje in zemlja, TVS I., 11.10.2009, 30 minut*). Že naslednji dan, ko je bil objavljen lanski prispevek, je predsednico koroškega društva kmetic poklical predstavnik Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS in jim ponudil sodelovanje pri pripravi evropskih programov za razvoj podeželja. Ženske so namreč javno povedale, da pri oblikovanju programov za pridobivanje EU sredstev ne morejo sodelovati in predstaviti dejanskega stanja ter lastnih potreb in potreb podeželja.

Ker v magistrski nalogi proučujem kmečke ženske iz Slovenskih goric, prilagam prispevek iz leta 2008, v katerem so sodelovale kmečke ženske iz *Društva kmečkih žensk Lenart (PRILOGA A)*.

10.

Tudi na manjših kmetijah v Slovenskih goricah zaradi obvladovanja kmetijskega dela s stroji (v veliki meri ga opravijo moški), obstaja med ženskami interes, da bi si našle zaposlitev izven kmetije. To bi jim bilo potrebno omogočiti s participacijo trga dela v podeželskem okolju, z odpiranjem novih delovnih mest in vseživljenjskim izobraževanjem.

Ideologija o neenakopravnosti med spoloma se počasi, a vztrajno širi tudi v podeželsko okolje. To se kaže v vse večjem odmiku mladih kmečkih žensk v sfero plačanega dela izven kmetije in zavračanju

poroke na kmetijo. Zaposlitev izven doma mladim kmečkim ženskam predstavlja pobeg iz patriarhalne družinske atmosfere ter možnost za uresničitev lastne avtonomije in samopotrditve (Černič Istenič, 2002). Če ne bo žensk, ki bi želele delati in živeti na podeželju, se bo demografska slika na teh območjih (tudi v Slovenskih goricah) spreminjala v negativno smer. Da bi to preprečili bomo v prihodnje morali veliko pozornosti in znanja usmeriti v to, da bomo na kmetijah ustvarili takšno družinsko in delovno okolje, ki bo ponujalo enakopravnejše delovne, ekonomske in socialne možnosti tudi ženskam. Čeprav je Slovenija po osamosvojitvi, predvsem pa po vstopu v EU, kmečkim ženskam teoretično ponudila nove gospodarske in družbene razvojne možnosti, so le redke med njimi zaživele tudi v praksi. Kmetice se tega zavedajo, vedo, da je pred njimi pot na kateri se bodo še naprej zavemale za večjo demokratizacijo znotraj družine in širše družbe ter v večji meri kot doslej izrabljale priložnosti za ekonomsko in socialno osamosvajanje. Da bi zastavljene cilje dosegle, jih bo morala podpirati tudi državna in regionalna politika, ki bo upoštevala specifičnost podeželskega okolja in ljudi (tudi kmečkih žensk), ki ga s svojim delom razvijajo in oblikujejo.

5. LITERATURA

1. Accati, Luisa. 2001. *Pošast in lepota*. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev. (Ksenija Vidmar, ur.) Ljubljana: Studia Humanitatis.
2. Alston, Margareth. 1995. *Women and their work on Australia farms*. *Rural sociology*, 60(3): 521-532.
3. Alasuutari, Pertti. 1995. *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage.
4. Allen, C. Robert. 1992. Introduction on the second edition. *More talk about TV*. V: R.C. Allen (ur.), *Channels of Discourse, Reassembled: Television and contemporary criticism*, 1-30. London: Routledge.
5. Avsec, Franci in Luka Juvančič. 2001. *Pregled skupne kmetijske politike*. Domžale: Biotehniška fakulteta, Odd. za zootehniko.
6. Anžič, Ivanka. 1900. *Slovenka*. 1900, 4: 87.
7. Badinter, Elizabeth. 1980. *Mother love: Myth and Reality*, New York: Macmillan.
8. Barbič, Ana. 1985. *Ali delo zagotavlja kmetičam enakopravnost v družbi*. *Teorija in praksa*, 23/10.
9. Barbič, Ana. 1989. *Možnosti mladih kmetov, da si ustvarijo družino*. *Sodobno kmetijstvo*, 22/3:113-118.
10. Barbič, Ana. 1990. *Kmetov vsakdan: položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

11. Barbič, Ana. 1992. *Kmetica včeraj, danes, jutri*. V: Cigale, M. (ur.) *Ko odgrneš sedem tančic*. Zbornik Ženske v Sloveniji. Društvo iniciativa, st. 47-64.
12. Barbič, Ana. 2000. *Kmetica in kmečka družina v tranziciji*. Teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. Družboslovne razprave, št. 34.35, letnik XVI.
13. Barbič, Ana. 2005. *Izzivi in priložnosti podeželja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
14. Barthes, Roland. 1957/1993. *Mythos today*. V: *Mythologies*, A. Lavers(ur.). London. Vintage.
15. Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba/*cf.
16. Beck Ulrich in Elizabeth Beck-Gernsheim. 2002. *Individualization*. London: Sage Publications.
17. Beck, Ulrich. 2002. *Individualization: institutionalized individualism and it's social and political Consequences*. London: Thousand Oaks.
18. Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Založba Krtina.
19. Berger, Peter in Thomas Luckmann. 1988. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
20. Boh, Katja. 1986. *Delitev dela v družini*. V: *Demokratska družina-kaj je to?* st. 69-80, Tisk ČGP Delo. Zveza prijateljev mladine Slovenije.
21. Boh, Katja. 1989. *Changing patterns of European family life:a comparative analysis of 14 European Countries*. London: Routledge.

22. Bordo, Susan. 2004. *The body and the reproduction of femininity*. V: Kimmel Michale (ur.):
The gendered society reader, st. 309-326. Oxford: Oxford University Press.
23. Borovnik, Silvija. 1993. *Samorastnice v samorastnikih*. V: Prežihov Voranc 1893-1993, Zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva, J. Mrdavšič in J. Pogačnik(ur.). Maribor: Kulturni forum (Zbirka Piramida,1). st. 70-84.
24. Božovič, Ratko. 1975. *Iskušanja slobodnog vremena*. Predsedništvo Konferencije Saveza socialistične omladine Jugoslavije. Beograd.
25. Brečko, Barbara Neža. 2005. *Istospolno usmerjeni: metodologija raziskovanja skritih populacij*. Družboslovne razprave XXI (49/50):107-118.
26. Bruck, Brigitte, Heike Kahlert, Marianne Krull, Helga Milz, Astrid Osterland in Ingeborg Wegenhaupt-Schneider.1992. *Feministische Sociologie. Ein Einfuhrung*. Frankfurt am Main, New York.
27. Bourdieu, Pierr.1997. *Der Tote packt den Lebenden*. Hamburg. VSA Verlag.
28. Burr, Vivien. 1998. *What is dicourse*. London: E. Arnold.
29. Butler, Judith. 2001. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
30. Čačinovič-Vogrinič, Gabi. 1998. *Psihologija družine:prispevek k razvidnosti družinske skupnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
31. Černič Istenič, Majda. 1995. *Spremembe v družbenem položaju žensk in upadanje rodnosti v Sloveniji*. V: Družine: različne-enakopravne. Ljubljana: Vitrum.
32. Černič Istenič, Majda.1998. *Prelomi in kontinuitete v zgodovini družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis. V: Sieder. Socialna zgodovina družine, 351-372.

33. Černič Istenič, Majda. 2002. *Predlog nacionalnega programa za vključevanje žensk v razvoj podeželja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, raziskovalno poročilo.
34. Černigoj - Sadar, Nevenka in Alenka Bešar - Iskra. 1996. *Vpliv socialnega položaja na zdravstveno stanje* (st. 183-196); *Kakovost življenja v različnih življenjskih obdobjih* (st. 265-286); V: Publikacija *Kakovost življenja v Sloveniji* (ur. Ivan Svetlik). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, (Knjižna zbirka Teorija in praksa).
35. Černigoj - Sadar Nevenka. 2000 *Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu*. V: Tranzicija in (ne)enakosti med spoloma (ur. Maca Jogan). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Slovensko sociološko društvo, Družboslovne razprave, let. 16, št. 34/35: 31-52.
36. Darque, Martine in Ruth Berlan Gasson.1991. *Changing Gender Relations in Agriculture, An International Perspective*. V: *Journal of Rural Studies*, 7 (1/2): 1 - 2. Oxford.
37. Dax, Thomas et al. 1995. *Erwerbskombination und Agrostruktur, Entwicklung landwirtschaftlicher Haushalte im internationalen Vergleich. Forschungsbericht Nr. 33 der Bundesanstalt für Bergbauernfragen*. Wien.
38. Destovnik, Irena. 2002. *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Drava.
39. Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije – DAES. Moravske toplice, 10.-11.11.2005, Stane Kavčič, ur. 2006. *Slovenija in EU*. I. izdaja. Ljubljana: Pleško.
40. Erjavec, Emil in sodelavci. 2003. V: *Nekatera odprta vprašanja nacionalne kmetijske politike ob pristopu Slovenije k Evropski uniji*. Slovensko kmetijstvo in EU 2. konferenca DAES, Stane Kovačič, ur. Ljubljana: DAES. 41. Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. Cambridge: Polity Press.
42. Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
43. Fairclough, Norman. 1995a. *Critical discourse analysis*. London: Longham Publishing.

44. Fairclough, Norman. 1995b. *Media discourse*. London: Edward Arnold.
45. Fao-European Comision for agroculture. 1998. *Working Party on Women and The Family in Rural Development*, 9th session. Yerevan: Armenia.
46. Fiske, John. 1996. *British cultural studies and television*. V: C. Robert Allen(ur.) Chanel of discourse Reassembled: television and contemporary criticism, 254-289. London: Routledge.
47. Flere, Sergej. 2000. *Sociološka metodologija*. Maribor: Pedagoška fakulteta Maribor.
48. Gamble, Sarah. 2004. *The Roudledge companion to feminism and postfeminism*. London, New York: Routledge.
49. Giddens, Antony. 1995. *Modernity and Self-Identity. Self and society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity press.
50. Giddens, Antony. 2000. *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf., Rdeča zbirka.
51. Golar, Florijan. 1914. *Kmečke povesti*, III. Zvezek, 8: 193, Ljubljana.
52. Goldin, Claudia. 1990. *Understanding the Gender Gap, An Economic History of American Women*. New York-Oxford: Oxford University Press.
53. Haberlandt, Karl. 1999. *Humman memory: Exploration and application*. Boston: Allyn & Bacon.
54. Halbwachs, Maurice. 2001. *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
55. Haralambos, Michel in Martin Holborn. 1999. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.

56. Haugen, S. Merit. 1992. *Women's Role in Norwegian Agriculture*. Paper No.2/92 des »Senter For Bygdeforskning«. Trondheim.
57. Haugen, S. Merit. 1998. *Women farmers in Norway*. Trondheim: University of Trondheim, Centre of Rural Research.
58. Henderson, Karla A.. 1990. »*The Meaning of Leisure for Women: An Integrative Review of the Research*«. Journal of leisure Research, št.: 228-243.
60. Inhetveen, Heide in Margret Blashe. 1983. *Frauen in der Kleinbauerlichen Landwirtschaft*. »Wen's Weiber gibt, kann's weitergehen«. Opladen. 61. Jogan, Maca. 1979. *Spreminjanje družine v soc. družbi*. Ljubljana: FSPN.
62. Jogan, Maca. 1986. *Ženska, Cerkev in družina*. Ljubljana: Delavska enotnost.
63. Jogan, Maca. 1990. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FDV.
64. Jogan, Maca. 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: FDV.
65. Jogan, Maca. 2004. *Ženske skozi zgodovino*. Opravičevanje podrejenega položaja žensk do začetka II. svetovne vojne na Slovenskem. V: Aleksaneder Žižek, ur. *Ženske skozi zgodovino*, st. 301-310. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
66. Jogan, Maca. 2005. *Katoliška cerkev in diskriminacija žensk*. V: Publikaciji Teorija in praksa 42 (4/6): 594-605.
67. Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Knjižna zbirka Teorija in praksa. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
68. Kač. Janko. 1932. *Grunt*. Roman v treh delih. Jutro.

69. Kanjuo Mrčela, Aleksandra. 2005. *Social inclusion. Gender and Disadvantaged groups the Slovenian national report.*
70. Kaplan, E. Ann. 1992. *Motherhood and representation.* London: Routledge.
71. Kitzinger, Sheila. 1994. *Ourselves as mothers.* New York: Scriben.
72. *Kmečki glas*, št. 9, LXVI, 4. Marec, 2009.
73. *Kmečki glas*, št. 10, LXVI, 11. Marec, 2009.
74. *Kmečki glas*, št. 11, LXVI, 18. Marec, 2009.
75. *Kmečki glas*, št. 12, LXVI, 25. Marec, 2009.
76. *Kmečki glas*, št. 13, LXVI, 4. April, 2009.
77. *Kmečki glas*, št. 14, LXVI, 8. April, 2009.
78. *Kmečki glas*, št. 15, LXVI, 15. April, 2009.
79. *Kmečki glas*, št. 16, LXVI, 22. April, 2009.
80. *Kmečki glas*, št. 17. LXVI, 29. April, 2009.
81. *Kmečki glas*, št. 18, LXVI, 6. Maj, 2009.

82. Koprivec, Ignac. 1939. *Kmetje včeraj in danes*. Narodopisne črtice iz Slovenskih goric.
Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
83. Kovačič, Matija in sodelavci. 1992. *Pristop k razvoju podeželja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.
84. Kovačič, Matija. 1992. *Celovit razvoj podeželja*. Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. Zbornik posveta. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
85. Kovačič, Matija. 1996. *Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Inštitut za agrarno ekonomiko.
86. Kovačič, Matija in sodelavci. 2000. *Razvojno tipološka členitev podeželja v RS*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko.
87. Kovačič, Matija, Andrej Udovič in Bernarda Čebulj. 2001. *Dohodek na kmetijah*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
88. Kovačič, Matija in Andrej Udovič. 2002. *Struktura kmetij in njen vpliv na dohodkovni položaj kmetov v Sloveniji*. *Sodobno kmetijstvo* 35: 67-74.
89. Kovačič, Matija in Andrej Udovič. 2003. *Razvojni trendi v slovenskem kmetijstvu*. Ljubljana: Zbornik Biotehniške fakultete, 81(2): 297 – 311.
90. Kramberger, Taja. 2001. »Maurice Habwachs in družbeni okviri kolektivne memorije (spremna beseda)«. V: M. Halbwachs. *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
91. Krek, Janez E.. 1901/1925. *Socializem*. Izbrani spisi, III.zvezek. Ljubljana: Jugoslovanska založba.
92. Kveder, Zofka. 1899. *Slovenka*. 1899, 3:68.

93. Kveder, Zofka. 1901. *Slovenka*. 1901, 3: 53.
94. Kuhar, Roman. 2003. *Medijske podobe homoseksualnosti, analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970-2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
95. Kulovec, Milena in sodelavci. 2002. *Dopolnilne dejavnosti na kmetiji*. Ljubljana: Kmečki glas.
96. Kurnik, Andrej. 1997. »Foucaultova politična imaginacija«. V: *Teorija in praksa* 34 (6): 938-952.
97. Leskošek, Vesna. 2002. *Zavrnjena tradicija. Ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940*. Ljubljana: Založba/*cf.
98. Luckman, Thomas. 1991. *Jezik in osebna identiteta*. *Teorija in praksa* 28(7):796-803.
99. Lull, James ur. 1990. *Inside Family Viewing: Ethnographic Research on Television's Audiences*. London: Routledge.
100. Macdonald, Myra. 2003. *Exploring media discourse*. London: Arnold.
101. Mandič, Srna., 2005. *Kakovost življenja: stanja in spremembe*. *Družboslovne razprave* 21 (49/50): 111-131.
102. Manoukian, Andre. 1988. *La famiglia dei contadini*. V: Melograni Piero(ur.):*La Famiglia italiana dall'Ottocento a oggi*. Editori Laterza. Roma-Bari (st.3-58). V: Tanja Škrabar, *Ekonomska samostojnost žensk kot sredstvo pridobivanja moči žensk*, 2007, magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
103. Makarovič, Marija. 1978. *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
104. Makarovič, Marija. 1999. *Resnice posameznikov*. Ljubljana: DZS.

105. Mayring, Phillip. 1993. *Einführung in die Qualitative Sozialforschung*. Beltz: Psychologie-Verlags-Union, Weinheim.
106. Milkman, Ruth. 1954. *Gender at work*. Berkeley: University of California Press.
107. Millett, Kate. 1970/1999. *Sexual Politics*. London: Virago.
108. Mitterauer, Michel. 1992. *Familie und Arbeitsteilung*. Historischvergleichende Studien. Kulturstudien bei Bohlau (st. 61-64).
109. Morgan, David H.J. 1996. *Family connections*. Cambridge: Polity Press in the Blackwell Publishers.
110. Morrison, Margaret. A., Eric Haley, Kim Bartel Sheehan in Ronald E. Taylor. 2002. Using qualitative Research in Advertising: Strategies, Techniques and Applications. Sage Publications.
111. Mesec Blaž. 2002. »Mikro-mezo-makro«: Ekspanzija, integracija in specifičnost soc. dela, Prispevek za prvi kongres soc. dela: Lokalno, globalno, socialno, Portorož, 2002.
112. Murphy, Peter F. 2004. *Feminism and Masculinities*. New York: Oxford University Press.
113. Musek, Janez. 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Educy.
114. Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji. 2006. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
115. Nastran Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Sophia.
116. *Naša gospodinja*. 1911. 4: 26.

117. Neuman, Lawrence W. 2006 *Social work research methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston: Allyn& Bacon.
118. Novak, Mojca. 1996. *Periferna agrarna transformacija: slovenski primer*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
119. Novak, Mojca. 1997. *Razvoj evropskih modelov državne blaginje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, Inštitut RS za socialno varstvo.
120. Novak, Vilko. 1968. *Svet med Muro in Dravo: ob stoletnici I. slovenskega tabora v Ljutomeru, 1868-1968*, Viktor Vrbnjak ur. Maribor: Obzorja.
121. O'hara Patricia. 1998. *Partners in production? Women, Farm and family in Ireland*. New York in Oxford: Beighahn Books.
122. O'neill, Maggie. 2002. *Adorno, Culture and Feminism*. Sage Publications. London: Thousand Oaks.
123. Oakley, Ann. 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: Lila zbirka.
124. Pajnik, Mojca ur. 2000. *Rural Women in the process of accession to the EU*. A Collection of essays. Ljubljana: Open Society Institute.
125. Persson, Lars in Erik Weatholm. 1994. *Europas landbygd*. Stockholm.
126. Pertl, Eman in Miša Krašovič Pertl. 1967. *Naše življenje*. Celje: Mohorjeva družba.
127. Pešič, Vesna, Mihajlo Popovič, Silvano Bolčič, Dragomir Pantič in Miroslav Janićijević. 1977. *Društveni slojevi i društvena svest*. Beograd: Centar za sociološka istraživanja.

128. Pink, Daniel H. 2005/2007. *A whole new mind: moving from the Information age to the Conceptual Age*. New York: Penguin Group.
129. Plestenjak, Jan. 1942. *Mlinar Bogataj*. Ljubljana: Družba sv. Mohorja.
130. *Popis kmetijskih gospodarstev*. 2000(2002). Ljubljana: Statistični urad RS, št. 777.
131. Prežihov, Voranc. 1981. *Samorastniki*. Maribor: Založba Obzorja.
132. Puhar, Alenka. 1982. Prvotno besedilo življenja. *Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stol.* Zagreb: Globus.
133. Puhar, Alenka. 1998. Porod na slami, rojstvo v temo. Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave.
134. Ramovš, Jože. 1992. *Socialni imunski sistem*. Ljubljana: Sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo.
135. Rener, Tanja. 1992. *Razmerje med zasebno in javno dimenzijo družine in spolna struktura zasebnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
136. Rener, Tanja ur., Vera Kotmik in V. Potočnik. 1995. *Družine-različne-enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
137. Riedmuller, Barbara. 1988. *Das Neue an der Frauenbewegung*. Versuch einer Wirkungsanalyse der neuen Frauenbewegung. V: Gerhardt Uta, Schutze Yvone: *Frauensituation - Verenderungen in der letzten zwanzig Jahren*. Frankfurt am Main.

138. Rose, Ann C. 2001. *Beloved strangers: interfaith families in nineteenth-century America*. Cambridge: Harvard University Press.
139. Rus, Angelca in Mara Rupena – Osolnik. 1991. *Vloga žensk v razvoju vasi in podeželja*. V: Ana Barbič ur. *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo Mesto: Dolenjska založba.
140. Rus, Veljko. 1984. *Kvaliteta življenja in država blaginje* (st. 31-49), V: Zbornik *Kvaliteta življenja*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
141. *Quality in Rural Life in Rural Areas - Building, Towards the Future with the Leader Experiences*. 2004. European commissions.
142. Sciama, D. Lidia in Joanna Eicher B. 1993/1998. *Beads and Bead Makers: Gender, Material culture and Meaning*. Sciama, Eicher ur. New York: Berg Publishers.
143. Segalen, Martina. 1983. *Love and Power in Peasant Family*. Rural France in Ninetenth Century. Oxford: Oxford University press.
144. Segalen, Martina. 1986/1988. *Historical Anthropology of Family*. Cambridge: University Press Cambridge.
145. Sieder, Reinhard. 1998. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitas.
146. Silverman, David. 2001. *Qualitative research: A practical Handbook*. London: Sage.
147. *Slovenska žena*. 1912. 4-5:141.
148. *Sociologia Ruralis*. 1988. *Farm women in Europe*. Tematska številka, 28/4.
149. *Sociologia Ruralis*. 1998. *The Empowerment of Farm Women*. Tematska številka, 38/3.
150. *Slovenska gospodinja*. 1907. 7:50.

151. *Statistični letopis RS*. 1992. 2001. Ljubljana: Statistični urad RS.
152. Strauss, Anselm in Juliet Corbin. 1990. *Basic of Qualitative Research: Grounded theory procedures and techniques*. Sage Publishing. Newsbury Park.
153. Strauss, Anselm in Juliet Corbin. 1998. *Basic of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage.
154. Stokes, Jane. 2003. *How to Media and Cultural Studies*. London: Sage.
155. Svetlik, Ivan. 1996. *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba FDV.
156. Svetlik, Ivan. 1999. *Proučevanje socialne kakovosti*. V: *Kakovost življenja, stanja in spremembe*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
157. Šadl, Zdenka., 2002. *Emocionalno delo in intimni odnosi v pozni modernosti*. V: *Družboslovne razprave*, 1.XVIII (39): 59-71.
158. Šelih, Alenka, Milica Antič Gaber, Alenka Puhar, Tanja Renner, Rada Šuklje in Marta Verginella. 2007. *Pozabljena polovic: Portret žensk 19. In 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Tuma.
159. Šmitek, Zmago. 1987. *Delitev dela med možem in ženo*. V: Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek ur. *Kruh in politika*. Ljubljana: Partizanska tiskarna.
160. Štular, Suzana. 1999. *Miti o materinstvu*. V: D. Zadnikar ur.: *Diderot/Mit/kognitivna estetika*. *Časopis za kritiko znanosti*, 194 (XXVII): 65-67.
161. Švab, Alenka. 2001. *Družina: od modernosti do postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično Središče.

162. Talos, Emmerich. 1981. *Staatliche Socialpolitik in Osterreich, Rekonstruktion und Analyse*. Wien: Verlag fur Gesellschaftskritik (st. 347-349).
163. Tavčar, Ivan. 1950. *Cvetje v jeseni*. Ljubljana: Tiskarna »Toneta Tomšiča«.
164. Taylor, Steve J. in Robert Bogdan. 1998. *Introduction to Qualitative research Methods. A guidebook and resource* (3rd Edition). New York: John Wiley & Sons.
165. Tomori Žmuc, Martina. 1989. *Klic po očetu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
166. Tropper, Christine. 1999. *Frausein in Karnten um 1900 und um 2000*. Lebenschancen im Vergleich. Klagenfurt, Verlag des Geschichtsvereines fur Karnten.
167. Toš, Niko et al. 1999. *Podobe o cerkvi in religiji*. Ljubljana: Založba FDV.
168. Trstenjak, Anton. 1954. *Med ljudmi*. Pet poglavij iz psihologije medčloveških odnosov. Celje: Mohorjeva družba.
169. Trstenjak, Anton. 1960. *Človek v stiski*. Prispevki k psihologiji osebnega svetovanja. Celje: Mohorjeva družba.
170. Trstenjak, Anton. 1968. *Svet med Muro in Dravo: ob stoletnici I. slovenskega tabora v Ljutomeru, 1868-1968*. Viktor Vrbnjak ur. Maribor: Obzorja.
171. Trstenjak, Anton. 1987. *Pastoralna psihologija*. Teološki priročniki/10, Celje: Mohorjeva družba.
172. Trstenjak, Anton. 1994. *O družini*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.
173. Ule, Mirjana, Maca Jogan in Tanja Rener. 1991. *Družina, integracijski odnosi in odnosi med spoloma*. Poročilo o delu za leto 1991. Ljubljana: Sociologija.

174. Ule, Mirjana, Anuška Ferligoj in Tanja Rener. 1990. *Ženska zasebno, politično*. Ljubljana: ZPS.
175. Ule, Mirjana. 1993. *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
176. Ule, Mirjana in Vlado Mihelj. 1995. *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
177. Ule, Mirjana in Tanja Rener. 1998. *Back to the future, nacionalism and gender in post socialist societys*. V: R.Wilford, R.Miller ur. *Women, Ethnicity and Nacionalism*. London: Routledge.
178. Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete - v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
180. Ule, Mirjana. 2002. *Razlike, ki delajo razlike: življenjski stili, individualizacija in spremembe identitetnihstruktur*. Družboslovne razprave 18/75-86.
181. Urek, Mojca. 2001. *Življenjske zgodbe in njihov pomen*. Ljubljana: Socialno delo letnik 38 (2-4).
182. Verbole, Alenka. 1997. *Rural women in the process of accession to the European Union. A case study of Slovenia*, V: FAO Regional Office for Europe.
183. Verginella, Marta. 2006. *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.
184. Van Dijk, Teun A. 1988. *News as discourse*. Hillsdale. L. Erlbaum.
185. Van Dijk Teun A. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
186. Vode, Angela. 1938,1939. *Spol in usoda I-II*. Ljubljana: Založba »Žena in dom«.

187. Vode, Angela. 1999. *Značaj in usoda*. Zbrana dela A. Vode. Ljubljana: Krtina.
188. Urad za žensko politiko. 1997. *Položaj žensk v Sloveniji v devetdesetih*. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
189. Urad za enake možnosti RS. 2006. *IV. Periodično poročilo RS o uresničevanju določil konvencije o odpravi diskriminacije žensk*. Ljubljana.
190. Zbašnik, Franc. 1909. *Pisana mati*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
191. Zaviršek, Darja. 1994. *Ženske in duševno zdravje: o novih kontrolah*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
192. Zaviršek, Darja. 2000. *Introduction*. V: Rural women in the process of accession to the European Union. Mojca Pajnik ur. 7-9. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
193. *Zakon o enakih možnostih žensk in moških*. 2002. Uradni list RS, št. 59.
194. *Zakon o pokojninskem in zdravstvenem zavarovanju*. 2002. Uradni list RS, št. 2.63, 1999,2002, Uradni list RS št. 12,Uradni list RS, št. 65.
195. *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju*. 1992, 2005. Ur. list RS št. 9 (z dopolnitvami do vključno leta 2005).
196. *Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih*. 2003. Uradni list RS, št. 110.
197. Žiberna, Angelca. 1998. *Slovenke skozi čas*. Ljubljana: samozaložba.
198. *Ženski svet*. 1932. X (3): 83.

199. *Ženski svet*. 1939. XV (10): 224.

200. Wernig, Franc. 1939. *Svinje tudi na pašo*. V: *Kmečka gospodinja*,

(7: 220- 222) , strokovni list za kmečko gospodarjenje (1937-1941) - Prispевki k bibliografiji: Zgodovinski viri o slovenskih avtohtonih in tradicionalnih pasmah do leta 1945 (zbral in uredil-Andrej Šalehar). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Odd. za zootehniko.

201. Wernig, Franc. 1940. *S štajersko kokošjo ni zadovoljna*. V: *Kmečka gospodinja*,

(4:56-57), strokovni list za kmečko gospodarjenje(1937 - 1941): Prispевki k bibliografiji: Zgodovinski viri o Slovenskih avtohtonih in tradicionalnih pasmah do leta 1945 (zbral in uredil Andrej Šalehar). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Odd. za zootehniko.

202. Werlhof, Claudia. 1978. *Frauenarbeit, der blinde Fleck in der Kritik der politischen Ökonomie*. V: Beiträge zur feministischen theorie und praxis. Munchen.

203. Whatmore, Sarah. 1991. *Farming Women. Gender Work and Family Enterprise*. Hampshire. London.

204. Wiebke von Thadden. 2001. *Hči in sin*. Ljubljana: DZS.

205. Wiegelman, Gunter. 1999. *Regionale Unterscheide der bauerlichen Arbeitsteilung*. Bilanz einer Discussion. V: Frauenwelt, Arbeit, Leben, Politik und Perspektiven auf dem Land. Bad Windsheim.

206. *Women Active in Rural Development*. 2000. European commision.

207. Wollstonecraft, Mary. 1993. *Zagovor pravic ženske*. Ljubljana: Krt.

6. INTERNETNI VIRI :

1. Borman, Katryn et al. 1986. *Ethnographic and Qualitative research design and Why it Doesn't work*. American Behavioral Scientist.30: 42-57, Sage (14. november 2007).
Dostopno na:
<http://abs.sagepub.com/cgi/reprint/30/1/42>
2. Brodar, Srečko., 1912. *Kmet Elija, Ljubljanski zvon, let. 32, št. 1*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. (20.6.2008) (8.6.2009). **(internetni vir 7)**. Dostopno na:
<http://www.dlib.si/results.asp>
3. Carruth, Ann, Lana Skarke, Barbara Moffettin in Cynthia Presthold.2002. *Clinical Nursing Research*. Nonfatal Injury Experiences Among women on Family farms.(14.november 2007). (internetni vir 17). Dostopno na:
<http://cnr.sagepub.com/cgi/content/abstract/11/2/130>
4. Eurostat. 1997. *Map 8: Agriculture, The spotlight on women*. (10. november 2007). **(internetni vir 15)**. Dostopno na:
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/women/spotlight/text_en.pdf
5. European Comission. Directorate - General for Agriculture. *Agenda, 2000. CAP reform decisions. Impact analyses*. (10. november 2007). **(internetni vir 11)**.
Dostopno na:
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/caprep/impact/imp_en.pdf
6. European Comission. 2000. *Assuring the future of rural Europe, The workforce of women*. (10.november 2007). **(internetni vir 16)**. Dostopno na:
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/women/broch_en.pdf
7. FAO Focus: Women and Food Security (povzeto po J. Jiggins, 1986) *Gender-related Impacts and the Work of the International Agricultural Research Centres*. (5. junij 2008). **(internetni vir 18)**. Dostopno na:
<http://www.fao.org/FOCUS/E/Women/green-e.htm>

8. FAO - European Commission on Agriculture. 1998/2002. *Report of the ECA Working Party on Women and the Family in Rural Development (WPW) and Recommendations for Further Activities*. (5. junij 2008). **(internetni vir 24)**. Dostopno na:
<http://www.fao.org/DOCREP/MEETING/007/Y3353E.HTM>
9. FAO Twenty - Fourth Regional Conference for Europe. 2000. *Agricultural Extension for Rural Women in Poland. V: Rural Women in the Process Of Accession to the European Union*. (5. junij 2008). Dostopno na:
<http://www.fao.org/docrep/meeting/007/J1876e.htm>
10. FAO Corporate Document Repository Title: *Voices for Change, Invisible partners*. 2006. (5. junij 2008). **(internetni vir 21)**. Dostopno na:
<http://www.fao.org/docrep/x2550e/X2550e02.htm#TopOfPage>
11. Framework for the Integration of Women in APEC. 1999. (5. junij 2008). Dostopno na:
http://www.gender.go.jp/danjyo/english/apec/frame_work/1-a.html
12. Frauen in Europa. 2007. *Internationale Fachkongresse: »Weiblich, Wandlungsfähig, Wirkungsvoll« in Heidenheim. »Kompetent, Kreativ, Kooperativ« in Bad Saulgau. Ausstellung: Innovative Projekte von Frauen im Ländlichen Raum Baden –Württemberg*. (9. junij 2008). **(internetni vir 23)**. Dostopno na:
http://www.landwirtschaft-mlr.baden-wuerttemberg.de/servlet/PB/show/1221518_I1/IMF_Brosch%C3%BCre2008_kl.pdf
13. Harms, Anne. 1988. *Frauen sind gewinn. Beitrag der Frauen am landwirtschaftlichen Gesamteinkommen. Niedersächsisches Ministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten*. Hannover. (9. junij 2008). **(internetni vir 25)**. Dostopno na:
http://cdl.niedersachsen.de/blob/images/C4346574_L20.pdf
14. King, Chrissy. 1996 – 2000. *Gender and Rural Community Development II: The need for gender analysis in project and organisations*. (9. junij 2008). **(internetni vir 19)**. Dostopno na:
<http://www.regional.org.au/au/apen/2001/n/KingC.htm>

15. Gibb, Heather. 2006. *Gender Mainstreaming, Good Practices from the Asia Pacific Region*. (10.junij 2008). **(internetni vir 20)**. Dostopno na:
<http://marymartin.com/marc/OnlineCountryCatalog?action=monthLevel&monthid=8&countryid=13&subjectid=-1&pagelevel=0&pageno=1&startPage=1>
16. Bird, Sharon in Stephen Sapp. 2004. *Gender & Society. Understanding the Gender Gap in Small Business Success: Urban and Rural Comparisons*. 18:5. (10. november 2007). Dostopno na:
<http://qas.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/1/5>
17. Grenzen überwinden. 2003. Der EU - erweiterungsprozess und visionen für Europa aus frauenpolitischer sicht. » *Overcoming Boundaries: The Process of EU-Enlargement and Visions of Europe from Gender Political Perspective* «. Dokumentation der Konferenz (21.-23. Februar 2003). (18.junij 2008). Dostopno na:
<http://www.frauenakademie.de/dokument/img/21203zus.pdf>
18. Hladnik, Miran. 2007. »Bodi svojemu možu pokorna!«, *Ženske v slovenski pripovedni prozi*. (9. november 2007). **(internetni vir 4)**. Dostopno na:
<http://lit.ijs.si/zenske.html>
19. Hladnik, Miran. 2007. *Kmečka povest od znotraj. Slovenska kmečka povest*. (9. november 2007). **(internetni vir 5)**. Dostopno na:
<http://lit.ijs.si/skp1.html>
20. Hotger, Andrea. 2006. *Landwirtschaftliche Familie zwischen Tradition und (Post-)Moderne. Agrosociale Gesellschaft e.V.* (3.marec 2008). **(internetni vir 6)**. Dostopno na:
http://www.eo-bamberg.de/eob/dcms/sites/lfb/LR_0506_Seite19ff.pdf
21. Metka - Informacijsko središče za poklicno uveljavljanje žensk na Koroškem. 1997. *Problematika poklicnega uveljavljanja kmečkih žensk (rezultati opravljene raziskave)*. (12. april 2007).
(internetni vir 30). Dostopno na:
http://www.kopje.si/alp_metka/

22. Marshall, Ray. 2001. International Regional Science Review. *Rural Policy in the New Century*. *International regional Science Review*. (24):59. (18. Junij 2008). **(internetni vir 29.)**. Dostopno na:
<http://irx.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/1/59>
23. Weber, Bruce, Leif Jansen, Kathleen Miller, Jane Mosley in Monica Fishe. 2005. International Regional Science Review. *A Critical Review of Rural Poverty Literature: Is There Truly a Rural Effect*. (28): 381. Sage Publications. (18. Junij 2008). Dostopno na:
<http://irx.sagepub.com/cgi/content/abstract/28/4/381>
24. King, Valerie, Merrill Silverstein, Glen H. Elder, JR., Vern L. Bengtson in Rand D. Conger. 2003. Journal of Family Issues. *Relations with Grandparents: Rural Midwest Versus Urban Southern California*. (24): 1004. (18. Junij 2008). Dostopno na:
<http://jfi.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/8/1004>
25. Krenz, Claudia in Gilbert Sax. 1986. *What qualitative Research is and Why it Doesn't Work*. *American Behavioral Scientist*. (30): 58-69. Sage. (18. Junij 2008). Dostopno na:
<http://abs.sagepub.com/cgi/content/refs/30/1/58>
26. Mayring, Philip. 2003. Forum Qualitative Soc. Research. *Sozialforschung*. 8 (26) . *On generalization in Qualitativity Oriented Research*. (18. Junij 2008). **(internetni vir 26)**. Dostopno na:
<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/291/641>
27. Nacionalni program za integracijo načela enakih možnosti spolov v kmetijstvu in razvoju podeželja v Sloveniji. 2006. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS. (18. Junij 2008). **(internetni vir 12)**. Dostopno na:
http://www.uem.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/enake_moznosti_zen_sk_in_moskih/
28. Noelle - Neumann Elisabeth. 2007. *Defizite erkennen-auf Erreichtem Aufbauen*, TNS, V: *Das Bild der Bauern* (3.marec 2008). **(internetni vir 3)**. Dostopno na:
http://www.ima-agrar.de/fileadmin/redaktion/download/pdf/materialien/Das_Bild_der_Bauern.pdf

29. Woods, Michael. 2007. Progress in human Geography. *Engaging the global countryside: globalization, hybridity and reconstitution of rural place*. (31):485. (12. april 2007). Dostopno na:
<http://pgh.sagepub.com/cgi/content/abstract/31/4/485>
30. Program razvoja podeželja. 2007-2013. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS, (9. Junij 2008). **(internetni vir 13)**. Dostopno na:
http://www.mkqp.gov.si/si/program_razvoja_podezelja_2007_2013/
31. Schneider – Haase, Torsten. 2007. *Das Image der deutschen Landwirtschaft, TNS, V: Das Bild der Bauern* (18.junij 2008). **(internetni vir 2)**. Dostopno na:
http://www.ima-agrar.de/fileadmin/redaktion/download/pdf/materialien/Das_Bild_der_Bauern.pdf
32. Statistični urad RS. *Popis kmetijskih gospodarstev Slovenije. 2000*. Ljubljana 2002: 777. (10. november 2007). **(internetni vir 10)**. Dostopno na:
http://www.stat.si/publikacije/pub_rr777-02.asp
33. Statistični urad RS. *Struktura kmetijskih gospodarstev, podrobni podatki, Slovenija. 2003 in 2005*. (10. november 2008). **(internetni vir 14)**. Dostopno na:
http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1116
34. Statistični urad RS. SI-STAT podatkovni portal. 2008. *Kmečke ženske v Sloveniji (podatki iz leta 2007)*. (16. november 2008). **(internetni vir 9)**. Dostopno na:
http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1931
35. Structural Change in EU Agriculture and Public Policies. 1983. *EU Farm Structure Survey*. (10.november 2007). **(internetni vir 22)**. Dostopno na:
<http://docs.google.com/qview?a=v&q=cache:PlsbLeqDXf4J:ageconsearch.umn.edu/bitstream/24555/1/os05bl01.pdf+The+farm+structure+survey+in+Europe,+1983&hl=sl&gl=si&sig=AFQjCNEhEbFrMyw1BfX4zpk35jtSFWOCq>
36. Tušek, Boris. 1940. *Naš kmet in njegova zemlja*, Ljubljanski zvon. let. 60, št. 1. (18. junij 2008). **(internetni vir 8)**. Dostopno na:
<http://www.dlib.si/results.asp>

37. Ule, Mirjana. 2003. *Spremembe vrednot v družbi tveganj*. (20. November 2007). **(internetni vir 1)**. Dostopno na:
<http://www.prihodnost-slovenija.si/uploads/ps.nsf/krf/96997D6B515CO960C1256E940046C55B?OPENDocument>
38. Van Dijk Teun A. 2004. Critical Discourse Analysis. V: *Andreja Vezovnik. Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij*. (19. junij 2008). **(internetni vir 27)**. Dostopno na:
<http://209.85.135.132/search?q=cache:Hq1tivFH0lqJ:www.druzboslovnernazprave.org/clanek/pdf/2008/57/5/+T.A.Van+Dijk,+2004,+discourse+analysis&cd=5&hl=sl&ct=clnk&gl=si>
39. Van Dijk Teun A. 2006. *Discourse, Internation and cognition. Special Issue, Discourse Studies, 8(1): 159-177*. (19. junij 2008). Dostopno na:
<http://www.discourses.org/OldArticles/The%20study%20of%20discourse.pdf>
40. Wodak, Routh. 2006. *Critical Linguistics and critical discourse analysis*, (19. junij 2008). **(internetni vir 28)**. Dostopno na:
<http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/wodak/papers/06hbprag.pdf>

7. PRILOGA

7.1. PRILOGA A :

DVD - *Med kmečkimi ženskami iz Slovenskih goric*, 19. 10. 2008.

***Ljudje in zemlja*. 20 min. TV SLO 1**

- avtorica: Irma Ferlinc Guzelj
- kamera: Mirko Čavničar, dokumentacija TV SLO
- montaža: Bojan Stajnko

7.2. PRILOGA B:

***Kmečke ženske* – gvaš**

- avtor : Miran Guzelj